

Микола
МАХІНЧУК

ОБЕРЕГИ
НАШОЇ
ПАМ'ЯТІ

*МИКОЛА
МАХІНЧУК*

ОБЕРЕГИ НАШОЇ ПАМ'ЯТІ

Книга для читання з історії Рідного краю

Одеса
«АСПЕКТ»
1998

ББК 63.3(4УКР) 461—451
М36 84(4УКР)

Махінчук М.Г.

М36 Обереги нашої пам'яті: Книга для читання з історії Рідного краю / Передмова І.Ф. Драча.— Одеса: РВА «Аспект» 1998, 224 с.: іл.— мова укр.
ISBN 5—8404—0079—3

Документальна повість українського прозаїка розповідає про події нашої історії, що відбувалися на Переяславщині у сиву давнину і в недалекому минулому. Звитяжні походи князівських дружин часів Київської Русі і визвольна війна українського народу проти польської шляхти 1648—1654 років, переяславський період життя Григорія Сковороди і плідна осінь великого Кобзаря... Про все це свідчать унікальні експонати Переяслав-Хмельницького історико-культурного заповідника.

Автор присвятив цю книжку невтомній подвижницькій праці на ниві української культури фундатора переяславських музеїв Михайла Івановича Сікорського та його співпрацівників.

Рекомендовано Головним управлінням середньої освіти Міністерства освіти України для читання з історії Рідного краю.

Передмова *Івана Драча*
Відповідальний за випуск *Євген Брайченко*

ISBN 5-8404-0079-3

© М. Махінчук

© АСПЕКТ

Дякую за допомогу

Висловлюю велику і щиру вдячність усім, хто допоміг видати в наш нелегкий час доповнене – уточнене й розширене видання моєї книги “Переяславський скарб”, яка побачила світ 1989 року.

Історичні події в минулому і зміна реалій в Україні вимагали повернення до цієї теми. На жаль, фінансові можливості не дозволяли зробити це. Саме тому моя найперша подяка **Леоніду Брайченко-Петренко**, який нині проживає в штаті Арізона, США.

Пан Леонід особисто фінансував це видання – зробив пожертву у світлу пам’ять 100-ліття народження батька **Брайченка-Петренка Миколи Степановича**, який народився 19 грудня 1898 року в селі Новоолександрівка Херсонської губернії (нині Кіровоградська область). У грудні 1943 року Микола Степанович з дітьми Тамарою та Леонідом залишив рідне село з надією повернутись. Опинився в Німеччині і працював спочатку у фермера. А потім перебував у таборах для “переміщених осіб”. 1950 р. виїхав до Америки, де працював на фабриці у штаті Вісконсін. Вийшовши на пенсію, переїхав до Арізони. Брав активну участь у громадському житті, був членом управ Українських православних церков у Мілвокі і Фініксі. Щедро підтримував українську пресу та книговидання. Відійшов у вічність 19 липня 1989 року.

Автор

МИХАЙЛО СІКОРСЬКИЙ — МАЙСТЕР МУЗЕІВ

Що було б з людьми, що було б з історією людського духу, коли б серед нас не з'являлися такі рідкісні особистості, як Михайло Іванович Сікорський?! Я віддавна придивляюся до його постаті, дивуюся його подвижництву, люблю слухати різноманітні розповіді, часом легендарні, про його пригоди. Переважно це пригоди... придбання тих чи інших експонатів, аж до славнозвісної гармати, і в кожній такій історії вимальовується славний, непересічний, непростовимірний чоловік, для якого Музей — над усе. Та ще коли тут не Музей, а Музей музеїв. Коли тут ціла гробниця музеїв, ціле гніздів'я.

Адже саме завдяки йому, Михайлу Івановичу Сікорському, новим світлом засяяв старий Переяслав. На це світло летять людські душі звідусіль. От і мені часом доводиться думати, куди повезти зарубіжних гостей, щоб у них залишилося від України і гарне, і глибоке враження. І відразу спадає на думку Переяслав з музеями. А серед музеїв — Сікорський. Якось я приїхав до нього з Миколою Колянківським, нині вже покійним моїм приятелем, відомим канадсько-українським діячем, творцем, основоположником українського музею на тому боці океану. Для мене зустріч двох музейних діячів з різних кінців планети, двох українців, була надзвичайно цікавою. Багато було символіки в цій зустрічі. Я багато знав про долю обох. Знав, з якою часом нелюдською впертістю творили вони свої дітища. Скільки треба було і винахідливості, і хитрості, і мужності. Мужній чоловік Михайло Іванович Сікорський, відданий своїй справі, своєму місту, своїй роботі. Не спокусився на всілякі високі пропозиції переїхати до столиці. Цим він схожий на народного педагога Василя Олександровича Сухомлинського. Для мене він — з когорти таких подвижників. Де така людина — там і столиця. Де такий майстер, там і центр світу. І кожен раз, коли тільки не навідуєшся до Переяслава, кількість музеїв зростає. Якимсь таємничим вмінням володіє цей чоловік. Звичайно, переяславське начальство мусить йому сприяти, а переяславський люд — шанувати. Не без цього. Але повага й увага до нього самого росте в твоїй душі безнастанно.

Музей кобзарського мистецтва — найновіший у місті. Колись ми приїхали в Переяслав з лєнінградськими письменниками — тоді для мене вперше відкрився Музей хліба. Люди їдуть і йдуть... Так колись в давні літа йшли і їхали люди в центр окремого незалежного полянського князівства Переяславського, де навіть християнство прийняли на 60 років раніше, аніж у Києві.

Відчуття своєї землі, свого роду неможливе без того, щоб не чудуватися, щоб не захоплюватися такими людьми, як Михайло Іванович Сікорський. Він уособлює в собі безконечний ряд поколінь, який з глибини століть несе мистецтво України нам, людям кінця другого тисячоліття, і всім єством прагне, щоб цей ряд не переривався.

Саме таким і постав він у щойно прочитаній цікавій повісті Миколи Махінчука. Тут добре підмічено феномен Сікорського, уроки його мистецького і, передусім, подвижницького життя, яке давно вже стало взірцем для молодих, для всіх, то прагне залишити по собі світлу пам'ять.

Думаю, що цю книгу з користю для себе прочитають усі поціновувачі прекрасного.

Іван ДРАЧ

УКЛІН ТОБІ, ПОДВИЖНИКУ

*Майбутнім ми маримо, а сучасним
гордуємо, ми прагнемо до того, чого
немає, і нехтуємо тим, що є.*

Григорій·СКОВОРОДА

Дивна закономірність людського буття: велике чомусь бачиться нам, як правило, здалека.

Вперше мені випало зустрітися з Михайлом Івановичем Сікорським понад двадцять п'ять років тому. Пам'ятаю, погожого літнього дня надвечір я приїхав до Переяслава-Хмельницького і випадково забрів на берег Трубежа. Звідси давнє місто здавалось особливо величним і загадковим. Тож захотілося раптом хоча б на хвилю пірнути в ту загадковість — перенестись аж у часи Київської Русі. Або, скажімо, побувати на історичній Переяславській раді, чи верхи на коні разом із Тарасом Трясилем ринути на клятого ворога... Згадалося Шевченкове: "Червоною гадюкою несе Альта вісти..."

— Прийшли помилуватися нашою зрошувальною системою? — почулося раптом поруч. Оглянувшись, я побачив приземкуватого чоловіка з вудками під пахвою.

— Та ні. Просто... — відповів, невдоволений тим, що хтось непрохано сполохав мої думки.

Чоловік розмотав вудочки, сів поруч під вербою і притих. А я стояв, дивився на його поплавці і вже не міг настроїтися на те, що тільки-но роїлося в голові. Аж ось мій погляд упав на косогір за лугом, де виднілися старенькі хати, вітряк, церквочка і ще якісь будівлі, — вони не могли сховатись від стороннього ока, бо їх оточували невисокі, мабуть, недавно посажені дерева.

— А що то за хутір видніється? — запитав я рибалку.

— То не хутір. То музей під відкритим небом. Дітище Сікорського.

— Ви його знаєте?

— Хто ж його тут не знає? — пожвавішав співрозмовник. — Місцевому начальству від нього життя немає. То йому землю під музей дай, то перевези якісь ветхі будівлі, що їм, за словами Сікорського, ціни немає. Та хіба ви не чули? — з

недовір'ям глянув рибалка в мій бік. — Це ж він повернув Переяславу шаблю Богдана Хмельницького.

— Не чув, — щиро зізнався я.

— М-да, — скрушно й аж розгублено мовив чоловік, втративши раптом будь-який інтерес до мене. По тому повернувся до річки, пригнувся над вудками, кашлянув, сплюнув через плече, даючи зрозуміти таким чином, що розмову закінчено.

— Та ви не сердьтеся, розкажіть.

— А що тут розповідати. Зайдіть у музей, там дізнаєтесь.

Наступного дня я зайшов до Переяслав-Хмельницького історичного музею і з'ясував: Сікорський працює його директором. Михайла Івановича якраз не було — поїхав до Києва. Доглядачі залів запросили мене оглянути експозицію, показали, чим багатий музей. І вперше тоді я познайомився з багатьма документами часів вікопомної Переяславської ради, зокрема з "Березневими статтями" 1654 року, договірними умовами військово-політичного союзу України з Росією, з документами й особистими речами Богдана Хмельницького.

— А це гетьманська булава? — недовірливо перепитав у чергової в залі, показуючи на вітрину, де під склом лежали колишні символи влади і державності України.

— Так, — щиро всміхнулася літня жінка.

— А чого ж тут так хитро написано? Ніби у неї хазяїна не було?

— Булава, як царська корона. Вона — символ гетьманської влади, а не чиясь особиста власність. Отож її міг тримати в руках не лише Богдан Хмельницький.

— Чув, що вона недавно знайшлася?

— Е, якби не Михайло Іванович, ми й не знали б про неї...

Згодом мені не раз доводилося чути про директора Переяслав-Хмельницького державного історико-культурного заповідника. Здебільшого це були оповіді про неймовірні пригоди, які супроводжували Сікорського в його невтомному пошуку цінних експонатів. Один чоловік, наприклад, клявся, що на власні очі бачив, як Михайло Іванович припровадив до Переяслава якогось вельми знаменитого літака, той сів у центрі міста і став музеєм. А ще люди переповідали про унікальний давньоруський скарб і про козацькі гармати, про особисті речі скіфських царів і про собор, відкопаний Сікорським, про віднайдену ним кам'яницю Володимира Мономаха...

І всі ці неймовірні оповіді склалися завдяки шані до подвижницької праці людини, яка присвятила своє життя збиранню найдорожчих скарбів — народної пам'яті.

Так народився задум цієї книги. Але до втілення його було ще ген-ген. Бо не існувало мірки, яка б визначила обсяг добрих справ, що зробила одна-єдина людина. Натомість було немало

заздрісників, що не соромилися казати: “Пхе. Теж мені Яворницький знайшовся”. І в цій зневажливій репліці, як у дзеркалі, відбивалося давно підмічене Григорієм Сковородою: ми нехтуємо тим, що є...

А тим часом з Переяслава-Хмельницького надходили чутки про заснування нових музеїв. Очевидно, Сікорському байдуже було, що говорять про нього. Директор невтомно робив свою справу, аж поки слава про неї не вийшла за межі республіки. І настав той день, коли поет Іван Драч на представницькій всесоюзній нараді у Львові сказав: “Доля цієї людини воістину унікальна. Ось справжній позитивний герой наших днів, особа з майбутнього. Він зберігає духовний хліб наш, і ми, письменники, у великому боргу перед ним”.

Ми зустрілися з Сікорським холодного лютневого дня.

Під ногами порипував сніжок, віяв пронизливий вітер, над посрібленою інеєм дзвіницею колишньої церкви, де нині розмістився один з чудових переяславських музеїв, сердито каркали ворони, розтривожені робочим гомоном ранкового міста.

На доріжці, що веде з центральної площі міста на вулицю Шевченка, з’явився високий чоловік у благенькому осінньому пальтечку і сірій кролячій шапці. Скромна одіж, хутка хода, в очах — печать заклопотаності. Сумніву не було: це він.

Михайло Іванович уважно глянув з-під кущуватих брів, замислився на мить, певно, настроюючись на розмову, аж потім стримано кивнув і сказав: “Прошу до музею”.

Згодом ми зустрічалися багато разів, про що бережу найкращі спогади. Ці зустрічі збагатили мене знанням історії рідного краю, розумінням тієї великої справи, яку роблять музейні працівники, по крихті збираючи безцінні скарби.

Так нагромадився великий і цікавий фактичний матеріал про всілякі історії експонатів, про експедиції, організатором яких завжди був директор переяславського музею, про незабутні зустрічі Михайла Івановича з багатьма славетними людьми, врешті про його подвижницьке життя. Все це, думаю, варте уваги не лише музейників, а й усіх культурних людей. І в першу чергу — молоді, адже вона, обираючи життєві дороги, повинна знати своїх сучасників, на прикладі яких слід творити власну долю.

Але писати сьогодні про Сікорського важко. Бо ж це означає розповідати про живих людей, у зіткненні з якими народжувалась й утверджувалась істина. З певних причин прізвища деяких людей не згадані в книжці, але хтось із них, може, пізнає себе по вчинках.

Ця книжка не претендує на науковий аналіз життя і діяльності Михайла Івановича. Минуть роки, і коли велике поба-

читься здалека, про нього ще напишуть. А я намагатимусь відтворити лише те, що сам пережив, спілкуючись із директором Переяслав-Хмельницького державного історико-культурного заповідника.

ДОРОГА ДО ХРАМУ

Я в серці маю те, що не вмирає...

Леся УКРАЇНКА

ВИБІР

Михайло Іванович Сікорський народився 1923 року в місті Чигирині, де ще й за його дитинства переказувалось немало легенд про сиву давнину цього краю — про визвольні походи Богдана Хмельницького, про Коліївщину, про життя-буття трудового народу на крутих поворотах історії.

На жаль, Михайлові не довго довелося жити безтурботним життям: 1930 року помер батько, а незабаром і мати, тож він разом з братом Сашком та меншою сестричкою Марусею змушений був стати вихованцем дитячого будинку.

Що він пам'ятає про ті роки? Михайло Іванович не дуже охоче згадує про них. Єдине, що залишилось у пам'яті, — дружба з Миколою Маркаленком, який згодом став відомим головою колгоспу на Кіровоградщині. А ще — зустріч із Всеукраїнським старостою Григорієм Івановичем Петровським, коли той приїздив до Чигирини провідати вихованців дитбудинку.

Пам'ятається, зібрали їх, і Григорій Іванович сказав: "Діти! У всіх у вас нині одна-єдина мати — Батьківщина. А ми, вихователі, — ваші батьки. Ми зробимо все, щоб ви, наші діти, вирости щасливими. Хоч би яким був час". А по-тім запитав, чи немає у вихованців якогось особистого прохання. Діти промовчали. Тоді він ще раз перепитав. І наперед вийшов Михайло Сікорський:

— Нас блощиці заїдають. Якщо можете — допоможіть.

Григорій Іванович сердито глянув на керівників дитбудинку. Що він їм говорив, ніхто не знає, але наступного дня вихованців перевели в намети, а в кімнатах зробили дезинфекцію.

Через двадцять років Михайло Іванович приїхав до Москви в пошуках експонатів до 300-річчя Переяславської ради. Відрядження закінчувалось, а радіти не було чому. Ну хто

відірве щось цінне із власних фондів? Та ще й для кого — для провінційного містечка, де немає ні відповідних умов для зберігання коштовних речей, ні їхніх цінителів? І хто такий, врешті, Сікорський? Подумаєш, ентузіаст знайшовся, прикирається історичною датою.

Може б, так і повернувся додому ні з чим, якби не дізнався, що заступником директора Музею Революції СРСР працює Григорій Іванович Петровський. Ні, Михайло Іванович не кинувся прожогом до знаменитого земляка, а розпитав спочатку, як той поживає, чим захоплюється, як ставиться до всіляких прохачів. Одна балакуча доглядачка залу розповіла йому, що Петровський особливо радий зустрічі із земляками, і якщо випадає нагода, приймає їх у себе, з великим інтересом розпитує про життя на Україні. Тож наступного дня зранку Сікорський вже був на порозі кабінету Петровського.

— Доброго дня, Григорію Івановичу.

— Драстуйте, юначе.

— Не впізнаєте?

— Вибачте, не пригадую.

— А пам'ятаєте, як ви приїздили до Чигирини в дитячий будинок і я просив вас захистити нас від блощиць?

— А, стривай-стривай! — засміявся Григорій Іванович. — Згадав! Ідемо коридором, керівництво розхвалює життя-буття своїх вихованців, а тут гульк — перепиняє хлопчина: “Рятуйте! Нас блощиці загризають!”. Так, так... Пам'ятаю. Ну, то як, не загризли, кляті, га?

— Як бачите.

— І де ви тепер? Чим займаєтесь?

— Працюю директором історичного музею в Переяславі.

— О, славне місто. Хотілося б там ще побувати.

— Ласкаво просимо. Скоро 300-річчя Переяславської ради святкуватимемо. Приїздіть. Але... Нам поки що немає чим хвалитися.

Петровський всміхнувся у сиві вуса й покликав фотографа: “А зроби-но знімок на згадку про зустріч із сином”. Поки той лагодив апарата і знімав, вони обговорили, що ж можна придбати в Москві до 300-річчя...

Після дитячого будинку Михайла Сікорського послали на навчання до авіаційного технікуму в Запоріжжі. Через два роки приїхав на канікули в рідні місця. Так було домовлено з хлопцями — зустрітися на Кам'яній горі, як робили це раніше.

Зустріч та була невеселою. Напередодні стало відомо, що почалася війна з фашистами, тож хлопці прийшли на Кам'яну гору пригнічені. Мовчки дивилися юнаки на синіючу стрічку

Тясьмина, на дорозі їхньому серцю місто, що принишкло
внизу, ніби чекаючи чогось страшного.

— Хлопці, — звернувся до друзів Михайло. — Незабаром
наші дороги розійдуться. І хтозна — коли ще зустрінемося.
Тож давайте поклянемося тут: хоч би де ми були, хоч би що
робили, залишимося вірними рідній землі. Батьківщина
вигодувала, вивчила нас, вивела в люди, і ми повинні платити
їй за це любов'ю. Хай же ніколи не буде соромно їй за своїх
вихованців.

— Клянемося! — промовили хлопці та й розійшлися, щоб
збиратись у далеку дорогу. Але вже наступного дня їм
довелося підтвердити, наскільки серйозною була та клятва.
Під Чигирином висадились гітлерівські парашутисти, і в місті
терміново формувалися винищувальні загони. Щойно
мобілізованим, серед яких був і Сікорський, видали на трьох
одну гвинтівку та по п'ять патронів на кожного. Гітлерівські
десантники розповзлись по яругах, замаскувались, а вини-
щувачі йшли просто на них, навіть на знаючи, звідки полосне
автоматна черга. Але все обійшлося — фашистів полонили, і
Михайло пристав до червоноармійців, які відступали, і з ними
прибився до Запоріжжя. А там — у повному розпалі евакуація.
За кілька днів технікум був аж в Омську, де налагоджувалась
підготовка спеціалістів для фронту.

Подальше життя — до закінчення війни — можна, як вважає
Сікорський, було б обминути. На фронт його не відпустили, і,
здається, нічого цікавого тоді не було. Бігав на заняття, а потім
навчав таких, як сам. Комуś приносили похоронки, до когось
приходили невеселі листи, десь там, на передовій, бійці стікали
кров'ю, а в Сибіру... А в Сибіру теж було нелегко. У глибокому
тилу день і ніч працювали на Перемогу. Звичайно, не дзичкали
над головою кулі, не підстерігала підступна смерть. Але й тут
було холодно і голодно... І важка, дуже важка робота...

Михайло пізнав там усе, що довелося пізнати в роки війни
трудівникам нашого тилу. Він працював у майстернях. Спочатку
як учень технікуму, а потім — інструктор. Сікорський в усьому
показував приклад. Бо він з тих, хто долає труднощі задля
перевірки й утвердження самого себе.

Хоч як багато роботи було в майстерні, Михайло охоче
виконував усілякі доручення, брався за все, що йому дові-
ряли. Певен, сьогодні навіть найближчі друзі не знають, як
Михайло Сікорський складав екзамен на принциповість. Той
екзамен приймали у нього люди, згорьовані війною й бідою.

Клекотали бої, але держава дбала про тих, хто постраждав
у війні, — про інвалідів та родини загиблих.

...Райвиконком складає списки тих, хто має одержати талони, по яких можна дещо легше, ніж усьому загалу, придбати хліб, інші продукти першої необхідності, мануфактуру. Талони лімітовано. Їх кілька сотень, а потребують цю скромну допомогу значно більше. Заявки до райвиконкому надходять від колективів. А там дехто хоче “добро зробити” родичам чи знайомим. І виходить, що талони не завжди потрапляють за призначенням. До райвиконкому надходять скарги: біля талонів крутяться пройдисвіти. А як перевірити, коли в апараті виконкому всього кілька чоловік і тисяча щоденних невідкладних справ.

— Сікорський, ми хочемо, щоб ти допоміг навести порядок з талонами. Вважай, це тобі доручення від живих і полеглих фронтовиків нашого району. Перевір списки. Дійди до кожної сім'ї. І лише після того давай на затвердження, — попросили його у райвиконкомі. — Ми віримо, що ти не підведеш.

Якби хто знав, скільки тоді ворогів раптом з'явилося в Михайла. Він “кривдив” кривдників — виводив на чисту воду тих, що хотіли пожитися за чужий рахунок. Уже за кілька тижнів Сікорський знав усіх, хто спекулює на базарі талонами. Й одночасно уточнив, хто справді мав би володіти ними, але чомусь до них не потрапили.

Незабаром списки оновилися майже на третину. Не встигли вони дійти до райвиконкому, як туди рушили “ходоки”. Мовляв, кому довірили перевірку списків. Та що він знає? Вони на фронті кров проливали, а якийсь хлопчисько вирішує їхню долю.

Район вірив “хлопчиськові”. Бо керував ним Сергієнко, колишній начальник майстерень авіаційного технікуму, який прекрасно знав свого вихованця.

Правда, одного разу вже брали за горло: так і так, мовляв, ця кандидатура сумніву не викликає. Сікорський перегнув...

— Ходімте, — сказав Михайло авторитетній комісії і повів її на базар. У найлюднішому місці вони зустріли того, за кого так розпиналися “захисники”. Зустріли п'яного, з хлібиною під полою він правив ціну: “За п'ятсот... Дешевше не віддам...”.

— А тепер прошу вас ще в одне місце.

І повів Михайло глухою вуличкою на околицю міста до одинокої жінки — вдови фронтовика, у якої було п'ятеро малих дітей.

— Скажіть, будь ласка, то кому потрібніший хліб? — запитав у комісії. — Я вніс цю жінку до списка замість уже знайомого вам спекулянта.

Він контролював розподіл талонів більше року. Аж поки не

відпала в них потреба. І тоді Сікорському знайшлося інше, нелегше, доручення.

— Розумієш, Михайле, почастішали скарги з трикотажної фабрики, — поділився з ним наболілим Сергієнко. — Декілька разів посилали туди людину, але зрушень ніяких. Може б, ти сходив? Там гарні дівчата працюють — гріх таких ображати. Займешся, га?

Зайнявся. Почитав скарги і здивувався. Такий важкий час, а вони пишуть, що на фабриці в обідню перерву не дозволяють співати пісень. Не про пайки мова, не про умови праці. Невже таке можливе? Вибрав вільну хвилину, подався на фабрику. Його зустріли там невеселі робітниці. Саме була обідня перерва. Позабивалися дівчата в кутки, мов транзитні пасажери на вокзалі, коли немає надії, що скоро поїдуть далі. Одна картоплину жує печену, а інша просто дивиться у вікно, не бажаючи встрявати в розмови.

— Чом це у вас, як на похоронах, дівчата?

— Директор тишу любить.

— А де ж він зараз?

— Відпочивають. У них сьогодні, певно, була дуже напружена ніч, — пирснула в кулак найсміливіша з гурту.

— Тобто?

— Ой, навіщо вам чуже горе?

— А чого сухий хліб жуєте? Невже їдальня на ремонті?

— А там на перше — вчорашні щі. На друге — позавчорашні. Не пам'ятаємо, коли вже й картопля була. А скажи що — одна відповідь: на фронті люди кров'ю стікають, а ви тут казна—що вимагаєте...

Михайло говорив з людьми і гарячково думав: чим би їм допомогти? Картоплі зі складу не підкинеш — її нам нема. Крупа теж дефіцитна. Значить, єдиний вихід — поїхати по селах. Але що повезеш в село? Там нині найкращі гроші — мануфактура, одяг, взуття, якісь інші речі для хатнього вжитку... А що коли?..

— То що скажеш, Михайле? — запитав другого дня ввечері Сергієнко.

— Невеселі справи на фабриці, Миколо Романовичу.

— Знаю. Де вихід?

— Він є. Але все залежить від вас.

— Он як. Пояснюй.

— Директор із завідуючою їдальнею що хочуть, те й роблять на фабриці. Ось чому дівчата не співають в обід.

— Добре. Спасибі. Розберемося. Цього достатньо буде?

— У них з харчуванням погано.

— Всюди нині погано, Михайле.

— На фабриці гірше, ніж всюди. А можна поправити.

— Як?

— Для потреб колективу на фабриці залишаються два проценти надпланової продукції. А валянки сьогодні — ходовий товар. Треба взяти кілька чоловік і поїхати з тим товаром по селах. За валянки люди дадуть продукти.

— Діло говориш. Значить, тобі ще одне доручення. Доведи цю справку до кінця.

За кілька днів вони привезли на фабрику двадцять тонн картоплі. Тим часом горе-керівники розпрощалися зі своїми посадами. Микола Романович не вмів поступатися принципами. Зате всіляко підтримував людей порядних, відданих своїй роботі.

Вечорами, коли вже відгриміла війна, коли країна почала входити у звичний трудовий ритм і випадала вільна хвилина, вони подовгу говорили про майбутні дні.

— Що думаєш далі робити, Михайле? — запитав одного разу Сергієнко.

— Хочу повернутися додому. Мрію написати історію Чигирина. Може, це й смішно звучить, але зрозумійте, Миколо Романовичу... Здається, краще мене цього ніхто не зробить.

— Добре діло надумав, Михайле. Я радий за тебе. Але ж... Який ти, в дідька, історик? Вчитися треба. Раджу вступати до університету. Там познайомишся з багатьма цікавими людьми, хорошими спеціалістами, і тоді — я не сумніваюся — ти зможеш написати справді солідну книгу, бо для цього потрібні великі знання.

— Страшнуvато в університет... Допомоги не буде.

— Вважай, що ми вже домовилися. Ти їдеш до Києва, а я допомагатиму тобі всі ці роки. Зрозумій: не я, так інші прийдуть на виручку. Так що збирайся в дорогу.

— А ви, Миколо Романовичу?

— Я теж речі складаю. Переводять у Рибінськ. Але де б я не був, моя допомога знайде тебе.

Та вийшло все трошки не так, як вони планували. Через два місяці після вступу до університету прийшов лист від дружини Сергієнка. Вона повідомила: Микола Романович важко захворів і лежить у московській лікарні. Якщо Михайло може, хай приїде провідати хворого — той хоче побачитись...

Їохмурого осіннього дня 1946 року Сікорський стояв у передпокої лікарні, за скляними дверима якої лежала дорога йому людина. Лікар заклопотано глянув на раннього відвідувача, потер свої посивілі скроні й ніби не до нього, а так, про себе, на всякий випадок, сказав:

— Якби дістати оці ліки... Сергієнку потрібні десять уколів...

Михайло дістав тоді ліки для Миколи Романовича. До Києва повернувся товарняком, без жодної копійки в кишені. Але те його не бентежило. Головне — людині допоміг. Сергієнкові стало краще.

В університеті Сікорському подобалося. Високі склепіння над головою, вичовгані до блиску мільйонами пар ніг ковані сходи, сивоголові професори... Але найбільше тягло його в бібліотеку, де зберігалися ще незнані йому сотні тисяч мудрих-премудрих книжок. Припадав до них, наче в спеку до джерела. Хлопці в кіно йдуть, а Михайлові ніколи. Десь у кімнаті вечірка влаштовується — теж без Сікорського. Так було до поїздки в Москву. А повернувся, вдарив себе по кишенях, задумався: якою б не була історія цікавою, та голод — не тітка.

І тоді Сікорський став кочегаром. Без відриву, так би мовити, від занять. Удень лекції слухає, а ввечері набере стосик книг і в кочегарку. Гуде полум'я під котлами, а він захоплено мандрує дорогами стародавнього світу, вивчає царства, що давно вже відійшли в небуття. На ранок — знову лекції. Не пропустити б, не запізнитися б. Особливо до А.О. Введенського — ходячої енциклопедії, неперевершеного знавця документів минулого. Про нього легенди ходили. Свого часу він був знайомий із В. Й. Ключевським, навіть змагався з ним у тому, хто краще знає стародруки, і частенько перемагав. Стільки літ уже минуло, а пам'ять у професора, мов у юнака. Вийде до кафедри, простягне руку перед собою, ніби на долоні лежить заготовлений текст, і забуває про все на світі. Студенти — майбутні історики — ледве встигають записувати за ним. А записувати потрібно. Бо підручників дуже мало...

Діставалося й Михайлові. Прийшов здавати екзамен, а конспект забув. Андрій Олександрович насупився, звідки, мовляв, такий узявся?

— То де ваші записи, молодий чоловіче? — сердито глянув професор.

— Забув.

— А знання?

— Знання, здається, зі мною.

— Зараз перевіримо. — І прогнав Михайла по всьому курсу давньої історії. А потім, задоволено кашлянувши, заніс до матрикула рідкісну в його практиці п'ятірку.

Історичні науки давалися легко. Великий інтерес до них, чудова пам'ять ставали часом предметом заздрості однокурсників. Вони дивувалися, як Михайло встигає, бо чим

далі в науку, тим рідше вони бачили його в бібліотеці. Але, як виявилось, той подив не завжди ґрунтувався на щирості й доброзичливості.

Пізнього зимового вечора, коли у вікнах вже згасали вогні, в котельню подзвонили з будинку навпроти. Роздратований голос вимагав тепла. Михайло глянув на прилади, тиск нормальний. Не встиг обійти своє господарство, дзвінок повторився. Цього разу не обійшлося без погроз. Той, хто дзвонив, не підозрював, що хлопці невинні. У них таке трапилось вперше: в труби попало повітря й закупорило шлях гарячій воді. Коротше, аж перед ранком вони знайшли причину аварії, і дзвінки припинились. А на другій лекції Михайло заснув. Стільки крику було. Викладач — молода симпатична жінка — не могла вибачити Сікорському такого “нахабства”, і того ж дня після лекцій відбулися термінові збори курсу.

— Він думає, що коли добре вчиться, то йому все дозволено, — гримів головуючий, відкриваючи той суд студентської честі.

— Ганьба! Заснути на лекції?! — підтримав його перший оратор.

— Таким серед нас — не місце! — вискочила, мов Пилип з конопель, мамина доня, тендітні ручки якої, крім книжок та ложки, нічого ще й не тримали.

А Михайло, схилившись над столом, писав записку до президії зборів: “Тавруйте негідника хоч до ранку, але зараз прошу відпустити. Мене чекають”.

— Сікорський! Ти наражаєшся на великі неприємності. Тут, можна сказати, доля твоя вирішується, а ти легковажні цидулки шлеш! — гнівно випалив головуючий, коли до нього потрапила Михайлова записка.

— Люди добрі, мені на роботу потрібно.

— На яку ще роботу? — З обличчя головуючого не сходить напущена бундючність.

— Яка годує мене. Учора трапилось непередбачене. Вночі не спав. Ну й... Я ж попросив пробачення у Ніни Іванівни. Що ж іще треба?

Присутні притихли. Виявляється, ніхто не знав, що Сікорський підробляє в університетській кочегарці. Й одразу ж почулися вигуки на його захист — вони стали логічним завершенням “суду”.

Більше подібного не траплялося. Зате с кожним днем проймались до нього повагою викладачі. Ще б пак — студент виявляв глибокі знання з усіх предметів. І курсову цікаву написав: “Пам’ятні місця Чигирина”, де виклав матеріали, яких

ще не було в жодному науковому дослідженні. На кафедрі історії України стали міркувати, чи не залишити, бува, цього хлопця в аспірантурі. Особливо побільшало тих розмов, коли випускник подав на суд авторитетних науковців дипломну роботу “Гайдамаччина”. Там було багато цікавих спостережень, що свідчили про неабияке вміння автора знаходити рідкісні факти й оперувати ними на солідному науковому рівні.

Михайло й сам вже не раз подумував про аспірантуру. На п'ятому курсі він знайшов дорогу до київських архівів і відкрив там для себе безліч незайманих матеріалів. Особливо з історії свого рідного краю. Хотілося вивчити все те, опрацювати й донести до людей. Нарешті, здається, настав той час, коли він зможе почати роботу над задуманою книжкою.

— Сікорський. Як дивишся на те, щоб залишитися працювати на кафедрі?

— Працюватиму з радістю.

А через кілька днів, перед розподілом майбутніх спеціалістів, його викликали до Київського обкому партії.

— Хочемо направити тебе в Переяслав-Хмельницький. Там дуже багато роботи.

— Якої?

— Тобі доручається відродити місцевий музей.

ЗДРАСТУЙ, ЗЕМЛЕ ПЕРЕЯСЛАВСЬКА

Хто не знає свого минулого, той не вартий свого майбутнього. Хто не шанує видатних людей свого народу, той сам не вартий пошани.

Максим РИЛЬСЬКИЙ

Осінь 1951 року щедро наділила позолотою і ліс, і поля. Останні жовтневі погожі дні. Ще радує око глибинь незахмареного неба, ще манить його синіюча далина, котра звідси, з придніпровських могил особливо таємнича і приваблива. Генген, за пралісом, голубіє ледве помітна стрічка сивого Дніпра-Славути — торкнувшись гострого виступу Трипільських круч, вона ховається у Великому Лузі.

Здрастуй, древня переяславська земле! Ніколи не думав— не гадав, що доля зведе з тобою у важкий післявоєнний час. Он скільки лиха накоїли фашисти — ще й досі на всьому видно печать великої немилосердної руїни. Зяють проломами Михайлівська церква, дзвіниця на центральній площі давнього міста, знаменитий колегіум, у якому читав лекції Григорій Сковорода.

У будинку А.О. Козачковського, де містився тодішній переяславський краєзнавчий музей, його зустріли здивовано.

— До нас на роботу? Нам тут самим робити нічого.

— А якщо директором? — вирішив розкрити карти.

— Директор у нас є.

— Ну, то покажіть хоча б своє господарство.

— Он. Дивися, якщо так цікавить.

Музею, як такого, не було. У добротному особняку, де неодноразово зупинявся колись у свого товариша великий Кобзар, порядкував дитячий будинок. Лише три кімнати відводилось для експозиції, та в них порожньо. Дещо, правда, експонувалося — вирізки з газет, фотографії і найбільша гордість місцевих краєзнавців — опудало якогось польового птаха. А загалом чотири працівники музею опікали аж... 32 експонати. Ось чому вони так здивувалися, побачивши на порозі своїх тихих володінь ще одного претендента на місце у колективі.

Директор сказав категорично: ні!

— Але ж у мене направлення.

— Тут, певно, якесь непорозуміння. Іди в райком, там розберуться.

У райкомі сказали те ж саме: музейні працівники, тим більше директор — Переяславу не потрібні. Одним розчерком пера йому “підмахнули” відкріплення і порадили вертати до Києва, якщо він хоче працювати в музеї.

Ось такий поворот. Він стояв на базарній площі і думав, що ж далі робити. Зупинитися ніде. Грошей нема. І невідомо, що буде завтра. А навколо шумить-гуде торжище. Хтось продає, хтось купує... Життя є життя, кому яке діло до того, що ти директор і не директор. Хочеш добратися до Києва — вивертай кишені. А, вони порожні? Тоді скидай черевики, чи що...

Михайло продав свою єдину коштовну і дуже пам'ятну для нього річ — позолочений годинник, подарований Сергієнком, коли від'їздив на навчання, — і повернувся до столиці. А там здивувались, обурились, передзвонили у Переяслав-Хмельницький — підказали декому, як треба ставитись до направлень. Одним словом, через два дні Сікорський став директором отих уже знайомих йому 32 експонатів.

Йому обіцяли житло й години в місцевій школі. Це — щоб закріпився на місці, щоб не поглядав заздрісно в бік золотоговерхого Києва, як би втекти від невлаштованого холостяцького життя. Але обіцянки ті повисли в повітрі. Чи й

справді не було такої можливості, чи, може, дехто образився, що його “нав’язали” районові, бо під час наступної зустрічі з людьми, які мали якось улаштувати життя нового директора музею, його попередили: не буде ні житла, ні годин.

З дозволу керівництва Сікорський поселився в музеї, став, як він потім жартома говорив, знайомим, тридцять третім його експонатом. Думалося, тимчасово, на місяць, на два, а вийшло — на сімнадцять літ. Так, аж сімнадцять літ одна з кімнат слугувала молодому директору і кабінетом, і житлом. В цьому були свої переваги — він міг день і ніч бути серед своїх експонатів, думати про завтрашній день музею, не відлучаючись від нього ні на мить. А думок тих було — ніби рій. Вийшла постанова про святкування 300-річчя возз’єднання України з Росією, намічались великі торжества, і Переяслав-Хмельницький мав готуватися до прийому гостей з усіх усюд. А що показати їм, коли жодного пам’ятника-свідка історичної Переяславської ради?

“З чого ж почати?” — мучили думки молодого директора. Звичайно, з пошуку цікавих експонатів. Але що шукати і де? Це змусило звернутися до літератури. У Переяславі, зрозуміло, такої не знайшлося, тож зробив кілька поїздок до Києва. Перечитав книги відомих істориків М.О. Максимовича, О.М. Лазаревського, Л. В. Падалки, матеріали експедицій видатних радянських археологів Б. О. Рібакова та М. К. Каргера, які бували в Переяславі, робили розкопки старожитностей часів Київської Русі.

Згадані вище шановні автори солідних досліджень минулщини дещо скептично говорили про ймовірність подальших пошуків культурних цінностей давнього Переяслава. Мовляв, час їх не пощадив... І все—таки... І все—таки... Що там говорить “Повість временних літ”?

...992 року печеніги вкотре напали на південні кордони Русі. То було за князювання в Києві Володимира Святославовича. Печеніги підійшли до Трубежа і зупинилися, побачивши на протилежному березі руську рать. Ніхто не хотів починати бій першим. Тоді печенізький князь звернувся до Володимира з пропозицією покінчити війну поєдинком двох найсильніших богатирів.

Вранці другого дня печенізький богатир вийшов на берег Трубежа і покликав на двобій будь-якого з русичів, але ніхто не відгукнувся. Тоді Володимир наказав розшукати надійного воїна. До нього прийшов один дружинник — старий кожум’яка — і сказав, що в нього є син, який має дивовижну силу й

зможе побороти печенізького велетня. Володимир наказав покликати хлопця і випробувати його силу. Коли той прибув, випустили на нього розлюченого бика. Юнак вирвав з нього шмат шкіри з м'ясом — скільки зміг захопити рукою. Князь благословив молодого силача на двобій із печенігом. Уранці, коли ворожий богатир знову з'явився з викликом, хлопець вийшов проти нього. Він схопив супротивника, стиснув його і кинув об землю. Печеніги, побачивши це, кинулися тікати, а русичі погналися за ними і побили їх біля Змійового валу.

Володимир був радий перемозі і заснував місто біля того броду, назвавши його Переяславом, оскільки “перей славу отрок тот”.

У своїй монографії М.К. Каргер розповідає про те, що Переяслав служив найважливішим опорним центром у боротьбі Київської держави із степовими кочівниками, зокрема з половцями. Літописні відомості свідчать про своє-рідний архітектурний вигляд міста, що склався на кінець XI століття внаслідок широкої будівельної діяльності, яка розгорнулася тут у 80 — 90-х роках.

Під 1089 р. у Лаврентіївському літопису записана докладна розповідь про великі будівельні заходи, здійснені в Переяславі з ініціативи митрополита Єфрема, що завершене будівництво церкви святого Михайла, закладено інші церкви.

Ні, не може бути, щоб нічого не збереглося. Невже й природа проти Переяслава? Людство й досі милується витвором рук значно раніших цивілізацій. Дивовижні храми Стародавньої Греції, архітектурні шедеври Древнього Риму, старожитності інків, дива Індії та Китаю. Куди не поїдь, гіді з гордістю показують сліди їхніх предків кількатисячної давнини. А тут — жодного пам'ятника. Татаро-монгольська навала... Інші ворожі нашестя... Час...

І все-таки він буде шукати сліди Київської Русі. Каргер знайшов не все. Літописи говорять, що Переяслав був після Києва і Чернігова третім містом древньоруської держави, — форпостом на її південних кордонах. Тут проходив шлях із варяг у греки. Ми ще не знаємо таємниці Змійових валів.

А подальша історія? Визвольна війна під проводом Богдана Хмельницького, історична Переяславська рада, народні повстання, очолювані Наливайком, Лободою, Трясилом, Павлюком Остряницею, Скиданом та Гунею. Нарешті, Григорій Сковорода, Тарас Шевченко, буремні дні 1917-1918 рр. та Великої Вітчизняної війни, що залишили помітні сліди на землі Переяславській. І все це має право на вдячну пам'ять нащадків. Як і земляки, які уславили себе на різних поприщах.

З цими думками пішов до керівника, з яким мали спільно вирішувати нагальні питання підготовки до 300-річного ювілею. Михайло Іванович виклав свій план відродження пам'ятників Переяславського краю. Він говорив про найближчі клопоти, про недалеке майбутнє міста, що мало стати величним і прекрасним, видобутим з небуття.

Співрозмовник слухав його й кривився. Які відроджені храми? Який комплекс музеїв, коли жодного нема? Тут хоча б головну площу причепурити якось до свята, а він замахнувся аж куди... Не дослухавши до кінця, обірвав, сказав сухо: "Подумаємо". А коли Михайло Іванович вийшов від нього, подзвонив секретарю парторганізації, поцікавився, чи не захворів, бува, Сікорський чимось серйозним...

Так, вже тоді молодий директор серйозно "захворів" Переяславом-Хмельницьким. Перечитавши все, що міг дістати, про історію цього краю, задумав велику роботу. Перший етап її мав закінчитися напередодні святкування 300-річчя Переяславської ради. А почав з відродження історичного музею. Добився, щоб дитячий будинок перебрався в інше приміщення, а тут, у колишньому помешканні А.О. Козачковського, зробили ремонт.

І пішов Михайло Іванович зі своїми людьми по селах — від хати до хати з єдиним проханням: "А покажіть-но, люди, що у вас є з давніх речей".

У більшості своїй люди, які пережили страшну війну, уміли ділитися найсокровеннішим — хлібом. Старожитності цінилися менше. Бо не до них було. Тому в селах, як правило, відгукувались на прохання дивних мандрівників. А ще коли за якусь "непотріб" вони гроші платили.

Та гроші були не завжди. На придбання цінних експонатів частенько витрачалися власні кошти. Сікорський учив колег добувати потрібні музею речі добрим словом. Він міг прямо у хаті прочитати господарям лекцію про нагальну необхідність народних музеїв, про потребу зберігати в них все, що стосується пам'яті минулих поколінь. Його вміння переконувати найскупіших "плюшкіних" дивувало і дивує досьгодні.

Ось так і пробивав Михайло Іванович "мури", за якими лежали неоціненні скарби. Майже всю Україну сходив зі своїми людьми. А тим часом надходила допомога від державних музеїв Москви, Києва, Чернігова — вони ділилися, чим могли, що потрібне було Переяславу напередодні славного ювілею.

Весною 1954 року у дванадцяти залах зібралось кілька

тисяч речових експонатів, які давали змогу відчувати й побачити часи визвольної війни українського народу під керівництвом Богдана Хмельницького, дружбу братніх народів, її гарт на крутих поворотах історії. Нарешті у Переяславі-Хмельницькому з'явилися експонати, що вважалися унікальними.

13 квітня музей прийняв перших відвідувачів. Його працівники разом з директором ходили й ходили навколо свого дітища — ніяк не могли намілуватися ним. Михайло Іванович дві ночі не спав. І радість, і натхнення, і бажання творити ще й ще — все сплелось воедино...

Про Сікорського заговорили спеціалісти музейної справи. Їх дивувала невідомона вдача переяславського директора, уміння подати експонати, як ніхто. Непримиренний противник фотографії, копії, муляжу, він шукав і знаходив оригінальних свідків сивої давнини. Незабаром його знали в усіх археологічних експедиціях, що працювали на Наддніпрянській Україні. Тоді, у п'ятдесяті роки, Сікорський сам приступив до розкопок на території Переяслава та його околиць. Тривалі пошуки увінчалися успіхом — Михайло Іванович знайшов підвалини церкви Володимира Мономаха, яку вважали навіки втраченою для нащадків. А ще через якийсь час він розкопав залишки Єпископських воріт — пам'ятки XI століття.

Досліджувані об'єкти цікавили його передусім як джерело нових експонатів, як чудова база для розгортання нових експозицій. Одна справа виставляти старожитності в сучасній споруді, й зовсім інша пристосувати під це залишки давніх споруд. Саме так і на підмурівках Спаської церкви народився Музей археології. Він вражає, будить уяву, спонукає проникнутися духом часу, в який переносять унікальні експонати.

Їх знаходять під час поїздок в експедиції і завдяки тісним контактам із населенням Переяславщини. Сікорський знає, де проводять земляні роботи і що там слід шукати. Його інтуїція і глибоке знання історії рідного краю забезпечують успіх справи. Так у Переяславському музеї археології з'явилися античний бронзовий таз — лутерій (V століття до нашої ери), унікальний комплект скляних шашок (II—IV століття нашої ери), бронзова люстра з XII століття. Загадкова кам'яна плита з непрочитаним написом, рештки давньоруської майстерні, де виготовлялася смальта, найбагатша колекція козацької зброї XVII століття — це далеко неповний перелік унікальних експонатів.

1961 року Сікорський зі своїм колективом розпочав роботу

з організації музею під відкритим небом. Він давно мріяв про нього. Але коли рукотворне море наблизилося до міста, Михайло Іванович не став більше вичікувати — під водою могли опинитися цінні свідки історії. Сікорський кинувся звозити звідти вітряки, млини, церкви, хати — старожитності, які багато розповідають про певні події, а також про життя та побут трудового народу.

Постало питання: де бути музеєві? Проектів було кілька. Але Сікорський настояв на своєму: для такої справи найкраще підходить Татарська гора за Трубежем. Одразу ж з'явилися супротивники. Мовляв, навіщо так далеко від центру міста? Тим більше що там радгоспні поля. Голо, непривітно... Хто туди піде на екскурсію?

Сікорський не поступився. Там, на Татарській горі, він бачив не лисі горби, а саме той куточок, в якому уява людини зможе перенестися в інші часи. А дехто цього не розумів. Навіть найближчі помічники. Коли привезли сюди першу хату, теслі відмовилися її складати. Вони, ентузіасти музейної справи, не вірили тоді навіть Сікорському. І Михайло Іванович почав це робити сам. Йому почали допомагати Федір Щербина з дружиною.

Важко, дуже важко давалися перші кроки у створенні нового музею. Ось що розповіла про них завідувача фондами комплексу Л.О. Годліна:

— До морозів нам треба було закінчити спорудження нижнього озера. Холод, мряка... Перед нами лежали гори землі. Але вперед вів Михайло Іванович. Коли починався дощ, він запитував нас: “Що, змокли, дівчата? Ну, йдіть уже грітися...”. “А ви ж як, Михайле Івановичу?”. “Е, я ще трохи покопаю. Хіба це дощ! Це бабські сльози...”.

Директор працював нарівні з усіма. І навіть більше, ніж підлеглі. Й оновилася 30-гектарна пустка. І зашелестіли тут вітами 45 тисяч дерев, 36 тисяч кущів, зацвіли 150 тисяч квітів. Нині виріс уже справжнісінький парк, де поряд із тополями, липами, каштанами, посаджено і сотні вишень. У цьому чудовому куточку знайшлося місце для 239 об'єктів — експонатів музею народної архітектури і побуту.

Кілька музеїв розташувалися в центрі міста: одягу, архітектора В.Г. Заболотного. В приміщенні колишнього колегіуму — музей Г.С. Сковороди. А скільки було сперечань, ни варто його тут відкривати. Нехай на це, мовляв, претендують Київ та Сковородинівка. Сікорський наполіг: треба! Оформили клас піітики, робочий кабінет поета-філософа, бібліотеку.

І ось приїхала авторитетна комісія з Києва. Подиву не було меж. Створене в Переяславі-Хмельницькому вражало. Тож народна художниця Галина Кальченко вклонилася Сікорському і простягнула квіти.

А пізніше Михайло Іванович, розміщуючи діораму “Битва за Дніпро в районі Переяслава-Хмельницького восени 1943 року”, знову знайшов оригінальне вирішення традиційної експозиції. Під діорамою в підземеллі було створено пантеон слави, де спалахнув Вічний вогонь і освітив прізвища тих, хто не повернувся на Переяславщину з важких воєнних доріг.

В найкращих пам’ятниках, що з’явилися в останні роки на Переяславщині, є частка праці і таланту Сікорського. І за це люди складають йому шану. Здається, про більше годі вже й мріяти. Та не такої вдачі Михайло Іванович. Восени 1984 року на Татарській горі відкрився ще й Музей хліба. Тут можна побачити знаряддя праці часів трипільської культури, Київської Русі, середніх віків. Мотика, суковатка, дерев’яний плуг, ручна молотарка, локомотив, комбайн “Колос”. В експозиції розповідається про походження зернових культур, систем землеробства, що існували з давніх давен, народну обрядність, пов’язану з селекцією, формами зберігання і випікання хліба.

Сорок сім років життя віддано улюбленій справі. І зроблено немало. Ану пригадаймо, в якому ще містечку з населенням тридцять тисяч чоловік є двадцять два музеї? Та яких! Аналогів їм у вітчизняній практиці немає. В них зберігається понад 165 тисяч експонатів, про окремі з яких мріють найкращі скарбниці світу. Ось звідки той інтерес до музейного містечка Сікорського, де щороку буває понад двісті тисяч відвідувачів.

Переяслав-Хмельницький комплекс — лише частка того, що виплекав Михайло Іванович, бо ж немало праці він вклав і в різні музеї інших міст. За допомогою до нього звертаються не тільки з Київщини. Він не тільки їде й консультує, а й бере найактивнішу участь в організації нових експозицій. Напередодні однієї з наших зустрічей Сікорський повернувся з Обухова. Від нього я нічого не дізнався про ту поїздку, а в обласному управлінні культури сказали: “Михайло Іванович допомагає місцевим ентузіастам створити музей Андрія Малишка”.

Талант і праця Сікорського в багатьох музеях: народної художниці Катерини Білокур у Яготині, композитора Кирила Стеценка у Веприку біля Фастова, загиблим київським комсомольцям у Трипільлі. Він допомагав організовувати

краєзнавчі музеї в Іванкові, Броварах, Таращі, Березані і, звичайно ж, у рідному Чигирині.

Жадоба знань і працьовитість Сікорського вражають кожного, кому хоча б одного разу доводилося з ним спілкуватись. Енциклопедична обізнаність і компетентність у багатьох сферах життя дозволяє йому на рівних розмовляти із спеціалістами різних професій. І його співрозмовники дивуються: звідки це в нього — непересічні здібності архітектора й теслі, механізатора й агронома, філософа й художника. А як хто звертається до нього з проханням: “А розкажіть-но, Михайле Івановичу”, охоче розповідає. Він пам’ятає безмежну кількість легенд, бувальщин, всіляких невігданих історій про видатних людей нашого народу. Сікорський годинами може розповідати про малодосліджені сторінки життя і діяльності Григорія Сковороди, Богдана Хмельницького, Тараса Шевченка, славних земляків-переяславців. Але це, якщо тільки вдасться його розговорити. Для цього треба зовсім мало: довести, що ви — культурна людина, що вам ніщо людське не байдуже.

Сьогодні він — академік музейної справи. У його доробку двадцять дві наукові праці. Найвідоміша з них — книжка “На землі Переяславській”. У 1983 році вона перевидана вдруге. Може, деякі доктори наук мріють про такий обсяг опублікованих наукових робіт, а Михайло Іванович навіть не кандидат. За все своє життя він жодного разу не подумав, як би написати і захистити дисертацію. В цьому він багато чим нагадує Григорія Сковороду.

Михайло Іванович міг би підготувати до друку десятків унікальних книжок із практики організації музейної справи. Та йому все ніколи. Він щедро передає свої знання колегам.

Сікорський не може зупинитися, щоб оглянутись. Для цього потрібен час, а в нього на обліку кожна хвилина. Він все життя вчиться, бо переконаний: директором-невігласом не може бути.

Його діяльність відзначено медаллю “За доблесну працю в роки Великої Вітчизняної війни 1941—1945 рр.”. Пізніше його нагородили орденом Трудового Червоного Прапора. А 1983 року заслуги Сікорського в розвитку музейної справи відзначено Почесною Грамотою Президії Верховної Ради нашої республіки. Йому присвоєно звання заслуженого працівника культури УРСР. Але найвища нагорода для нього — рукотворне музейне містечко, до якого йдуть люди з усіх країн і континентів.

Творити музеї — його покликання, його найбільша насолода.

— Якось у травні, коли довкруг усе цвіло, — згадав Михайло Іванович, — залишився ввечері один-одним на Татарській горі серед музеїв під відкритим небом. І так добре на серці стало, так хороше — аж скотилася сльоза... Ні, недаремно, мабуть, я в світі живу...

Так, недаремно. Людська пам'ять вибаглива, але в ній вже відведено місце невтомному трудівникові, подвижнику, який перекидає містки з минулого в майбутнє.

КОЛЕГИ — ОДНОДУМЦІ — ПОМІЧНИКИ

*Як зберуться тучки в кучки — буде
громовиця.*

Народне прислів'я

Скільки разів, бувало, спілкуючись із Михайлом Івановичем, доводилося чути його узагальнене “ми”. Це — данина поваги не власній персоні, а нероздільному, єдиному цілому, яким є сьогодні дружний колектив Переяслав-Хмельницького державного історико-культурного заповідника. Кожному із 190 його працівників. І особливо тим, хто починав ще в далекі 50-ті. Сікорський дуже пишається своїми людьми.

— Кожна з моїх дівчат, — так по-домашньому просто називає Михайло Іванович колег, — заслужила великої шани. Без них не було б двадцяти двох музеїв, які приманюють до себе людей з усіх усюд.

Найперше слово вдячності Нестеровській. Євдокія Сергіївна прийшла до музею ще 1946 року. Вона була однією з тих, що опікали уже відомі вам тридцять два експонати. Спочатку, здається, нічим особливим не відзначалася. А коли заговорили про 300-річний ювілей Переяславської ради, ця жінка мов удруге на світ народилася. І стала душею всіх многотрудних післявоєнних експедицій.

Пам'ятаю зиму 1952 року. Стільки снігу вкинуло! Які морози тоді лютували! А Явдошка візьме мішка і гайда по селах. Транспорту ми не знали. Бувало, інколи підвозили нас попутки, але подібне щастя випадало надзвичайно рідко. Тож всюди ходили пішки. І завжди попереду йшла наша Явдошка. Де тільки в неї ті сили бралися.

Уявляєте: зимового сніжного дня вона проходила інколи до тридцяти кілометрів. Де Стовп'яги, де Андруші, де В'юнище, а Нестеровська туди й назад справлялася за один день. Та ще й великий мішок за плечима. Бувало, й не обідала... Як

пригадаю ті часи, навіть не віриться, що ми отак працювали. І не за якусь особливу платню.

Нестеровська збрала майже п'ятнадцять тисяч експонатів. Це дуже багато. Вважайте, створила цілий музей. Але її помітний внесок є в усіх наших скарбницях. І не тільки в них. Бо музейний комплекс — це майже триста тридцять пам'яток культури. І до всіх доклала рук, серця і розуму Євдокія Сергіївна.

Пригадую наші перші розкопки. Церква Володимира Мономаха, Єпископський палац... Нестеровська копала з чоловіками нарівні, по багато годин підряд, не розгинаючись. Її не лякали ні дощ, ні холод, ні спека. Нею керувала одвічна людська цікавість: а що там, у землі? І робила все це вона завзято, весело, натхненно, що обов'язково передавалося іншим. Такі люди завжди об'єднують навколо себе, запалюють, ведуть уперед. Саме такою понад тридцять літ у нашому колективі була Євдокія Сергіївна. Нині вона на пенсії. Але частенько приходять до дівчат, підказує молодим, де, що і як можна придбати для музеїв.

— Скажіть мені, хіба це не подвижництво? — запитав Михайло Іванович і пильно подивився на мене. Мовляв, чи зрозумів ти, чоловіче, до кінця, чим саме великі ці люди?

— Звичайно, — поспішив я ствердно кивнути головою, ще не знаючи, куди тепер поверне розмову директор.

— Тож-то... Коли переберемося до нового музею, обов'язково напишемо в ньому золотом імена всіх славних працівників. Щоб люди знали, хто створював це музейне містечко. І поряд із Нестеровською стоятиме родина Юзвикових — Олена Іванівна та В'ячеслав Андрійович. Вони обоє з тих перших, з якими я починав у п'ятдесяті роки. Особливо доброго слова заслуговує Олена Іванівна. Свого часу вона закінчила філологічний факультет Київського університету і мала намір викладати мову й літературу в школі. Щасливий випадок звів її з нашим колективом. Ця жінка одразу ж поринула в музейні клопоти. Тут розвинулись її здібності і пристрасть до малювання. Вона розписала всі інтер'єри хат на Горі.

Здається, немає жодної експозиції, у створенні якої не брала б участь Юзвикова. Особливо багато її праці в музеях Сковороди, Бенардоса, Шолом Алейхема, одягу. Не кажу вже про Музей народної архітектури і побуту. Тому й удостоєна Олена Іванівна звання Заслуженого працівника культури нашої республіки.

Нещодавно прийшла до нас і дочка Юзвикових — Ірина. Старається. По-моєму, вона теж стане гарним спеціалістом-

музейником. Таким, як її батьки. Як інші наші славні ветерани. Маю на оці Ірину Андріївну Скотникову, Марію Іванівну Чухно, Олександрю Олександрівну Рак та Зою Петрівну Соболю.

Багато доріг сходили вони майже по всій Україні. І з кожної експедиції ці невтомні жінки приносили, привозили багато цікавих експонатів, придбаних часом за власні кошти. Їх називали мішечниками. З них кепкували деякі недалекі люди. А вони трудилися, не звертаючи уваги ні на які знегоди. На таких людях — самовідданих, чесних, безкорисливих — земля тримається.

Одного разу, коли директор вкотре почав розповідати про своїх дівчат, я запитав:

— А що ж ви, Михайле Івановичу, не розсекречуєте своїх чоловіків?

— Розсекретим колись, — відповів заклопотано.

Те “колись” нарешті настало. Ми ходили по Татарській горі, милувалися літнім надвечір'ям, а ще більше — унікальним скансеном. У ті хвилини ми подумки говорили про щось зі скіфськими бабами, слухали пісню старих вітряків, чекали виходу варті з козацького постю. Я щиро захоплювався роботою місцевих музейників, які на голому місці створили цілий музейний комплекс, посадили цей чарівний сад, викопали ставок, підвели воду.

— Усе це вотчина Михайла Івановича Жама, — нарешті промовив директор. — Тут він за старшого. Бо найбільше праці доклав. Жам прийшов до колективу, коли ми подумували про створення скансена. Це він організовував тут усі роботи, звозив хати, вітряки, колишні церковки. Михайло Іванович всю республіку об'їздив. І в Прибалтиці був, і в Польщі. Музей бджільництва і Музей хліба — теж його творіння.

— Отже, виявляється, у вас і мужчини на висоті? — зрадів я такому повороту розмови.

— А ви думали, — усміхнувся директор. — На цій горі жінки самі не впоралися б. Тут потрібні були сильні руки. Так що біля цих музеїв добряче попітніли уже відомі вам Юзвиков, Вадим Пантелійович Шкулета і Михайло Никифорович Єрмольєв. Але серед наших чоловіків хочу особливо виділити Миколу Даниловича Шавейка.

— Того, котрий таз-лутерій знайшов?

— Так, його. Уявляєте, людина надзвичайно постраждала на фронті, залишилася, можна сказати, без рук і ніг. Повернувся з війни інвалідом першої групи, але коли про наш колектив заговорили за межами міста, він прийшов і сказав: “Хочу працювати з вами”.

— Як? — запитав я його здивовано.

— А це вже не ваша справа, — одказав гнівно. — Я буду

працювати, як усі. Мені поблажок і співчуття не треба.

Перед такими людьми варто шапку знімати. Його робота — то справжнісінький подвиг. Микола Данилович не сидів у канцелярії. У нього був старенький “Запорожець”, на якому він об’їздив багато районів Київської, Полтавської, Черкаської, Чернігівської та інших областей. А коли броньовичок, так любовно Шавейко називав свою машину, відмовляв господареві, той на попутках добирався. Микола Данилович зібрав дванадцять тисяч експонатів. Він багато допоміг нам у створенні Музею археології, діорами. Його працю відзначено званням Заслуженого працівника культури УРСР.

Знаєте, я давно вже пересвідчився, що великі і благородні діла роблять людей великими, найповніше розкривають їхні можливості і таланти. Дай лише простір для самовираження.

Візьмемо, скажімо, Федора Федоровича Дарду — нашого головного реставратора. До сімдесятих років він працював теслею у міжколгоспбуді. Відзначався сумлінням, працьовитістю, але не більше. Бо яка там робота. Ні, я не хочу применшити ділові якості міжколгоспбудівських майстрів, але особливих умов для творчої роботи у них немає. Двері, вікна, коробки, верхи, фронтони... Типові проекти — від них нікуди не дінешся. А в нас у сімдесяті роки дуже цікаві роботи починалися — спорудження павільйону над рештками Михайлівського собору, реставрація в’юнищенської та острійської церков, будівництво козацького постою. Таких робіт у Переяславі ніхто за моєї пам’яті не виконував. Ось тоді нам і порадили звернутися за допомогою до Федора Федоровича.

Він одразу ж погодився. Хоча знав, на що йде. На меншу зарплату, на складніші роботи. Але ніяких умов нам не ставив. Бо в ньому жив творець. Майстер хотів дати волю своїй фантазії. Ось чому з радістю прийняв пропозицію очолити бригаду реставраторів. І наступного ж дня заглибився у свої креслення.

Поспитайте старих людей, і вони скажуть, після переїзду до Переяслава в’юнищенська церква стала кращою. Бо торкнулась її талановита рука реставратора-творця.

Нас часто запитують: хто придумав священну криницю на горі? Хто змайстрував там ротонду? Хтой той майстер, який спорудив ніде не бачений досі козацький постій? І ми з гордістю називаємо Федора Дарду.

Коли ми надумали робити критий павільйон над розкопаними рештками Михайлівського собору, яких тільки проектів нам не пропонували. Але всі вони були і дорогі, і не вписувалися до місцевих умов. Та й нічого оригінального в них не

було. Тоді Федір Федорович сам узявся за розрахунки та креслення, хоча й не вчився ніколи в будівельному інституті. Тепер люди кажуть: “Як гарно зроблено”. А спеціалісти дивуються простоті й оригінальності всіх інженерних вирішень. Та й коштів затратили на будівництво значно менше, ніж було заплановано.

Федір Федорович — унікальна людина. Коли я дивлюся на його роботу, завжди чомусь пригадується мені великий народний зодчий XVIII століття Степан Ковнір. Воістину, багата наша земля талантами...

Того дня Михайло Іванович не встиг розповісти про всіх славних людей комплексу. Але згодом ми ще не раз поверталися до тієї розмови. І директор не скупився на добре слово.

Він гордиться Галиною Миколаївною Бузян, яка багато зробила для археологічного відділу заповідника. Розкопки давніх курганів — то лише часточка її праці. Відділ, керований нею, зібрав багато тисяч експонатів.

Тут слід згадати поіменно хоча б найактивніших працівників музеїв.

Віра Петрівна Мельник...

Венера Мокіївна Дем'янчук...

Валентина Василівна Нікітіна...

Галина Іванівна Козій...

Євгенія Михайлівна Лов'ягіна...

Лариса Олексіївна Годліна...

Галина Іванівна Глушко...

Про кожну з них можна писати окремо. Бо всі вони, рівняючись на свого директора, до безтями закохані в музейну справу і самовіддано трудяться, щоб повнилися переяславські скарбниці новими знахідками, новими розповідями про славне минуле рідного краю, щоб не міліло джерело людської пам'яті.

І радіє Михайло Іванович: його справа в надійних руках!

ВИПРОБУВАННЯ

Правда суду не боїться.

Народна приказка

Про це розповідати не просто, бо йдеться про найделікатніше, а якщо точніше — про найважчі дні, які пережив Михайло Іванович, під час свого директорства. Йдеться про зіткнення з людьми, які часом щиро, а деколи й навмисно по-

милялися, аби “поставити його на місце”.

Звичайно, все вже перемолалося — час розставив усіх по місцях у залежності від того, хто яке заслужив. Перемогла правда. Тепер про дещо можна говорити з усмішкою, з подивом можна іронізувати, бо все минуло. А тоді...

Вперше Сікорського звільнили з роботи в січні 1954 року — гарячої пори, коли Переяслав-Хмельницький готувався до 300-річного ювілею Переяславської ради. Михайло Іванович мотався тоді як несамовитий. Його турботи про забезпечення успіху майбутнього свята виходили далеко за межі музею. І от у розгар тієї біганини відвідала музей висока комісія Міністерства культури УРСР. Начальству не сподобалося, що в залах дуже мало експонатів.

— Чим же ви займалися цілих два роки? — запитали в Сікорського.

— Збирали експонати.

— Не бачимо.

— Нам би не завадили ще ось такі речі, — ухилився од прямої відповіді Михайло Іванович і подав список експонатів, які треба було б передати Переяславу з інших музеїв хоча б у тимчасове користування. А своїх запасників не поспішав показувати, хоча за тих два роки, про які запитувала комісія, колектив музейників зібрав 22 тисячі експонатів. Розрахунок був простий: наявне може задовольнити комісію, а Переяславу не вистачає до ювілею ще багатьох реліквій.

Побачивши, що так мало в залах експонатів, а до відкриття музею залишився один місяць, міністр одним розчерком пера підписав наказ про звільнення Сікорського з роботи. Через день стало відомо про оті приховані від стороннього ока 22 тисячі речей, і міністр відмінив свій наказ. А тим часом його розпорядження іншим музеям поділитися з Переяславом експонатами набрало чинності...

Через деякий час Михайло Іванович вдруге залишився без роботи. При досить курйозних обставинах. У районі затверджували план проведення свята з нагоди 300-річчя Переяславської ради. Одні з пунктів — зустріч гостей. І подумалося декому, що якось незручно виставляти Сікорського на люди — надто вже непоказний: худючий, завжди нахмурений, ніколи не бачили його гарно одягненим. та ще й може при високих гостях когось покритикувати. Ну куди такому довіряти музей напередодні великих свят.

— Михайле Івановичу, чи не хотіли б ви піти директором

школи у Єрківці? — почав здалеку керівний товариш.

— Чому? — здивовано запитав Сікорський, не второпавши такого повороту.

— Розумієте, у вас такий вигляд. А там зарплата краща. Купите собі костюм, поправитесь. А то на вас страшно глянути.

— Он ви про що. Мені багатші села не потрібні.

— Ну, бачите, — зам'явся керівний... — Є така думка...

— А мене запитали?

— Ну що ви тут розвели. Пишіть заяву.

Написав. А через два дні обком партії підказав товаришам у районі, як потрібно працювати з кадрами, а його попросили, щоб він забув про той прикрий випадок.

Та найважчі часи Михайло Іванович пережив на початку шістдесятих років.

Все почалося з дрібниці, з “жарту” одного керівного товариша, який стояв тоді над Сікорським. Чудового літнього вечора повертався Михайло Іванович з розкопок. Забрюханний, стомлений, із заступом у руках він ніскільки не був схожим на директора відомого музею. І треба ж було зустрітися того дня із начальством. А воно, п'яненьке, теж добиралось додому, і, певно, йому не хотілося попадатись комусь на очі. Але стрілися брова в брову — не розминутись. Такої миті кожен рятує підмочений престиж по-своєму.

— А, Сікорський. Боже, на кого ти схожий. Хіба ти директор. Ти...

— Який вже є. Але я шукаю скарби народні, а ви горілку. Хай люди розсудять, хто з нас є хто...

Такого зухвальства начальник не чекав. Але крити нічим було, і він затаїв злість до першого-ліпшого зручного моменту. В житті, зрозуміло, без таких не обходиться, так що “покривдженому” не довелося довго чекати. Щось не поділили два працівники музею — керівний товариш організував скаргу в райком. та ще й плітки зібрав з усього міста, доточив їх до “справи”. І сталося так, що ніхто не спромігся перевірити скаргу. Дехто припускав: цей “дивак, вічний холостяк”, якого вже й міністр із роботи звільняв, здатний на все. Тому, не довго думаючи, винесли ту скаргу на бюро й Сікорському оголосили догану “за послаблення виховної роботи в колективі”.

А кривдник міркував: цього мало. Не минуло й місяця, як він організував повторну скаргу, скориставшись слабкодухістю одного з працівників музею.

У народі кажуть: диму без вогню не буває. Тою іскрою

послужила вимогливість Михайла Івановича до своїх колег. Коли побільшав їхній штат, Сікорський помітив: дехто працює абияк. Окремих музейників цікавила не робота, а платня, вільний час, щоб порпатися на власному городі. Вони не дуже охоче вирушали в експедиції і все рідше й рідше цікавилися пошуками нових експонатів. Це спонукало директора призначити норму збору експонатів за рік, що й не сподобалося кільком колегам.

І от один з них, колишній найближчий помічник директора, напучений вже згаданим “доброзичливцем”, написав скаргу. Так і так, мовляв, Сікорський займається фальсифікацією експонатів. То був новий поворот у “справі Сікорського”, до такого сигналу не можна було не прислухатися. Ще б пак: директор зарвався. І до музею вирушає комісія, члени якої були не дуже компетентні в музейних справах. Але саме такі виявилось й потрібні. У відсутність Михайла Івановича пройшлися за вказаними в анонімці “адресами”, і незабаром на бюро райкому партії директора “нагородили” ще однією доганою.

А в кривдника саме розігрався апетит. Його непокоїть, що немає до чого причепитися. І це тоді, коли доточи щось до двох доган, та й заgrimить Сікорський з роботи безповоротно. “Доброзичливець” висуває гіпотезу: не може бути, щоб десять літ Сікорський працював без зловживань. До музею приходять “планова” ревізія. Потім ще раз. Нарешті знайшли! “Ти живеш у музеї, то чом не платиш за дрова й за світло?” — запитали ревізори. Задоволені своїм “відкриттям”, зробили нарахування. Директор мав сплатити понад півтори тисячі карбованців. За всі десять років, що жив у кабінеті.

Тож Сікорського викликають до суду. На щастя, прокурор виявився людиною вдумливою і принциповою. Він сказав, що за такі речі не судити, а дякувати потрібно. На жаль, того, що зрозумів прокурор, ніяк не бажав зятимити кривдник. Злість засліпила йому очі, він волів бачити все в кривому дзеркалі. Бо в рівному віддзеркалювалась картина, яка б викликала і співчуття, і прагнення якимось допомогти людині, яка стільки років прожила у неймовірно важких умовах. Михайло Іванович спав на службовому дивані, вкривався своїм стареньким пальтом. Бо на свою зарплату організовував експедиції, купував нові експонати.

Усі ці роки Сікорський був і за сторожа і за прибиральницю, і за садівника. Тільки стіни музею та експонати, та ще темні ночі знають, скільки праці вклав Михайло Іванович, щоб усюди

був порядок і затишок. Він і пічки топив, і підлогу мив, бо частенько хворіла прибиральниця. Він ростив і доглядав усі ті дерева, що шумлять нині навколо музею.

Нічого цього не хотів знати “доброзичливець”. Його пекла “образа”. Він вигадував нові звинувачення, доточивши до них ще й “розвал виховної роботи в колективі”, “аморальну поведінку” і ще кілька гріхів, які може мати людина. І домігся-таки.

Чудового березневого дня 1962 року, коли природа пробудилась від довгого зимового сну, його вкотре покликали на бюро райкому партії. Суд не прийняв звинувачень, а тут пройшло. Згодом перший секретар скаже: “Мене підвели”. А тоді, тої п’ятниці, не сумнівався. Ще б пак. Як можна сумніватися, коли працювали дві авторитетні комісії, коли перед тобою лежать її висновки і там чорним по білому написано: Сікорський винен аж у дванадцяти гріхах...

Десь о сьомій годині вечора Михайло Іванович вийшов з райкому партії, тримаючись за серце... Його не захотіли вислухати. Його покликали, щоб прочитати вже заготовлений вирок: звільнити з роботи. За що? Чому повірили наклепнику? Чому перемогла підлість, прикрившись знаменом партійної принциповості?

Ніч не спав. Вранці пішов до Трубежа. Важкі думи обсіли, мов вороння свіжу ріллю. Невже це кінець? Так мало зробив. Тільки-но розпочали перший на Україні музей під відкритим небом. Ще не увічнено в Переяславі-Хмельницькому пам’яті великого Сковороди, героїв легендарного Букринського плацдарму. Та хіба ж тільки це він намітив зробити? Розпочато рукопис книжки про Переяславщину... Недавно переглядав свої записи — вже визріли контури розповіді про Чигирин...

Через два тижні у Києві зібралася республіканська нарада директорів музеїв. Від Переяслава не приїхав ніхто. І в президію надійшла записка: “Чому тут немає Сікорського? Що з ним?”. Головуючий покрутив нею та й надумав було відкласти, бо про відсутність Михайла Івановича нічого не знав. І тоді встав один із присутніх і сказав: “Товариші! Цими днями зняли з роботи Сікорського. На нього звели наклеп. Я пропоную клопотати перед міністерством про створення компетентної комісії для перевірки причин звільнення Михайла Івановича з роботи”.

Промовець не пояснював: хто такий Сікорський, бо всі в тому залі прекрасно знали директора Переяслав-Хмельницького історичного музею. І коли він закінчив говорити, присутні тривожно загули, почувись вигуки: “Правильно! Потрібно створити комісію!”.

Міністерство не забарилося послати людей для перевірки у Переяслав. Досвідчені, кваліфіковані фахівці тривалий час вивчали всі ті дванадцять звинувачень. Говорили з працівниками музею, з людьми, які знали Михайла Івановича. І всі в один голос заявили: це наклеп на чесну людину. П'яниця? Та в нього ж виразка. Ледащо? А як же розцінити той факт, що з 27 тисяч експонатів він особисто зібрав 20 тисяч. Хто ще у вітчизняній музейній практиці може похвалитися подібним успіхом? Хіба що Яворницький. Так перед ним шапку скидають, а тут — з роботи звільнили. Фальсифікація? Дай Боже іншим бути такими педантами в опису старожитностей, як Михайло Іванович. Чому за комунальні послуги не платив? А вони йому надавалися? Невже місцеві керівники не відають, в яких умовах живе директор музею. А чи подумали вони коли-небудь, щоб хоч допомогу йому надати, щоб хоч якимось компенсувати оті його зарплати, що він витрачав на потреби музею? І, врешті, чи не заслужив цей одинокий, всім серцем відданий улюбленій справі чоловік хоч якусь невеличку квартиру?

Правда восторжествувала. Райкому довелось відмінити своє рішення.

Згодом були ще спроби якимось нашкочити Михайлу Івановичу, але відтоді в місті стали уважніше розглядати всілякі "сигнали". Бо зрозуміли нарешті: Сікорський — це гордість Переяслава-Хмельницького. З ним рахуються керівники республіканського і союзного рівнів. Шанують кришталеву чистоту його помислів, подвижницьку вдачу, талант безкорисливого збирача скарбів народних. так що й землякам відставати не гоже.

Восени 1983 року Сікорського вшановано званням почесного громадянина Переяслава-Хмельницького.

ЕСТАФЕТА В МАЙБУТНЄ

Сучасне завжди на дорозі з минулого в майбутнє.

Олександр ДОВЖЕНКО

Влітку 1983 року, напередодні свого 60-річчя, Михайло Іванович важко захворів. Недуга об'явилась не раптово. Аскетичне життя обернулося для нього виразкою шлунка, що досить часто й дошкульно нагадувала про себе нестерпним болем і неможливістю виконувати будь-яку роботу. Але Сікорський терпів, — нікому не хотів завдати клопоту.

— Якби ви знали, скільки разів Михайло Іванович

непритомнів прямо на роботі, — згадують колеги. — Його завезуть додому, а він відійде трохи і знову на роботу біжить.

Все це закінчилося тим, що директора переяславських музеїв у тяжкому стані довелося везти до Києва. Була складна операція і тривале перебування в лікарні. Там і виповнилося йому шістдесят. Може, й забув би про це за повсякденними клопотами, але сипонули вітальні листівки, телеграми. Писали колеги й студенти, численні шанувальники його подвижництва не лише з України.

Хоч і боліло все тіло після операції, а Сікорський вже вирушив у похід по території лікарні, уважно заглядаючи в усі закутки її великого господарства. І таки знайшов дещо.

— Оцю оригінальну побутову миску кінця минулого століття і ще кілька експонатів Михайло Іванович роздобув у лікарні, — сказала хранительна фондів Лариса Олексіївна Годліна. — Приїхав з Києва такий щасливий, зібрав нас, виклав усі ті “гостинці” на стіл і в захваті мовив: “Дивіться, дівчата, що я знайшов!”. А про здоров’я — ні слова.

— На здоров’я тепер не скаржусь, — в очах у Сікорського і подив, і осуд: мовляв, невже такі дрібниці можуть хвилювати людей, коли навколо стільки роботи. Коли зараз такий чудовий літній день. Надвечір’я. Призахідне сонце сіло на верхів’я старих верб, позолотило вдалині, на Татарській горі, музейне містечко. Коли поруч, біля ніг, лагідно хлюпає замріяний Трубіж — вірний товариш і в радості, і в горі. Розчулений його присутністю, Сікорський неквапно веде оповідь. У ній — прожите й пережите.

Непомітно спливали години. Непомітно підкралася ніч. Але вона безсила була обірвати цю оповідь, в якій ще мало прозвучати найсокровенніше:

— Музей — найбільша радість моя...

ДО ПІДВАЛИН КИЇВСЬКОЇ РУСІ

*Послухай гомін обширу земного, —
Твоя земля до тебе промовля...*

Микола БАЖАН

Наприкінці 70-х років, завершуючи доповнене видання книги про землю Переяславську, М.І. Сікорський відмітив: “З легенд, літописів, інших писемних джерел, архітектурних та

історичних пам'яток постає сивий Переяслав одним з великих політичних і економічних центрів Київської Русі, її форпостом на південних і східних рубежах супроти навали кочівників. Ярослав Мудрий, Володимир Мономах, Володимир Глібович сприяли розвитку торгівлі, ремесел, культури переяславського князівства. Тих цінних духовних і матеріальних набутків трудового люду не могли знищити ні міжусобиці, ні криваві січі, ні морок ординського поневолення”.

Так міг заявити лише археолог, у якого були, крім літописних свідчень, ще й неабиякі речові докази матеріальної культури Переяслава Руського або Переяслава Південного, як ще інколи називали у давнину столицю Переяславського князівства. Адже саме цих доказів бракувало багатьом попередникам Сікорського — дослідникам славного минулого міста. І те бентежило найбільше. Ще б пак. Розповідь, вміщена у Лаврентіївському літопису під 1089 роком, повідомляє про велику будівничу діяльність митрополита Єфрема. В цей час зводились славетна церква Михаїла та “кам'яна споруда, якої не було раніше на Русі”, як записав літописець. Але ніщо з цього не дійшло до нашого часу.

1124 року до Переяславського князівства докотився сильний землетрус, що став провісником лиха. Через шість років повторна хвиля завдала місту значної шкоди. Як свідчать літописи, дуже постраждала й перлина переяславського зодчества — Михайлівський собор. А через сто вісім років на ці землі накотилась ординська навала. Татари захопили місто, пограбували і спалили його, а мешканців, які не встигли сховатися чи втекти, перебили або забрали в полон. Київський літописець так розповідає про цю трагічну подію: “...і взяли град Переяславль ратищем, хати всі і церкву архангела Михаїла знищили, і посуд церковний без ліку, золото і дорогоцінне каміння взяли, і єпископа преподобного Симеона убили...”.

Ординці настільки спустошили давньоруські землі, що довго, крім літописних свідчень, нічим було довести високий культурний розвиток Переяслава за часів Київської Русі. Звичайно, на території цього міста не раз і не два відкопували скарби, тому у нащадків завжди жило незбориме бажання знайти тут сліди давніх цивілізацій, але серйозні археологічні роботи розпочалися на Переяславщині вже за радянського часу.

Перші ґрунтовні розкопки розпочалися 1945 року експедицією Інституту археології АН УРСР за участю Інституту історії матеріальної культури АН СРСР, київського та

московського державних історичних музеїв. Загальне керівництво здійснював академік Б.О. Рибаків.

1949 року до Переяслава вирушила археологічна експедиція під керівництвом М.К. Каргера — теж видатного спеціаліста з історії та культури Київської Русі. Багато його відкриттів принесли археологові велику славу. Ще б пак. Адже саме він знайшов останнє пристанище обложених ординцями киян під склепінням Десятинної церкви. Це ж Каргер відкрив першу відому нам художню майстерню XIII століття — землянку київського ремісника. А ще він віднайшов мавзолей Бориса і Гліба у Вишгороді, галицько-волинські ротонди. Надзвичайна результативність досліджень М.К. Каргера принесла йому популярність археолога, який “бачить крізь землю”.

У Переяславі йому теж пощастило. Першого ж дня розкопок недалеко від давніх валів дитинця вдалося виявити руїни міського собору Михаїла, збудованого в 1089 році.

Особливо широкого розмаху археологічні роботи в Переяславі-Хмельницькому набули в 1953 р. Відкриті цього року архітектурні пам'ятки XI-XII століть мають винятковий інтерес. Так, розкопані руїни храму-усипальні та Воскресенської церкви дали змогу переконатися в достовірності літописних свідчень про майстерність давньоруських зодчих. Тут було знайдено уламки бронзового свічника, що побував у вогні ординських пожеж, та бронзову хорос-люстру XII століття — шедевр культури Київської Русі, що нині збері-гаються в археологічному музеї Переяслав-Хмельницького державного історико-культурного заповідника.

Через два роки М.К. Каргер відкопав руїни надвірної вежі і храму Андрія біля воріт. Але все це було не те, що він шукав. Пам'ятаєте: “Кам'яна споруда, якої не було раніше на Русі”. Ось що кликало дослідника, спонукало його копати в Переяславі понад п'ять років. На жаль, фортуна відвернулася від видатного археолога, хоча після перших успіхів він писав: “Відкриття у Переяславі-Хмельницькому руїн будівель XI-XII століть ставить нас перед завданням продовження розшуків тих прославлених будов, про які розповідає давній літописець”. Але 1954 року, очевидно, його ентузіазм вичерпався, бо на одній з великих нарад спеціалістів-археологів у Києві він заявив: “У Переяславі більше нічого нема”.

Історії треба було так розпорядитися, щоб на тій нараді сидів ще мало кому відомий директор Переяслав-Хмельницького музею.

— Неправда! — зірвався він з місця, образившись на вченого.

— Хто такий? — зашепотіли присутні.

Але Сікорського тоді ще не сприймали всерйоз, і його словам ніхто не надав значення.

ЄПИСКОПСЬКІ ВОРОТА І ПАЛАЦ

Автор не випадково так детально зупинився на знахідках М.К. Каргера в Переяславі-Хмельницькому. Бо, як виявилось згодом, оте неприйняття Сікорського всерйоз ще довго працювало на авторитет видатного археолога. Так довго і так традиційно, що навіть призвело до певних недомовлень і перекручень у науковій літературі.

1967 року наукова громадскість Ленінграда святкувала 60-річчя з дня народження М.К. Каргера. З цієї нагоди університетом було видано збірник статей про нього, де, зокрема, є й такі рядки: “В результаті багаторічних робіт в цьому місті (у Переяславі-Хмельницькому. *М.М.*) було відкрито цілий ряд чудових споруд XI-XII століття, частина з яких є цільний архітектурний ансамбль єпископського двору—замку. Розкопані руїни будови XI ст., яку Михайло Костянтинович справедливо зв’язав із згаданим у літопису храмом Андрія біля воріт. Дослідженням М.К. Каргера були частково відкриті і самі ворота, що являють собою рідкісний зразок кам’яного військово-інженерного зодчества XI ст...”.

А далі, перераховуючи найбільші відкриття старожитностей Київської Русі, автор, нітрохи не сумніваючись, ставить у той ряд “виконаний з константинопольським розмахом Єпископський замок Переяслава Південного”.

Проте М.К. Каргер не вдавався до такого точного визначення. Натрапивши на руїни надвірної вежі і храму Андрія біля воріт, він зробив лише припущення: “Не можна цілком відкинути і думку, що це був вотч-монастир якої-небудь князівської родини”.

Через десять років інший автор, благословляючи новий збірник статей про археолога, знову приписав М.К. Каргеру відкриття в Переяславі-Хмельницькому всього комплексу єпископських споруд.

Мені не шкода добрих слів шановному Михайлу Костянтиновичу. Спасибі М.К. Каргеру — він багато зробив для того, щоб віднайти сліди давньоруської держави в Києві, Переяславі-Хмельницькому, Вишгороді, Новгороді та Пскові. І певен: йому достатньо слави, здобутої в багатьох успішних експедиціях. Так що, мабуть, не варто дослідникам його

археологічної діяльності свідомо чи не свідомо доповнювати той науковий багаж за рахунок інших.

...Доля звела їх влітку 1952 року. Переяславська експедиція, яку очолював М.К. Каргер, вела поглиблене вивчення території навколо решток Михайлівського собору, розкопаного частково ще 1949 року. Пам'ятаючи сенсаційність цієї знахідки, місцеві любителі старовини з цікавістю стежили за роботою археологів. Серед них був і молодий директор Переяслав-Хмельницького історичного музею. Вечорами він частенько приходив до котлована, де порпались шукачі підвалин Київської Русі, уважно спостерігав за їхньою роботою. Особливо його цікавили дії самого Каргера, про якого вже не раз чув як про досвідченого спеціаліста.

Михайло Костянтинович не дуже любив, щоб у нього стояли над головою, тому частенько Сікорському доводилось брати заступа і допомагати робітникам. Тільки таким чином водночас можна було одержати цікаву інформацію з перших рук, поглибити свої знання з особливостей будівничої справи на Русі. Ось так вони й спілкувалися аж до завершення сезону розкопок 1952 року, результатом яких було відкриття руїн ще однієї раніше невідомої архітектурної пам'ятки — невеликого безстовпного одноапсидного храму, що належав до другої половини XI століття.

Із настанням холодів експедиція поїхала до Києва, але вона заронила в серце Сікорського великий дослідницький інтерес. Віднині кожного черепка Михайло Іванович намагався розглядати як спеціаліст: частиною якого виробу він міг бути? Коли той зроблений? Який відбиток культури ніс у собі?

Наступного літа в Переяславі-Хмельницькому розпочалося будівництво літнього кінотеатру на розі вулиці Леніна та Шевченка. І сталося так, що одного дня, проходячи повз будівельний майданчик, Михайло Іванович звернув увагу на роботу бульдозера, що зрізав ножем невеликого пагорба. Із-під шару землі з'явилися уламки плоскої продовгуватої цегли. Сікорського вразила сама форма цегли. "О, диво! Будівельні матеріали часів Київської Русі". А там, де гуркотів бульдозер, з-під землі показала раптом частина суцільної кладки.

— Стій! Стій! — замахав руками Михайло Іванович і побіг до машини. — Глуши мотора!

— Що таке? — визирнув з кабіни здивований бульдозерист.

— Зупинися. Не рий. Цього чіпати не можна.

— Та я й сам вже подумав було...

— Це, певно, рештки старовинного храму, якого давно вже

шукають. Я зараз побіжу подзвоню у Київ — хай археологи виїдуть...

Наступного дня до Переяслава-Хмельницького прибув зі своїми людьми М.К. Каргер. Михайло Іванович зустрів його як господар, показав власноручно очищені місця підмурівків давньої споруди, виявивши при цьому неабияку компетенцію з питань, котрі потрібно було вирішити негайно.

— А ви, я бачу, непогано розумієтесь в нашій справі, — похвалив М.К. Каргер. — Хто ви?

— Директор місцевого музею.

— Я пропоную вам працювати разом з нами. Можливо, дещо знайдемо, і ваш музей придбає цінні експонати.

— Спасибі за довір'я.

А через кілька днів, коли вже чітко проступали контури залишків давньої споруди, до Переяслава-Хмельницького приїхали високі гості. Побачивши їх, Каргер пішов назустріч і радісно вигукнув:

— Дивіться, що я знайшов!

Приїжджі тиснули йому правицю, вітали з черговим успіхом, дякували за невтомну працю на благо вітчизняної археології. За тим не помітили, коли до них підійшов забрьоханий чоловік і, зблизнувши сердитими очима з-під кущуватих брів, гнівно мовив:

— Я чув, Михайло Костянтинович сказав, що все це його робота. Неправда. Знайшли переславські будівельники. Ми прикликали експедицію на готове.

Приїжджі переглянулися, звели все на жарт і поїхали. Не встигла влягтися пилюка за їхньою машиною, як начальник експедиції різонув:

— Я з вами працювати не буду.

Образився, дуже образився на Сікорського шановний дослідник. Це й позначилось на його розповіді про переяславські розкопки 1953 року: "Значний інтерес має другий храм, відкритий розкопками 1953 р. Руїни його були виявлені випадково у зв'язку з будівництвом літнього кіно-театру... Земляні роботи були своєчасно припинені, і про знахідку повідомлено в Академію наук УРСР та Академію архітектури УРСР. Протягом липня — серпня 1953 р. Переяслав-Хмельницька експедиція АН СРСР та АН УРСР провела розкопки на всій території... в результаті яких були повністю відкриті руїни давнього храму...".

Цікава деталь. Описуючи ці розкопки, М.К. Каргер назвав усіх учасників експедиції. Але про Сікорського жодним словом не обмовився.

Розкопавши Воскресенську церкву, експедиція стала уважніше придивлятися до “окольного града”. І незабаром, того ж 1953 року, Каргер віднайшов ще й Спаську церкву — мініатюрний храм-усипальню. Цей успіх окрилив археологів, і вони ґрунтовно досліджують всю територію Переяслава-Хмельницького. Але тепер знахідки все рідші і рідші. Через два роки Михайло Костянтинович дістався руїн надвірної вежі і храму Андрія біля воріт — що було його останнім успіхом у Переяславі.

Всі ці роки Каргер жив мрією про віднайдення згаданої вже кам'яної споруди. Адже за свідченням літописця, то була одна з перших кам'яних будівель часів Київської Русі. Ось чому видатний археолог не шкодував ні сил, ні часу і вперто копав зі своїми людьми кожен метр переяславської землі. На жаль, та споруда наче крізь землю провалилася, що дало підстави засумніватися в доцільності подальших пошуків.

Тож згаданою вже конференцією 1954 року завершилась діяльність Каргера в Переяславі-Хмельницькому. Хоча розкопки тривали ще до 1955 року.

А впертий директор історичного музею після тієї конференції розкопав залишки церкви Володимира Мономаха, чим довів: Каргер поспішив за категоричними висновками.

Для Михайла Івановича все почалося з того “неправда”, що він випалив у відповідь на заяву археолога. То була надзвичайно відповідальна хвилина — на нього дивилися десятки відомих спеціалістів. Хто здивовано, хто іронічно. Його ще ніхто не знав, а Каргер — світило. Молодий директор історичного музею не витримав тих поглядів і вибіг із залу геть.

Через кілька днів Сікорський приступив до розкопок на площі Возз'єднання. У нього був план. Він намітив його давно, вивчивши звіти експедицій Б.О. Рибаківа та М.К. Каргера. Інтуїція підказувала: у східній частині давнього міста, ближче до Трубежа, ще обов'язково мають бути якісь споруди. Те передбачення виявилось щасливим.

Заглибившись у землю лише на шістдесят сантиметрів, його заступ наткнувся на щось тверде. То була давня плінфа. Окрилений цим успіхом, Михайло Іванович працював без відпочинку майже всю ніч, аж поки не відкопав значну частину підмурівка.

О п'ятій ранку він побіг до академіка В.Г. Заболотного, який саме відпочивав у Переяславі-Хмельницькому.

Володимир Гнатович хутенько одягнувся й теж підключився до роботи. Так навпереміну вони копали, аж поки не дістались до апсиди давньої споруди, по якій і визначили: розкопано ще один храм. Як згодом виявилось, то була церква Володимира Мономаха.

Втомлені, забрьохані з ніг до голови, але щасливі повертались вони додому. Здивовані люди оглядалися на двох дивних перехожих, в одному з яких вони ледь упізнали свого знаменитого земляка, а в іншому — директора місцевого музею. Археологи не звертали на це ніякої уваги. Сікорський пристрасно розповідав академіку про недавню конференцію.

— І він посмів сказати: тут нічого немає?

— Сказав.

— А ти молодець, Михайле. Віднині клич мене в усі свої експедиції. Ну, а зараз треба подзвонити до Києва — хай їдуть приймати “об’єкт”...

Остання зустріч з видатним археологом відбулася влітку 1961 року. Здійснюючи розкопки за своїм планом, Сікорський нарешті знайшов рештки кам’яної споруди, про яку, певрно, говорив літописець. Це були Єпископські ворота і Єпископський палац.

Чутки про ту сенсаційну знахідку швидко поширилися серед археологів. Дійшли вони і до Каргера, який у той час перебував на розкопках у Путивлі. Михайло Костянтинович не повірив чуткам. Але негайно ж найняв машину і вночі примчав до Переяслава. Спустившись у котлован, він схвильовано торкався руками решток давньої споруди. В його очах Сікорський читав і радість, і тугу, і розпач. Ноги його не витримали, він сів і заціпенів. Хтозна, про що він думав тієї хвилини, бо жодним словом не виказав своїх почуттів.

Каргер довго не міг отямитися. Вже й сонце зійшло. Вже й посходилися працівники музею — найперші помічники Сікорського в цих розкопках. Нарешті Каргер повільно звівся на ноги. Михайло Іванович допоміг йому вибратися з котлована й сісти в машину. Так і поїхав археолог з Переяслава-Хмельницького, не обмовившись жодним словом.

Останні роки життя Михайло Костянтинович провів у Ленінграді. Там він підбив підсумки своєї наукової діяльності. Але про переяславські знахідки згадував рідко. І лише перед смертю розпорядився: все знайдене його експедицією у Переяславі-Хмельницькому повернути з Ленінграда Сікорському. Тобто місцевому музею археології, слава про нього вже тоді вийшла за межі нашої республіки. І нині його

відвідувачі мають змогу милуватися бронзовим підсвічником, форос-люстрою, рештками давньоруської майстерні з виготовлення смальти і багатьма іншими експонатами, що розповідають про високу матеріальну культуру Київської Русі.

ТРЕТЕЙСЬКИЙ СУД

У музеї завершився робочий день, і ми залишилися наодинці з експонатами. Запала дивна музейна тиша. Це була утаємничена тиша. Бо тої миті ми особливо гостро відчували свою зустріч з минулим. Тим більше в Музеї археології — на відкритих підмурівках давньоруської Спаської церкви. І мимоволі розмова торкнулася джерел, з яких почався і цей музей, і вся робота по віднайденню пам'яток Київської Русі. Говорили про шукачів переяславських скарбів ще довоєнного періоду. Старший науковий співробітник Надія Григорівна Каменська і наглядач музею Пантелеймон Прохорович Каплюх згадували розповіді очевидців, що свідчили: любителі— археологи давненько вже копаються на території Переяслава. Початок тому поклала знахідка скарбу ще в дореволюційний час.

Згадалися і перші радянські експедиції. Прагнучи показати себе обізнаною людиною, я заговорив про академіка Б.О. Рибаківа, який працював у Переяславі-Хмельницькому ще по гарячих слідах Великої Вітчизняної війни. Мої співрозмовники чули про ту експедицію, але нічого не могли додати до відомого. Тому цей спогад швидко змінили інші. Нарешті ми підійшли до археологічних розкопок під керівництвом доктора історичних наук, професора М.К. Каргера.

— От як буває, — висловив я маленьке резюме. — Спеціаліст прийшов, побачив, перемиг. Воістину, як у Юлія Цезаря. А місцеві ж люди сотні разів ходили біля прихованого в землі храму, — показав на підмурівки, на яких велась ця розмова, — і, певно, й копали тут, будуючи погребі. Ось що значить око професіонала, великого фахівця. У своїх спогадах про розкопки Спаської церкви Каргер так і пише: його увагу вже давно привертав досить високий горб, розташований у городі садиби на розі вулиць Карла Лібкнехта та Спаської, відомий у місті під назвою "курган". До 30-х років двадцятого століття на кургані стояла дерев'яна Спаська церква, збудована в дев'ятнадцятому столітті. Протягом вересня — жовтня 1953 року виявлена тут пам'ятка давньої переяславської архітектури була повністю розкопана. Спасибі вченому. Сьогодні ми маємо

змогу милуватися хоча б залишками храму — роботою давньоруських майстрів і цим музеєм...

Моя тирада не викликала особливого ентузіазму співрозмовників. Навпаки, вони задумалися, замкнулись. Певно, згадували ті роки чи, може, оповіді очевидців — адже у 50 — 60-ті роки у Переяславі всі жили археологічними розкопками. Найдрімучіші невігласи і ті знали, що в місті розкопано кілька храмів, і навіть приходили дивитися на них.

— А про Михайла Івановича там щось є? — несподівано запитав Пантелеймон Прохорович.

— Де “там”? — не второпав я одразу.

— Ну, в спогадах Каргера.

— Ні.

— А про Миколу Калиниченка?

— Хто це такий?

— Е, я бачу, ті спогади дуже скупі. По-моєму, було трошки не так. Оцей Микола Калиниченко, про якого я вас запитав, жив тут. Це на його городі був той горб. М-да... — Чоловік розважливо кашлянув, зібрався з думками і продовжив з деталей, на які здатна лише умудрена життям сільська людина. — П'ятдесят третього року, як зараз пам'ятаю, була дуже сніжна зима. А потім гарно картопля вродила. От і надумав Микола Калиниченко нового погрібця викопати. Види на врожай були гарні, і чоловік опасався, як би його картопля не зазимувала в повітці. М-да... Копав він на горбку, де колись була церква. Поки добрався до потрібної глибини, чимало цегли викидав з ями. А на самому споді трапився чоловікові камінь, якого він не міг подужати самотужки. Покликав хлопців. А ті позбиралися та й давай розглядати вибрану з ями цеглу. Комусь спало на думку, що вона не схожа на нинішню, що це, мабуть, щось дуже давнє. Та й камінь у кутку ями був не один. Хлопцям здалося, що чоловік натрапив на якусь давню споруду, і послали за нашим директором.

А в Михайла Івановича око пильне. Глянув він на ті камінці і каже: “Нічого, хлопці, тут не чіпайте. Я подзвоню у Київ археологам. Хай приїдуть подивляться...”. Аж тоді прибув до нас Каргер...

— Або взяти, скажімо, історію з фрескою, — підхопила оповідь Надія Григорівна. — Правда ж, Прохоровичу?

— От-от. Розкажуй, Надю, у тебе пам'ять чупкіша.

— Та тут і розповідати, здається, нічого. Просто був такий факт, що запам'ятався Переяславу. Коли розкопували Воскресенську церкву, упав блок стіни з давньою фрескою.

То була унікальна знахідка, і Каргер вирішив забрати її до Ленінграда. А наш директор запротестував, підняв на ноги людей, від яких залежало: бути чи не бути унікальній знахідці на переяславській землі. Поки це питання вирішувалась у Києві, Каргер заходився знімати фреску з уламка стіни. Робилось це поспіхом... Тож її ненароком зруйнували, а Каргер наступного дня продовжував працювати, немов нічого й не трапилось. Навіть збагнути важко, як міг учинити таке спеціаліст...

— А може, це й не він? — стаю на захист авторитетного археолога.

— Якби ж то... Наші люди все бачили. Каргеру лише здавалося, що тоді нікого не було біля Воскресенської церкви...

ШАШКАМ СІМНАДЦЯТЬ СТОЛІТЬ

Восени 1951 року в радгоспі “Переяславський” копали кагати для картоплі. Стояла напрочуд гарна погода — над полями повільно пливло бабине літо. Радіючи погожій днині, люди нехотя копирсалися в землі, жартуючи з того, що нині їм випало бути кротами. Раптом чийсь заступ вдарився об щось тверде.

— Ну от, Іван вже й до скарбу добрався, — пожартував бригадир, заглядаючи в траншею: мовляв, що там і справді на такій глибині?

— Який, в дідька, скарб... Черепки. Тут їх щороку викопують.

— Дай-но глянути, — бригадир простягнув руку за знахідкою.

З кагата подали уламок якогось череп'я. Очистивши його від глини, бригадир побачив орнамент, якого ніколи не зустрічав на жодному горщику чи глечичку. І форма черепка, і малюнок на ньому свідчили: він або дуже давній, або завезений з далеких країв. Бригадир замислився.

— Що ви там гадаєте, Петровичу, ніби ніколи не бачили черепків?

— Ти теж бачив. А скажи: з чого це?

— З якогось глечика.

— Де ти бачив такі?

— І справді. Химера якась. У такий глечик, певно, можна було чоловіка сховати.

— Тож-то. Це щось не наше. Треба новому директору музею показати. Кажуть, він тямущий чоловік. І трошки дивак — усяку непотріб до музею стягує.

Наступного дня Сікорський вже був біля кагатів. Покопирсався в землі і знайшов ще кілька уламків керамічних виробів. Певно, подумав директор, ці уламки дійшли сюди з II — IV століть нашої ери. І прикинув, що колись тут було житло або якесь поховання. Бо місце досить зручне: чотириста метрів до Трубежа, підвищення нагадує давній курган... Такі висотки особливо цікавили стародавніх людей. Ген скільки їх облюбували скіфи від Дніпра аж до Каспію...

Через день Сікорський був уже в Києві. Він знав там одну-єдину людину — Г.К. Гончарова, відомого спеціаліста з питань Київської Русі.

— Подивіться, Григорію Кириловичу, — простягнув знахідку археологові.

— Цікаво-цікаво... — І задумався. — А що сам думаєш? Звідки вона?

— Певно, з другого століття.

— Так і я думаю. Це черняхівська культура. Це уламки величезної чаші, в якій зберігали зерно. Бачиш? Уже наші предки прагнули робити красиві речі. Як ти думаєш, що тут було намальоване?

— Хтозна. Якби скласти все череп'я до купи.

— Логічно. Ти сказав, що це вже не перша знахідка біля Переяслава?

— Так. Люди щороку відкопують.

— Х-м. Цікаво. Варто було б і собі покопати. Там, певно, якесь поховання.

— А ви приїздіть весною. Я зі своїми людьми допоможу. Може, щось знайдемо і для свого музею.

Як домовились, так і зробили. У травні 1952 року Гончаров приїхав до Переяслава-Хмельницького. Інститут археології відрядив його в експедицію на місяць. Ще свіжі були в пам'яті доповіді академіка Рибаківа, перші знахідки давньоруських споруд експедицією під керівництвом Каргера. Інститут надіявся. Надіявся і сам Гончаров. Але надії ті спочатку не виправдались. Заклали один шурф, другий — нічого нема. Минули два тижні робіт — ніякого результату.

— Все, Михайле, я більше не можу гайнувати час, — кинув заступа археолог. — Тут нічого немає. Певно, те череп'я сюди потрапило випадково.

— А може, ще трошки, Григорію Кириловичу?

— У мене в інституті безліч справ, а я тут загоряю. Що у звіті напишу?

— Як хочете, а я ще пориюся.

— Давай-давай. За кожне поховання ставлю пляшку шампанського.

Григорій Кирилович пішов додому збиратися, а Сікорський заклав ще один шурф. Але цього разу змістився трохи ліворуч, ближче до Трубежа. Чогось раптом здалося йому, що тут... Ні, він не мав певної наукової гіпотези. Просто захотілося спробувати саме в цьому місці. І Михайло Іванович поплював на долоні.

Тої миті ним керувало не прагнення слави. Навпаки. Ніяково було за самого себе. Запросив чоловіка... Той витратив дорогоцінний час, повіривши в його передбачення. Хто ж потім відгукнеться на поклик, якщо безславно закінчиться ця експедиція. А, видно, до того йде... Півметра вглиб прокопано по периметру, але всюди глина, як моноліт. Вже й руки зводить, і поясниця ниє. Вже й думки невеселі рояться в голові. Третя п'ятниця до вечора йде, а хоча б один черепочок. Ніби нічого тут і не знаходили люди. Ах, ти ж, фортуна-фортуна...

Інший хтось давно вже кинув би заступа. Але не Михайло Іванович. Витре спітніле чоло, передихне хвилинку і знову до роботи стає. Тільки зрідка поглядає на дорогу, чи не з'явиться хто, бува, на ній передчасно. І сам себе підганяє: хутчій, хутчій. А раптом. Поки ще Григорій Кирилович не поїхав.

На п'ятдесят сьомому сантиметрі з'явилася ледве помітна лінія розшарування ґрунтів. Рушена земля! Як довго вони шукали її, як довго сподівалися цієї миті. Де й настрої узявся. Побільшало сил. Розширив майданчик і з радістю відмітив про себе: ні, це не якась кротовина — сліди колишньої діяльності людини простяглися на кілька метрів. Такій знахідці не можна було радіти на самоті. Сікорський побіг за Гончаровим. Той ще не встиг поїхати, і через півгодини вони знов пірнули в траншею. Над ними схилилося надвечір'я, здивовано задивилося на двох несамовитих людей.

Певно, долі захотілося до кінця випробувати їхнє терпіння. Прокопали на півтора метри вглиб — нічого. Заклали шурф ще глибше — знову безрезультатно. Вже й сонцю набридло чекати — сховалося за горизонт, вже й ніч розкинула над полями свої зоряні знамена та виткала над головою повного місяця, ніби хотіла прислужити двом трударям, яким дня було мало, щоб вволю накопирсатися в землі. О другій годині ночі вони попадали на зволожену росю траву, розкинули натруджені руки, задивилися в небо. Кожен думав про своє, але обох мучило передусім запитання: ну коли вже, коли?

Втома не давала піднятися, щоб зробити бодай один-єдиний рух назустріч очікуваному відкриттю.

— Давай спати, Михайле, — безсило мовив археолог.

— А що коли нас хтось обскакає?

— Вночі?

Михайло Іванович погодився на відпочинок. Але то були тривожні години. Які тільки сни не посходилися в узголов'я. Вони являлися раптом то єгипетськими пірамідами, то золотом інків, то ще чимось химерним, незбагненим, що будило, кликало в поле. А то раптом на їхнє кагатне поле прибіг великий чорний пес, оглянувся довкола і, не пірнаючи у траншею, гребонув поруч волохатою лапою. Звідти, з маленької глибини, звелась на ноги скіфська цариця й усміхнулась ранковій зорі...

Таке бачити — катувати себе. Тож посхоплювались — і до роботи. Ранкова прохолода поступово вистудила нічні видіння, натомість почалася велика проза поки що безслідних розкопок. Нарешті глибина шурфу сягнула понад два з половиною метри. Рушена земля не зникала, але в ній — ні черепочка.

— А що коли ми на якийсь погріб натрапили?

— Не може бути.

— Може. Адже і наші давні предки копали їх.

— Де погріб, там і житло.

— Звичайно, але ж не під погребом.

— То що — переходимо в інше місце?

Мабуть. Бо погріб — то ще нічого, а от коли стародавню криницю відкопуємо...

— Стільки праці затрачено... Ет, де наше не пропадало. Ще один штих і все.

Нарешті на цій глибині заступ натрапив на щось тверде. Розчистили — здається, хребтова чашечка. Але скільки не штилювали поруч майже на півметрову глибину, більше нічого не відкопали. Значить, кріт виніс ще з нижчих пластів. Подібні випадки знані багатьом археологам. Тож, не змовляючись, ще затятіше взялися до роботи. І десь на глибині три з половиною метри із землі на них визирнула тривуха керамічна ваза.

— Є, Михайле, є! — зраділо вигукнув Гончаров.

— А я що вам казав! — прохопилось у Сікорського.

Покидавши заступи, заходилися пальцями роздряпувати землю навколо вази. Боялись працювати скрепками. А раптом ненароком пошкодять цінну річ. Те чимось нагадувало відкопування приваленої нещастям людини. Сантиметр за

сантиметром знімали археологи не дуже піддатливу глину, а в головах роїлися найфантастичніші припущення. Що зустрівось їм у цьому кургані? Звідки прийшло воно? А що там, під ним?.. Кортіло пофантазувати, але боялися самим собі наврочити. Яких тільки випадків не буває...

Через півгодини вони розчистили людське поховання. З усього видно було, що то залишки якоїсь знатної жінки. В її узголів'ї стояла уже відома нам тривуха ваза, збоку лежали роговий гребінець, янтарна буса, бронзова застібка-фібула. В ногах стояли традиційні для поховання того часу глиняні миски з кістками курки, риби і барана, а також перекинутий догори дном глиняний келих.

Все це було відоме з інших давніх поховань і слугувало ще одним підтвердженням традиційної їх обрядовості. Атрибути жіночих прикрас, харчі й питво для потойбічного життя не викликали особливого інтересу. І вже підходила та хвилина, коли археологи мали гірко зітхнути, невдоволені скупими результатами розкопок. Якби не одна деталь, що аж наприкінці обстеження поховання привернула увагу. Біля жінки валялися кусочки зітрухлого дерева, їх контури нагадували зруйновану шкатулку. І поміж тієї порохви лежали аж двадцять два скляних мереживця. Рівно половина з них білого і стільки ж — чорного кольору.

— Що це? — здивовано переглянулись учені.

— Мабуть, намисто.

— А де ж отвори для нитки?

— Дійсно... А гудзиків таких не було?

— Як же їх пришивати? — відповідали один одному запитанням на запитання.

— Х-м... Значить, вони слугували для якоїсь гри. Певно, ця дама розкладала їх як пасьянс?

— Я от що думаю, — Григорій Кирилович замислився на мить, ніби видобуваючи щось глибоко закопане в пам'яті, і додав: — Подібні речі, здається, уже знаходили. Якщо мені не зраджує пам'ять, одна така скляна пластинка експонується в Римі і ще одна — в Парижі.

Наступного дня Гончаров поїхав до свого інституту. Зібрав там колег, висипав таємничий скарб на стіл і запитав: "Що це?". Кілька хвилин усі мовчали. А за тим пішли всілякі припущення, але вони відкидалися більшістю голосів. І коли, здавалося, всі аргументи вже вичерпано, один з присутніх дістав зі столу шахівницю, розставив на ній скляні химери і всі ахнули: перед ними був комплект звичайних шашок.

Щоправда, двох не вистачало. Але те не дуже бентежило. Мало як могла змінитися гра за понад півтори тисячі років.

Кваліфіковані експерти встановили: шашки прийшли в сьогоднішня з II — IV століть нашої ери. Перевіливши всі доступні джерела, фахівці заявили: це єдиний у світі комплект шашок, що дійшов до нас з такої сивої давнини.

Так було перекреслено традиційні уявлення і твердження істориків про період появи цієї гри на Русі. Раніше вважалося: вона з'явилася в X — XI століттях. Переяславська знахідка підказала: шашками захоплювалися значно раніше. Вони, певно, були досить поширеними і шановними серед багатих людей, якщо знатну жінку спорядили з ними і в потойбічний світ.

Майже два роки шашки залишалися в Інституті археології АН УРСР. На них заглядалися всі фахівці. Вони так сподобалися колективу археологів, що їх ніяк не хотіли повертати до Переяслава-Хмельницького. Але Михайло Іванович наполіг: унікальна річ має експонуватися там, де її знайдено. І після тривалого перебування у Києві шашки повернулися на батьківщину. Тож нині ви можете побачити їх у місцевому музеї археології.

Сікорський дуже пишається ними. Ще б пак. У Римі — одна. У Парижі — одна. А в них — повний комплект! Як же тут не пишатися...

СВЯТКОВА ЧАША СКІФСЬКИХ ЦАРІВ

Багато років разом з Михайлом Івановичем працював великий любитель музейної справи Микола Данилович Шавейко. Його “броньовичок”, як він жартома називав свого старенького “Запорожця”, знали в усіх селах кількох сусідніх районів. Завідуючий археологічним відділом зібрав багато цікавих експонатів.

У нього це виходило чудово. Умів підібрати ключі до найскупіших людей. Перед ним відкривалися найпотаємніші скрині. Та й як не відкрити перед інвалідом війни, коли ж той не для себе просив. Він дружив з багатьма хлопчиками, які найкраще знали, у кого що є з давніх речей.

Одного разу — а було це восени 1963 року — приїхав Микола Данилович у своє рідне село Піщане Золотоніського району, що на Черкащині. Як і всюди, пішов по хатах. Аякже, стільки рідні, знайомих. Є про що поговорити з односельцями. А заодно він і про свою справу не забував. Ось так і “гостював”,

аж поки в одному дворі його не зацікавил досить-таки прозаїчна картинка. Жінка готувала поросяті їсти. Навколо кудкудакали кури, з хліва доносився вереск зголоднілого поросяти, котре, зачувши знайомі звуки макогона, дерлося на клітку. Микола Данилович усміхнувся про себе, згадав свою матір, котра так само поралася багато літ. Баняк, корито, макогін... Або сікач — дивлячись, в чому товчеш картоплю.

“О, а ця жінка — модерністка”, — подумав про себе, забачивши нетрадиційну форму баняка. То, скоріше, була якась химерна чаша на ніжках. “Де ж це вони таке доп’яли?” — міркував чоловік, придивляючись через ворота. Здається, він таких ще не бачив. Треба зайти подивитися.

— Добридень, жіночко!

— Драстуйте.

— Оце побачив зі шляху вашого чавунка та й думаю: здається, ніде таких ще не зустрічав.

— Авжеж. На нього всі задивляються.

— Виходить, вартий того.

— Не знаю, але таких ні в кого немає.

— То де ж це ви його відкопали? — запитав, а сам не може відірвати очей від казана. Такі малюють художники, коли хочуть зобразити сценку: чорти у пеклі. Зразу й не збагнеш, щоб воно могло бути.

— Та це чоловік знайшов. Він у мене на торфорозробках бульдозеристом працює. Ну й відкопав. А воно, знаєте, вдома все пригодиться. Та ще така ловкенька штука.

— Дійсно, ловкенька. Це якась давня річ.

— Може, це й від царя Беня, як була людей жменя, — і засміялася, як уміють робити це сільські жінки у короткі хвилини вияву відвертості чи лукавства.

— Знаєте що, жіночко, передайте цей таз музею. Ми дізнаємось, що воно таке, і якщо він виявиться цікавою річчю, виставимо для всенародного огляду. Вам люди велике спасибі скажуть.

— А в чому ж свині готуватимемо?

— У звичайному тазику.

— Е, його ж купити треба.

— Ну то я вам куплю.

— Купіть, — не зморгнувши оком, сказала жінка.

А тут, як на зло, грошей при собі — ні копійки.

Торг відбувся через кілька днів. Завезли жіночці новенького тазика, вона віддала свого засмальцьованого казана, якого одразу ж відчистили, і він аж заблищав. Три його ніжки були

виготовлені у формі химерних лапок якогось хижого звіра, найшвидше лева. Все це нагадувало роботу скіфських майстрів. І Сікорський вирішив: цей таз потрібно показати спеціалістам Інституту археології АН УРСР.

Через два дні Михайло Іванович був у Києві. Показав знайдену річ фахівцям-скіфознавцям, але вона не викликала ні зацікавленості, ні захоплення.

— Це підробка, — сказав після деяких роздумів досить авторитетний в інституті товариш. — І навіть можу запевнити: підробка кінця дев'ятнадцятого століття. Тоді це було в моді. Так що, дорогенький колего, можете повернути цю річ господині.

Ну от, думав про себе, вийшовши з інституту, так сплехували. Ніколи не сказав би, що можна так майстерно імітувати старовину. Ну що ж, так уже й буде. Жінці вони, звичайно, нічого повертати не стануть. Нехай... Може, колись удасться влаштувати виставку підробок унікальних речей. Якщо колишні пройдисвіти обдурять їх ще кілька разів. А чого ж. Подібні виставки популярні у найзнаменитіших музеях світу. Скажімо, в Луврі. Французьких колег теж ошукували, і вони знайшли вихід...

Річ поклали в комору, але ще довго говорили про неї. Дехто намагався кепкувати з Шавейка, мовляв, біжи відбери новенького тазика. Дехто підказував, що варто було б поритися в тих болотах. А раптом там ще щось є. Але як там пориєшся? Це ж не курган. Баблятися в болоті на двометровій глибині та ще пізньої осені не дуже хочеться. Тож вирішили відкласти цей задум до весни, до літепла.

Хто його знає, як би воно було, але в травні наступного року стались події, що докорінно змінили долю ще нездійсненого експерименту. На тих самих торфорозробках, той самий чоловік зачерпнув ковшем екскаватора десятків зо два старовинних речей. Там були глеки, амфори, ще якийсь посуд. Чутка про це швидко долетіла до Черкас і Києва. Черкаський облвиконком дав команду припинити роботи, викликав археологів. Ті не забарилися із приїздом. Вони глянули на знайдені предмети й зрозуміли: це унікальні скіфські речі ще п'ятого століття до нашої ери.

Знахідка на Супої дуже зацікавила археологів, вони провели там дослідження. І недалеко у торфовищі було знайдено залишки човна та людини, якій, напевне, належав той скарб. Очевидно, якась стихія перевернула човна і сховала цю таємницю в Супої майже на дві з половиною тисячі років.

Всі унікальні речі були передані в Київ до Музею історичних коштовностей УРСР. Тоді й згадали про таз, що зберігався у Переяславі-Хмельницькому. Мовляв, як же так, посуд з одного скарбу, варто глянути. Археологи вже й забули про вирок, винесений торішній знахідці, тому через кілька днів після завершення робіт на Черкащині, вони завітали до Сікорського. Після повторного огляду — тривалого і ретельного — відбулася сцена, гідна пера великого М.В. Гоголя.

— Вітаємо вас, Михайле Івановичу! У ваші фонди потрапила цінна річ. Це бронзовий таз-лутерій. Робота скіфських майстрів. П'яте століття до нашої ери.

— Невже не підробка? — пильно глянув Сікорський на фахівців.

— Не треба, Михайле Івановичу, — примирливо мовив торішній експерт. — Восени ми сумнівалися — ще правда. Але коли знайдено цілий скарб... До того ж досить цінний. Я б сказав, унікальний. Унікальність його в цьому лутерії. Бо аналогічні амфори й глеки є в кількох музеях, а лутерію немає ніде.

Відтоді Переяслав-Хмельницький став ще популярнішим місцем паломництва любителів старовини. Дехто підказував Сікорському, що лутерій потрібно передати до Києва, але він не погодився. Унікальний експонат зайняв чільне місце в Переяслав-Хмельницькому археологічному музеї.

Про таз-лутерій багато писалося в наших і зарубіжних спеціальних виданнях. І от одного разу з Києва подзвонили: в Переяслав їде відомий англійський археолог, знавець скіфської культури. У нього є сумніви щодо достовірності знахідки.

Англійський лорд довго й прискіпливо розглядав стародавню річ. Він щось уточнював у своїх записниках, порівнював з привезеними фотографіями найцінніших знахідок скіфської культури, аж потім сказав:

— Я об'їздив усі країни, де зберігаються давні пам'ятки скіфської культури. Я бачив багаті колекції музеїв Індії, Ірану, Болгарії. Ось вони, п'ять тисяч фото, на яких зображено всі найвідоміші скіфські коштовності. Але на цих фото немає лутерія — святкової чаші скіфських царів. Отже, його немає у жодному музеї світу. Я лише читав про нього в історичних джерелах. Так що, панове, дозвольте привітати вас з придбанням унікального експоната. Щоб переконатися в цьому, я заплатив вісімсот фунтів стерлінгів. Але не жалкую. За таке можна заплатити і втричі більше.

А потім народилася легенда.

Жив-був на берегах Борисфена багатий-пребагатий скіфський цар. Слава про його скарби розлетілася далеко за Понт Евксійський та за Каспій. Тож не переводилися охочі заволодіти тим скарбом. Але жодному з войовничих супротивників не покоровся багатий скіфський цар. І тоді надумав допомогти їм у цьому один місцевий злодій.

Уночі він пробрався в царські покої, забрав усе, що міг забрати, і сів у човен. Останньої миті його помітила варта. Організували погоню. В шелюзі на Супої човен перекинувся — злодій з награбованим добром назавжди зник під водою.

— Дещо іншу легенду, — пояснив Сікорський, — створив доктор історичних наук Іван Гаврилович Шовкопляс. У нього є ціла книжка таких оповідей про унікальні знахідки на території України. Оповідь про знахідку на Супої посідає в ній чільне місце.

— Михайле Івановичу, — запитав я, — співробітники розповідають, що англійський лорд прицінювався до лутерія з наміром купити його у вас?

— Було таке. Але ми делікатно пояснили гостю: те, що належить народу, не продається...

Літній вечір. Призахідне сонце палахкотить у вітражах Музею археології, і відбиття того сяєва падає на лутерій. Ми задумливо дивимось на чудовий витвір скіфських майстрів.

— Скільки літ вже милуюсь ним, — порушив мовчання наглядач залу, — але й досі око не збайдужіло. Бо щоразу знаходить у ньому щось нове, чого відразу і не збагнути.

З МИРУ ПО НИТЦІ

Пам'ятаєте, по приїзді 1951 року до Переяслава-Хмельницького Сікорський виклав свій план музейної роботи на перспективу. Він хотів увіковічити пам'ять усіх великих людей, котрих доля якимось чином зв'язала з Переяславщиною. Але початок тому мало покласти вшанування славної доби давньоруського міста. Читачеві уже відомо, що спочатку в районі поставились до тих намірів дещо скептично. Мовляв, яка Київська Русь; який комплекс музеїв, коли й одного путнього ще немає.

Але Михайло Іванович вперто заглядав трохи далі, ніж у завтрашній день. І там він бачив кілька археологічних експедицій у рідному місті, успішні розкопки давніх культових споруд, багато знахідок, які згодом треба буде якимось

показувати людям. Він жив глибоким переконанням, що віднайдені речі можуть згодом скласти не одну експозицію, а тому вже тоді думаву про створення спеціального музею.

На це наштовхнули й результати перших двох експедицій М.К. Каргера. Правда, шановний археолог багато що вивіз до Ленінграда. Але дещо і залишилося. Скажімо, підмурівки Михайлівської, Воскресенської, Спаської церков, зразки колишніх будівельних матеріалів, оздоблення храмів. Як бути з ними? В історичний музей не перенесеш, а залишати їх просто неба — значить, піддати руйнівним силам природи.

Такої думки дотримувався не лише новий переяславський директор. Ось чому було ухвалено рішення про спорудження двох критих павільйонів над рештками Воскресенської і Спаської церков. Це було саме те, чого прагнув Сікорський. На жаль, минали місяці, а за спорудження захисних павільйонів ніхто не брався. На унікальній пам'ятки лили дощі, їх обвівали вітри, обпалювало сонце, руйнували різні перепади холоду і тепла. Подібне експонування їх могло призвести до згубних наслідків, тому рештки Воскресенської церкви довелося тимчасово прикопати.

Але ж усього закопувати в землю не можна. Про знахідки вже знали не лише в Україні. Приїздили туристи, фахівці. Тому потрібно було залишити для постійного огляду бодай одну давню споруду, але якомога швидше захистити її. Мало хто знає тепер, скільки клопотав Михайло Іванович, шукаючи виходу із скрутного становища.

Сьогодні й не скажеш, що тоді хтось не хотів підтримати переяславських музейників. Рада Міністрів республіки виділила 30 тисяч карбованців. На добре діло грошей не шкодували. Але коли дійшло до проектантів — усе загальмувалося. Ніхто не хотів братися за розробку дешевого проекту. Сікорський умовляв, доводив, ішов на компроміси: мовляв, ви дайте нам лише папери, а ми й самі якось із будівельниками порозуміємось. Він не просив робити якихось оригінальних або складних креслень — його влаштовував звичайнісінький павільйон. Аби сховати від негоди підмурівки, аби визволити їх з-під целофану, котрим прикрили в очікуванні кращих часів.

Нарешті проектанти змилювалися. Стала черга за будівельниками. І ті "постаралися". Через рік вони нарешті вимучили, а не спорудили непоказну коробку, що мала чотири тонкі стіни та шиферний дах. Колись дядьки могли б назвати це клунею або, скоріше, возовнею, тепер — невеличним

ангаром, всередині якого в осінні та зимові місяці стояв собачий холод, де поки що не було жодного експоната і найоптимістичніша фантазія не могла збагнути, як же тут розвертати експозиції.

— Нічого, нічого, все буде добре, — втішав колег Михайло Іванович.— Підіб'ємо стелю, проведемо тепло, світло, опорядимо приміщення, і ви його не впізнаєте. Але — трошки терпіння і фантазії. Ми не можемо в такій коробці розвертати експозицій. Тут бракує музейного духу. Так що думайте, друзі, думайте. Приймаються найсміливіші проекти. І найдешевші, бо в нас, на жаль, грошей — не густо.

Думали працівники, фантазував директор. Багато ночей просидів він над спеціальною літературою про музейну справу. А скільки сам намалював тих доповнень, аби якимось зробити уже існуюче, але поки що мертво помешкання, затишним і зручним для експонатів — свідків сивої давнини. Уже тоді Михайло Іванович серйозно задумався над вітражами, макетами, яких ні в кого ще не було. Навіть ескізи почав робити. І мислилося, кожен вітраж відбиватиме певну епоху — від кам'яного віку до Нестора—літописця. Сікорський вірив у те, що йому вдасться реалізувати задумане. Ось тільки хай вони презимують та трошки зберуться з силами. Та розвідають шляхи, як і до кого стукати, щоб їхня коробка стала музеєм.

А тут — як грім з ясного неба — рішення райвиконкому про передачу споруди швейній фабриці. Солідні люди, що втратили віру в можливість створення музею археології, чорним по білому написали: розкопки Спаської церкви присипати, а приміщення віддати фабриці під спортивний зал...

З райвиконкомом не сперечаються. І якби на місці Михайла Івановича був інший директор, не знали б ми сьогодні прекрасного Музею археології. Не встигло рішення набрати сили, а директор вже був у Києві — в ЦК, у Міністерстві культури. Його підтримали. Виконкому підказали, роз'яснили, і Сікорський зі своїми людьми приступив до завершальних робіт з опорядження коробки. Усе зробили власними силами. 1960 року відкрили тут першу експозицію. Звичайно, тоді ще вона не могла бути багатою. Але ж будь-яке дитя робить перші кроки важко і невпевнено. Важко робили їх і переяславські музейники. Та в них була впевненість у завтрашньому дні свого дитяти.

Нарешті Михайло Іванович розшукав людину, яка погодилась виготовити макети сцен з життя давньоруського

міста на Трубежі. Це був київський художник О.В. Казанський. Раніше він не робив подібних замовлень, але дуже цікавився історією рідного краю і мріяв якось відтворити оте історичне минуле на діорамах.

Першими народилися “Оборонні вали навколо Переяслава в кінці X століття”. Макет вийшов на славу. Сікорський не знав, як і дякувати художнику, який сотворив маленьке диво і не запросив за нього ані копійки. Вони подружили. То була дружба двох митців, котрі бачили перед собою єдину мету. У вільні від роботи хвилини вони подовгу розмовляли про минувщину. Михайло Іванович водив художника до Трубежа, там вони згадували історію — величну і героїчну. І не один раз цитував Сікорський стародруки, особливо Іпатіївський літопис. Це надихало, будило творчу фантазію, спонукало художника до самовираження. Так з’явилась “Героїчна оборона Переяслава від татаро-монгольських орд в 1239 році”.

І знову були прогулянки в історію. Великий знавець визвольної війни українського народу під керівництвом Богдана Хмельницького не міг не поділитися своїми знаннями з товаришем. То були прекрасні хвилини. Сікорський розповідав захоплено, натхненно. Казанський слухав, і в його уяві зримо поставали героїчні сторінки, прочитання яких спонукало творити, творити, творити. Так народилася діорама “Козацька чайка”. Милуючись нею, Михайло Іванович згодом скаже: “Так, це саме та оспівана в думах і піснях легендарна козацька чайка. Її легкі обриси снилися невільникам Криму і Туреччини, її поява навіювала жах на турецьких мореплавців. Всюдисуща, містка, непотоплювана, мобільна й вертка, чайка ця мала орлині крила”.

Наступною й останньою роботою О.В. Казанського була діорама “Повстання Тараса Федоровича”. Художник раптово помер, і Сікорський втратив чудового сподвижника, з яким можна було б продовжити відтворення славного минулого землі Переяславської. Щоправда, згодом на допомогу музейникам прийшов син Казанського.

На початку 60-х років українські археологи зробили сенсаційне відкриття — недалеко від Кременчука вони знайшли давньоруське місто Воїнь, що було колись при впадінні Сули в Дніпро південно-східним форпостом Переяславського князівства. Це місто згадував літописець ще 1055 року, коли Всеволод Ярославович — князь Переяславський ходив воювати торків. 1186 року місто-фортецю зруйнував хан Кончак. А потім воно зазнало ще й татаро-монгольського

нашестья — і зникло з лица землі. Це місто, як багато що, було зметене жахливою навалою ординців.

Біля Кременчука створювалося рукотворне море, тому треба було хоч якимось зберегти пам'ять про цю знахідку. Виставка досягнень народного господарства УРСР запропонувала художникам створити діораму Воїня, і на цю пропозицію відгукнувся Казанський-молодший. Діорама тривалий час експонувалася на ВДНГ, а потім поступилася місцем іншим експонатам. Хтозна, якою б була її подальша доля, якби про неї не довідався Михайло Іванович. Він порушив клопотання перед Академією наук республіки, і діораму передали для експонування у Переяславському археологічному музеї.

Тепер залишалось здійснити ще одну задумку — прикрасити величезні вікна музею тематичними вітражами, про які вже давно мріяв Сікорський. Але хто робитиме? Де? За який кошт? Директор музею знову їде до Києва. Там великі мистецькі сили, там неабияку вагу має слово земляка-академіка В.Г. Заболотного. Відвідини його і цього разу увінчалися успіхом. Йому порекомендували звернутися до художниці І.Р. Левицької — одного з найкращих майстрів-вітражистів. Художниця погодилася виконати замовлення переяславських музейників. Левицькій допомагав спеціаліст з Інституту археології АН УРСР кандидат історичних наук М.Ю. Брайчевський. Він консультував, що саме необхідно зобразити, аби вийшла повна й цікава розповідь про життя давнього міста.

Сьогодні люди мають можливість милуватися чудовим витвором цих ентузіастів. Якщо ви хочете знати історію Переяславського краю, та й не лише його, зайдіть до місцевого Музею археології й уважно продивіться тематичні кольорові панно у величезних і незграбних раніше вікнах. Переяславські вітражі не схожі на жодні. Вони — мов розкрита книга, лиш треба зуміти прочитати написане.

Сцена добування вогню у кам'яному віці. Стародавні рибалки на Борисфені. Скіфи. Художні полотна з кольорового скла яскраво передають і літописну легенду про заснування міста, і завоювання Олегом Візантії та підписання договору 907 року. На кількох вітражах зображено стародавнє будівництво, торгівлю, полювання і розвиток ремесел.

А ось розповідь про вбивство Бориса і Гліба. Вона поступається місцем сценам із життя переяславських князів Володимира Мономаха і Володимира Глібовича, а також митрополита Єфрема.

Творці вітражів не забули відобразити і важку годину у житті давнього міста — напад 1186 року половецького хана Кончака. А поряд — так звані бісовські ігрища, окремі елементи яких і донині зберігає свято Івана Купала.

Завершується цей своєрідний парад історії словами літописця, що звертається до нащадків: “Велика бо бывает польза от ученья книжного... се бо суть реки поящие вселенную, се суть исходяще мудрости...”.

Поки йшло будівництво павільйону на підмурівках Спаської церкви, Михайло Іванович подбав про повернення усіх цінних речей, що були знайдені в Переяславі експедиціями під керівництвом М.К. Каргера і зберігалися в Ермітажі. В день відкриття музею серед найпомітніших його експонатів стали бронзова хорос-люстра XI століття, шедевр культури Київської Русі, та один з витончених виробів того часу — бронзовий свічник, що були знайдені 1953 року у Спаській церкві-усипальні переяславських князів.

А потім тут з'явилися стародавні шашки і бронзовий таз-лутерій — витвір скіфських майстрів. Пізніше сюди переселилися й інші цікаві предмети сивої давнини, знайдені під час розкопок. І сьогодні ми бачимо багато речей, що дійшли до нас ще із кам'яного віку. Найпримітивніші знаряддя праці, мисливства, рибальства, посуд... Ось сокирка з оленього рогу. Глиняні грузила для поплавчанки. І все це з IV — II тисячоліть до нашої ери. Технократів двадцятого століття особливо вражають отвори у кам'яних сокирах. Вони виконані так бездоганно, що, здається, починаєш підозрювати, чи не знали майстри кам'яних справ секретів унікального буру.

Відвідувачі музею, особливо чоловіки, подовгу розглядають химерні гачки для риболовлі. Здається, вони надто великі для місцевої риби — адже сягають у довжину майже десяти сантиметрів...

Залишки склоробної майстерні XI століття. Нижня частина дзвона і підлога з Михайлівського собору, свинцевий лист з покрівлі Єпископського палацу, мармурова капітель, литво з вітваря Спаської церкви, переяславська плінфа, уламки керамічних труб, що, за гіпотезою окремих дослідників, ймовірно, належали місцевій термі.

Всі ці речі знайдені на території нинішнього Переяслава-Хмельницького, а завдячують своєю появою тут, у музеї, таким дослідникам як М.К. Каргер, Р.Т. Юра, Ю.С. Асєєв, М.Ю. Брайчевський, Г.К. Гончаров, В.О. Харламов. І звичайно ж, Сікор-

ський, який багато зробив для відродження і примноження слави рідного міста.

Розповідь про археологічний музей буде неповною, якщо ми нічого не скажемо про критий павільйон на підмурівках знаменитого Михайлівського собору — пам'ятки XI століття. У цьому павільйоні знайшов місце Музей древньоруської архітектури.

Але — повернімось в історію. М.К. Каргер відкопував собор у 1949—1953 роках. Археолог багато зробив для віднайдення споруди часів Київської Русі. Але не все. У п'ятдесяті роки він не міг дістатися до всіх підмурівків — заважали дерев'яні прибудови, що належали тодішній конторі “Заготльон”, а також одному з місцевих жителів, чия садиба межувала з Михайлівською церквою. Зважаючи на те, археолог припинив розкопки, сподіваючись, певно, колись ще повернутися до цього об'єкта.

А тут, на місці, чекати не могли. Саме тоді Сікорський познайомився з цікавою людиною, тоді ще кандидатом мистецтвознавства, викладачем Київського художнього інституту Ю.С. Асеєвим. З ним вони розкопали церкву Володимира Мономаха. Перший успіх спонукав їх продовжити добру справу. От і вирішили зайнятися Михайлівським собором. Тим більше що нарешті “Заготльон” передав приміщення музеєві, і тепер тут можна було по-справжньому розвернути дослідницьку роботу.

Копали втрюх. До них приєднався співробітник Інституту археології АН УРСР В.О. Харламов. Невтомним шукачам допомагав колектив місцевих музейників. За кілька тижнів вони розкопали всі рештки колишньої споруди.

А потім постало питання: що з ними робити. Засипати, як зробили з кількома пам'ятками давньої архітектури? Шкода було. І Михайло Іванович вирішив створити тут ще один музей — давньоруської архітектури, в якому відвідувачі могли б побачити все, що було колись на території Переяслава-Хмельницького — Воскресенську церкву і церкву Володимира Мономаха, Єпископський палац та ворота, що їх довелося прикопати до кращих часів.

Отже, на підмурівках Михайлівського собору вирішили спорудити ще один павільйон. Але цього разу на допомогу не кликали ні проєктантів, ні будівельників — усе робили власноруч. Споруджували, як говорили музейники, “погрібця”. Правда, спочатку ніхто не знав, яким він буде. Над кресленням довго метукував бригадир реставраторів Ф.Ф.

Дарда. Як заправський інженер, майстер дуже точно і досить вдало зробив усі розрахунки. А потім гуртом кладку клали, виводили споруду з-під землі, монтували дах. Художники-реставратори Л.І. Карнаухова, І.І. Нестеренко та В.С. Савенко подбали про виготовлення макетів усіх пам'ятників давньоруської архітектури, знайдених на території Переяславщини, зробили все, щоб відвідувачі, спустившись у павільйон, відчули себе в XI столітті, у Київській Русі. Оригінальні експозиції свідків минувшини підготувала Г.М. Бузян.

Але то було ще не все. З Інституту археології АН УРСР приїхав В.О. Харламов і зробив план реконструкції Михайлівського собору. Він, як і Сікорський, глибоко вірить у те, що колись цей оновлений собор піднесеться над Переяславом-Хмельницьким в усій своїй первозданній красі.

Напередодні 1500-річного ювілею Києва Переяславський музей архітектури Київської Русі прийняв перших відвідувачів і вразив їх своєю оригінальністю.

КОЛИСКА ПЕРШОЇ МИТРОПОЛІЇ

Сиділи ми якось з Михайлом Івановичем на Горі, вели діалог на історичні теми і милувалися безмежним придніпровським пониззям. Весняна благодать розвивала мрійність, і несподівано Сікорський запитав:

— Ти знаєш, де була перша християнська митрополія у Київській Русі?

— У Києві, — не зморгнувши, відповів я. — 988 року Володимир скинув у Дніпро язичницьких богів і похрестив Русь задля зміцнення державності... Хрестоматійна істина, а що?

— Хрестоматії пишуть люди. Потім переписують, — якось загадково мовив директор.

Я здивовано глянув на нього, він — на мене, і розмова та на цьому закінчилася. Тоді ми ще мало знали один одного, і Михайло Іванович не дуже охоче довіряв іншим деякі свої історичні гіпотези. Тож лише коли мова зайшла про перевидання і доповнення книги "Переяславський скарб", Михайло Іванович повернувся до давно розпочатої розмови. Але вийшов на неї здалеку.

— Наш Переяслав народився в унікальному місці. Певно, сам Бог привів сюди людей і сказав: тут є все для щасливого життя. Щедра земля, багатючі пасовища, сила-силенна риби у заплавах Дніпра і захист від зайд на острові, який утворили Альта і Трубіж.

І, звичайно, водний шлях на південь, аж до Константинополя. Живи та добра наживай...

Природа подбала про якусь дивну, досі не вивчену ауру над Переяславом.

Я здивовано глянув на Михайла Івановича.

— Наше місто має фіолетовий колір. Ніде в Європі такого немає. А під нами — гігантське озеро. То понад 3600 квадратних кілометрів прісної води. Воно заховане на глибині 240 метрів і оберігається трьома водоносами на глибинах 67, 93 і 155 метрів. Природа ніби знала, що людям колись буде замало Трубежа і вони свердлуватимуть землю... Це озеро оберігається самим Космосом. Тут ніби гігантська космічна криниця. І коли у Чорнобилі трапилось лихо, Космос не допустив до Переяслава радіації...

Директор глянув на мене, а я — на нього. Ну, подумалось, історик-дослідник, а такий фантазер. Звичайно, я не став казати про те Сікорському, лише якось недовірливо усміхнувся. Михайло Іванович помітив це, але не перервав оповідь:

— А ще з давніх давен дніпровські заплави, які згодом дістали назву Великого Лугу, відзначалися унікальними лікувальними властивостями, що помітили ще стародавні скіфи. Вони підходили сюди з півдня — тут випасали худобу і лікували своїх воїнів. Про це писав Геродот. Про це свідчать і речі з некрополів та городищ ранньоскіфського часу, знайдені у нас в районі сіл Хоцьки і Трахтемирів.

Отже, така місцина не могла не вабити до себе в усі часи: Не випадково з давніх давен вона була найбільш заселеною осідлим людом, тут зародилася черняхівська культура, звідси проросли паростки цивілізованого суспільства. Ось чому сюди потягнулися купці із заморських країн. Вони приносили з собою надбання інших цивілізованих народів, тому на давній переяславській землі дуже рано розвинулись усілякі ремесла, а сам Переяслав став колискою української народності та його духовності. І тут поселилися перші християни, які потрапили сюди після балканських воєн у шостому столітті.

— Ще в шостому? — недовірливо глянув я на Михайла Івановича.

— Саме у шостому, — підтвердив директор. — Ми розкопали три могильники черняхівської культури того періоду. Знайдені в них речі свідчать, що тут у нас виникли перші торгово—ремісничі поселення. Вже тоді ремесла відділилися від сільського господарства. На зміну первісно-общинному ладу прийшов феодалізм. На початку шостого століття тут відбувся

розподіл землі, з'явилися бідні й багаті... У Переяславі стали бурхливо розвиватися ковальство, гончарство, деревообробка... Ну і, звичайно, торгівля. Купців супроводжував усілякий люд, серед якого були і християни.

Зрозуміло, що вони і стали першими сіячами християнства на нашій землі. Та нова духовність знаходила у нас благодатний ґрунт, бо місто було досить таки інтернаціональним. Купці відчували, що язичництво вироджується, і завозили в наші землі атрибутику нової віри. Це всіляко заохочував Константинополь, який на початку дев'ятого століття став активно посилати місіонерів християнства в усі північні землі, де ще побутувало язичництво.

— І хто ж був першим? Є такі свідчення? — намагаюсь уточнити те, чого теж не знав.

— Звичайно. У 860 році до Переяслава прибув Фокій. Він повертався з Києва, де спіткала його невдача. Київ був форпостом язичництва, і київський князь, який був ще й, так би мовити, гарантом недоторканості пантеону язичницьких богів, не підтримав місіонерських намірів Фокія...

Той зупинився у нас на тривалий час. Місто вразило його своїм розвитком. Він був здивований, зустрівши тут християн. Тож 860 року він як посланець Константинополя скликав тут усіх християн і наймудрішого з них — Михайла — увінчав митрою.

— Отже, він став першим митрополитом у Київській Русі?

— Так.

— І що ж було далі?

— Михайло спорудив першу митрополичу церкву в Переяславі. Потім була надвірна церква, інші споруди християнського культу. На жаль, через два роки Михайло помер, і наступним митрополитом був призначений Леон, який допомагав згодом київському князю Аскольду провести перше хрещення на Русі...

— Це схоже на якусь легенду, — знову висловлюю сумнів. — Ми звикли, що це почалося з Володимира—Хрестителя...

— Бачите... — трохи зам'явся Сікорський. — Роль Володимира в утвердженні християнства на Русі ніхто не заперечує. Але те, що передувало цьому, — одна з найбільших загадок історії Київської Русі. Скоріше навіть, — маловивчених сторінок. Бо є документи—свідчення того часу. Треба лише доносити їх до широкого загалу. Зрозуміло, Київ завжди і в усьому хотів бути першим. Але треба бути справедливим: у дев'ятому столітті Переяслав нічим не поступався Києву.

Кордони Переяславського князівства простягалися на сході аж до Волги, а на півночі — до нинішніх московських земель.. Тож не раз переяславські князі сідали на київський престол.

Але духовна влада — влада особлива. Переяславський митрополит не був підпорядкований місцевому князю, тобто тут існувало двовладдя. Тому Леон, скріплюючи своїм підписом важливі духовні документи, зазначав під ним: митрополит Русі-Переяславський. Отже, можна зробити висновок, що у дев'ятому столітті Переяслав уже був духовною столицею християнства Київської Русі...

— Ви згадували князя Аскольда...

— Так, він провів перше хрещення на Русі. На жаль, незабаром він загинув, тому цю справу продовжив аж у 988 році Володимир-Хреститель. Але до того паростки християнства, випущені у Переяславі, розходились по усіх землях Київської Русі. Велика роль у цьому належить наступнику митрополита Леона — Єфрему, за якого позиції Переяслава у християнському світі ще більше зросли.

— А як же Київ? Відбулося офіційне хрещення Русі...

— Після того офіційний Київ уже не міг допустити, щоб духовна столиця була за його межами. Тому Ярослав Мудрий зробив усе, щоб 1054 року митрополія християнства на Русі перебралася з Переяслава до Києва. Але ще довго Переяслав залишався меккою для християн. А щоб ніхто в тому не сумнівався, автор "Повісті временних літ" написав: "...Бодай бо раніше митрополія у Переяславі була..."

— Шкода, що таку цікаву оповідь можна почути лише від вас, — порушив я кількахвилинне мовчання, що запанувало по тому.

— Чого там, — махнув рукою Михайло Іванович у бік церквівки, що бовваніла між дерев на горі. — Он вона, ще одна наша скарбниця. Козацька церква вісімнадцятого століття. Перевезли з села Сухий Яр Білоцерківського району. Тепер у ній наш Музей історії православної церкви.

— Покажете?

— Авжеж.

— А чим багата ваша експозиція?

— Ми гордимся збіркою церковних книг, що нараховує майже 3700 стародруків 16—18 століть. У нашій колекції — 1400 ікон, 300 з них — то життєопис Ісуса Христа. А ще маємо колекцію хрестів — від XI століття і до наших днів. А в тім, у музеї зібрано все, що стосується історії християнства на нашій землі. Але усе це треба бачити. Тож ходіте...

Так, справді, усе це треба бачити. Бо ніяка абстрактна розповідь не замінить дотику до німих свідків історії. Ми ходили між них, і Михайло Іванович уточнював:

- Язичницьке святилище...
- Перші митрополити...
- Церковна атрибутика...
- Пантеон козацьких хрестів...

Я дивився на все те і думав: Господи, ще зовсім недавно ми обходили це десятою дорогою, і навіть хрещення видавалось чужим новітнім звичаєм і обрядом. Заради того працювала офіційна ідеологія і велика армія її служителів. Навіщо? Щоб убити в нас нашу історію? Чи повернути до іншого Бога? Земного, але бездуховного... Певно, що так...

Амінь...

СЛІДАМИ ПЕРЕЯСЛАВСЬКОЇ РАДИ

*...І при Богдані буйні збори,
Священні битви й договори
І сонце слави крізь туман.*

О.С. ПУШКІН

1951 року, очоливши умовно іонуючий Переяславський історичний музей, Сікорський гаряче взявся за створення експозицій, що мали відображати вікопомну подію в житті двох братніх народів, — Переяславську раду, 300-річний ювілей якої вже був не за горами.

Холодного осіннього дня новий директор зібрав у кабінеті-комірчині перші збори свого колективу. Тоді їх було лише п'ятеро: Євдокія Сергіївна Нестеровська, Ірина Андріївна Скотникова, Василь Якович Москаленко, Марія Іванівна Чухно і він, учорашній випускник Київського університету.

— Ми повинні створити музей і перш за все відобразити в ньому Переяславську раду.

Присутні здивовано переглянулись: що він говорить? Музей є. Показати в ньому ту добу? Яким чином? Це було так давно... Де же тепер експонати узяти? Ніби вгадавши ті думки, Михайло Сікорський продовжив:

— Віднині розбиваємось на п'ять експедицій. Тепер у музеї робити нічого, тож займемося збором експонатів.

— Це не входить в нашу компетенцію.

— Входить і буде входити завжди. Немає часу чекати, коли експонати придуть до нас. Під лежачий камінь вода не тече.

— Але ж у музею немає коштів на придбання експонатів.

— Будуть. Правда, не скоро. Тому підемо до людей і щиро попросимо допомогти, хто чим може. А весною розпочнемо опоряджувати приміщення, територію навколо музею, спробуємо самі зайнятися розкопками давніх споруд у місті.

Його помічники ще раз переглянулися. Ну от — починається, було написано на їх обличчях. Так спокійно жилося, і на тобі... То був хвилиний опір — як данина традиціям, що жили тут при колишньому директоріві. Бо з наступного дня всі включилися в роботу. І, як показав час, ці люди винесли на своїх плечах весь тягар великої, копіткої праці із створення цілого комплексу оригінальних музеїв.

А почали вони з пошуку експонатів по навколишніх селах. Розпитували людей, у кого є старовинні речі, цікавилися пам'ятками давнини, всілякими легендами й бувальщинами, переказами про найцікавіші події з історії місцевого краю. По-первах, люди Сікорського більше слухали, ніж збирали. Щоб шукати, треба знати де. І щоразу вони приносили з тих експедицій не лише речові експонати, а й людську пам'ять, і намічали плани подальших дій — продуманих, ґрунтовних.

Майже половину часу вони проводили в експедиціях. І це збагатило їх великим, глибоким знанням рідного краю. Переяславські музейники відкрили для себе такі скарбниці народної пам'яті як Ташань, В'юнище, Трахтемирів, Сомкова долина, Борисівське поле.

Багато їм дало спілкування з археологічною експедицією під керівництвом М.К. Каргера. Вчені наштовхнули на думку, що на території стародавнього Переяслава можна шукати не лише сліди Київської Русі. І Михайло Іванович зі своїми людьми розпочав розкопки. Спочатку незначні, часом примітивні. Вони копали навіть на тих об'єктах, якими не цікавились археологічні експедиції.

Колекцію експонатів із тих розкопок склали козацькі люльки, знайдені у гончарній печі біля Михайлівської церкви. Кажуть, такі люльки й раніше потрапляли в поле зору місцевих жителів, коли ті проводили якісь будівельні роботи, але ніхто їх не збирав. Лише пам'ять жила в народі: на території Переяслава колись було високорозвинене гончарство. І ось тепер місцеві музейники вигорнули з печі десятків зо два випалених з глини, химерно зігнутих люльок, якими, очевидно, ніхто й не користувався.

В іншому місці надібали на кілька люльок, якими вже користувались. Засмалені, прокурені, з типовим для Переяславщини розписом. Вони свідчили: свого часу місто було центром виготовлення керамічних козацьких люльок. Але місцеві майстри виготовляли не тільки люльки. Це підтвердили випалені колись і зі смаком оздоблені світильники, керамічний посуд. А одного разу була знайдена навіть унікальна річ — таріль XVII століття з чудово виписаним орнаментом.

Ці знахідки започаткували в місцевому музеї створення експозиції про Переяславську раду. Пізніше до них додали козацького пістоля, кремнієву рушницю. І чим далі — тим більше. Зацікавившись серйозними намірами місцевих збирачів скарбів народних, до музею частенько стали приходити люди. Той принесе щось, інший підкаже, де треба шукати ту чи іншу цікаву річ.

Невдовзі директор розширив географію пошукових робіт і дослідив трахтемирівський козацький монастир, побував разом із співробітниками в Межигір'ї, Суботові, Чигирині, Холодному Яру. Звідти вони поверталися з козацькою зброєю, збагачені цікавими історіями про події визвольної війни під керівництвом Богдана Хмельницького. 1953 року самодіяльні археологи знову згадали про Борисівське поле. За переказами давожителів десь тут був табір Тараса Трясила (Федоровича) напередодні бою с польською шляхтою в травні 1630 року.

Мандруючи Переяславщиною, Михайло Іванович не раз чував і усіякі перекази про ті події. Та найдокладніше про них повідав один старенький дідок — колишній сільський учитель:

— А ще пам'ятаю, розповідав мій дід, як колись велика січа була на Борисівському полі.

— З ким?

— Зі шляхтою.

— За що?

— За Борисів скарб.

— Це ж якого Бориса?

— Е, синок, бачу я, ти зовсім не знаєш свого краю. То послухай. Було це давно-давно. Ще, кажуть, за Київської Русі, коли слава про Переяслав за моря линула. Так от жив тоді в Києві великий князь Володимир Святославович. Коли ж він помер, залишилося в нього три сини. І почалися між них великі чвари за престол. Старший надумав знищити своїх братів. А ті, рятуючись від смерті, подалися світ за очі. Борис добивався до Переяслава, маючи із собою і батьків скарб. На березі

Альти його схопили і вбили. А скарб мов у воду впав. Кажуть, в одному місці там раніше ніби завжди з-під землі дзвони дзвонили. От люди і нарекли те місце Борисівським полем. І церкву там поставили. Але скільки не штилювали ті місця, скільки не копали там, нічого не знайшли. Тільки завжди бурі накликали на себе. Ото, бувало, як загримить над Альтою вночі, люди й кажуть: “Знову якийсь нехрист на Борисівському полі копає”.

Якось до одного мудрого чоловіка явився старенький дідок та й запитує:

— Як живеться на цій благословенній землі?

— Та так, — відповів дядько, — як горохові при битій дорозі. Хто не йде, то скубне.

— А ви зберіться разом та віднайдіть Борисів скарб.

— Е, хто його вже не шукав, — відказує скрушно дядько. — Мабуть, нема його тут.

— Є, — відказав невідомий. — Але він не дасться в руки ні злодіям, ані пройдисвітам. І не треба його шукати вночі. І не самому. Він в одні руки не дасться. Гуртом треба, гуртом. І запам’ятай, чоловіче добрий, що не гроші там, а мудре слово. Тож вирішуйте, що вам більше потрібне.

Пішов той дідок, а дядько людей став збирати. Бо невесело жилося їм — кругом одна напасть. А порадити нікому, як далі жити. Тож вийшов він до Дніпра, став на високій кручі та як гукне: “Е-ге-гей, лю-ди! Хто хоче мудре слово добути, приставайте до мене!”. Звали того чоловіка Тарасом, а кликали Трясилом, бо вмів він кривдникам душу трясти. Так от зібрав він силу людей та й підступив до Борисівського поля, зупинився там табором. А про це ляхи прочули. І злякалися, що скарб не їм дістанеться. То й підступили з великим військом з іншого боку до Альти...

Два тижні січа була. І побив Трясило ворогів. Пам’ятаєте?

Червоною гадюкою

Несе Альта вісти,

Щоб летіли круки з поля

Ляшків—панків їсти...

Це Шевченко потім написав. М-да... Така історія, — кашлянув старий, задумався. Але знову зблиснули його очі, і він додав: — Після тієї Тарасової ночі панки ще з більшим військом підступили до Переяслава. Трясило десь зник, а ляшки, скільки не шукали заритий скарб, не знайшли його. І лише згодом рідна земля відкрила свою таємницю мудрому та хороброму Богдану Хмельницькому. І той усіх супостатів вигнав з рідної

України. Йому добряче Борисів скарб допоміг.

— А що ж то за скарб, що його так довго шукали?

— О, чоловіче. То був заповіт Володимира Святославовича своїм синам. Щоб кріпили дружбу, щоб оберігали єдність Русі-матінки...

Ось так, із подібних розповідей постали події давно минулих днів далекого травня 1630 року. У тих розповідях Борисівське поле явилось таким легендарним, що Сікорський не міг не спробувати й собі пошукати там свідчень тих славних подій минувшини. І йому пощастило знайти біля Альти ядра, гармати, козацькі пістолі, шаблюки, що були виготовлені зброярами XVII століття.

Перші два роки пошукових робіт увінчалися неабияким успіхом — було знайдено чимало пам'яток часів Переяславської ради. Але поки що не було жодного експоната, що безпосередньо торкався б вікопомного. Тож дороги Сікорського пролягли до Москви, Києва, Чернігова. Неабиякі надії Михайло Іванович покладав на Києво-Печерський історико-культурний заповідник. Ще б пак! Йому стало відомо: багато дорогих реліквій після Переяславської ради розійшлися по місцевих церквах, а потім перекочували до Києва. Лаврські служителі знали, що прибирати до рук. Уже першого приїзду до колишньої лаври Сікорський поцікавився подарунками царя Олексія Михайловича Богдану Хмельницькому, зокрема коштовною фerezією. Її показали переяславському директору, але не віддали — надто дорога ця реліквія і для Києво-Печерського заповідника.

І все-таки Михайло Іванович роздобув там два цінні експонати — українські костюми переяславських міщан XVII століття з традиційним для цього міста вишитим орнаментом. Лаврський музей передав їх без особливих зволікань. Важче було з унікальною біблією видання 1646 року, на якій переяславці присягали на вірність російському царю. Згодом ця книга зберігалася у переяславській Богданівській церкві, потім вона належала Покровській та Успенській церквам. Згодом була передана до Києво-Печерської лаври.

Сьогодні мало хто знає, скільки часу провів Сікорський в інших столичних музеях та заповідниках. Тоді в нього був чудовий покровитель — президент Академії архітектури УРСР академік В.Г. Заболотний, з допомогою якого переяславський директор дістався до всіх найцікавіших фондів. В.Г. Заболотний потурбувався про те, щоб у Михайла Івановича з'явилося багато друзів-помічників.

В один з приїздів до Києва його познайомили з чудовими художниками — О.Г. Данченком, М.І. Хмельком, М.Г. Дерегусом, які тоді працювали над створенням великого історичного полотна — картини “Переяславська рада”. Художники писали її на замовлення громадськості, котра активно готувалася до великих свят у Москві з нагоди 300-річчя союзу України з Росією. З дозволу митців Михайлу Івановичу зробили копію картини, яка й була виставлена попервах у музеї. Але Михайло Іванович не з тих, хто задовольняється копіями. Тому після урочистостей у Москві полотно передали Переяславу-Хмельницькому.

1953 року Сікорський три місяці працював у краківському архіві. Ту поїздку організувало консульство Польської Народної Республіки в Києві. Якось його співробітники гостили в Переяславі, ну й Михайло Іванович запитав: “Як би це пошукати сліди Богдана Хмельницького у польських архівах?”. Дозвіл не забарився, і Михайло Іванович зібрався в дорогу. У нього було чимало запитань до варшавського та краківського сховищ. Адже багато документів XVII століття, що стосуються тодішніх подій на Україні, зберігаються там, а також у Туреччині. Козаки не завжди мали літописців, вони особливо не думали про те, як би красиво змалювати свою історію, а писали її плугом і шаблею, потом і кров'ю. Перо відкладалось на потім. А недруги і свій архів добре вели, і чужим не гребували, коли той потрапляв до їхніх рук.

У Варшаві чекало розчарування — місцеві архіви здебільшого зникли в полум'ї війни з фашистами. А в Кракові теж спочатку було невесело. Спробуй зорієнтуватися в горах архівного матеріалу, коли не знаєш ні системи давніх каталогів, ні латині, якою писалося багато тодішніх польсько-литовських документів. Спасибі одному працівникові сховищ — вихідцю з України, виручив, допоміг. Він повів по лабіринтах сховищ, тикав пальцем у закапелки і казав: “Шукай тут, тут і тут”.

Певно, і той служитель всього не знав, бо Сікорський знайшов у Кракові не так багато матеріалів, що могли зацікавити його музей. І все-таки він був задоволений тими відвідинами. Завдяки їм вдалося дещо відкрити завісу над переговорами Богдана Хмельницького з Яном-Казимиром у лютому 1649 року. З великою цікавістю переяславський директор ознайомився з кількома документами, що стосувалися життя та військової і політичної діяльності великого гетьмана. Серед тих документів були і “Матеріали про жінок при чигиринському дворі Богдана Хмельницького”.

Ці матеріали досить цікаві. Бо серед них були не лише дослідження тодішніх польських істориків. Сікорський знайшов там і донесення шпигунів Речі Посполитої та описи деяких подій — свідчення їх очевидців. Все це збиралося з метою певного впливу на непокірного гетьмана, який зумів підняти Україну на визвольну війну. Ті документи переконливо говорили, що, втративши надію приборкати, схилити Хмельницького на свою сторону силою, польська корона поклала великі надії на чари підступних жінок.

Після ознайомлення з цими документами у Сікорського виникли питання до деяких письменників, що писали про Богдана Хмельницького. Але це було ще попереду, а зараз він штудював акти про польське землевпорядкування у володіннях таких магнатів як Браницькі, Конецпольські, Потоцькі. Знайшлися в архівах свідчення про переяславські ярмарки XVII століття, про надання Переяславу Магдебурзького права, про повстання в Переяславському полку 1666 року і, врешті, про карбування грошей при Богдановому дворі. Останній факт особливо цікавий. Адже самих грошей поки що не знайдено. Певно, вони карбувалися, якщо про них з тривогою доносили шпигуни Речі Посполитої.

Не менш плідними були і кілька поїздок до Москви. Там, в архівах давніх актів, зберігалися документи про Переяславську раду.

У Москві Михайло Іванович познайомився з листами Богдана Хмельницького до російського царя Олексія Михайловича, котрі гетьман слав упродовж кількох років. Це надзвичайно цікаві документи. Вони характеризують Хмельницького і як мудрого військового діяча, і як досвідченого дипломата. Надто важкі часи переживав тоді український народ. Здається, нарешті прийшло остаточне визволення, але загроза і з заходу, і з півдня ще не минула. Польська корона не хотіла змиритися із втратою України. Знову підняли голову турки й татари. Польща схилила на свій бік ще кілька сусідніх держав... Ось за таких умов і народжувалися ті листи. Але скільки не вчитувався в них переяславський директор, він не знайшов там ні страху, ні приниження перед могутнім сусідом. Послання сповнені гідності великої людини і мудрості державного діяча.

Лише деінде можна вловити в них якесь нетерпіння. Мовляв, ну що ж ти зволікаєш, государю. Збирай Земський собор, присилай послів, а ми скличемо всенародну Раду та й схвалимо союз на віки вічні. Але поряд з цим у листах помітне

й розуміння складної міжнародної обстановки, що була тоді. Росії не дуже хотілося саме на рубежі першої половини XVII століття псувати взаємини із Європою. Цар Олексій Михайлович вичікував сприятливішої години анулювати договір з Річчю Посполитою і подати руку Україні.

Сікорський одержав у Москві фотокопії не лише цих листів. Найціннішими були документи, що узаконювали союз двох держав — так звані Березневі статті.

Михайло Іванович їздив до Москви не раз і не два. Віднайшовши свого “хрещеного” батька — Григорія Івановича Петровського, з його допомогою вивчив фонди всіх сховищ і відшукав там багато реліквій українського народу, що згодом були передані Переяслав-Хмельницькому історичному музею. Найцінніша з них — гетьманська булава. А крім неї були ще й листи Богдана Хмельницького до путивльського воєводи, через якого здійснювалися зносини з московським царем, меблі з Останкінського музею творчості кріпаків, зброя генерал-фельдмаршала С.Ф. Апраксіна.

Останній не мав ніякого відношення до Переяславської ради. Бо то вже XVIII століття. Але Михайло Іванович не міг пройти повз того, що ніколи не виставлялося і що могло стати окрасою його музею. Тим більше що Апраксін має безпосереднє відношення до Переяславщини. Вирушаючи у свої південні походи і повертаючись з них, генерал-фельдмаршал заїздив у Ташань до Горчакових. Він бував тут кілька разів, так що пам'ять про нього збереглася в народі. Але директору потрібна була не стільки пам'ять про генерала, як його унікальна колекція зброї XVIII століття.

Довготривалі відрядження з виявлення слідів і збору експонатів часів Переяславської ради перепліталися з великою пошуковою та дослідницькою роботою у самому Переяславі. Адже до свят треба було дати відповідь на безліч можливих запитань гостей. Скажімо, показати контури колишнього розташування площі біля Успенської церкви. Дехто з читачів може сказати: подумаєш, велика справа. Он вона, площа — нікуди, мовляв, не переїхала. І помилиться. Бо за триста літ на ній багато сталося змін. Тож Сікорський мав точно визначити, якою вона була вікопомного січня 1654 року. І де знаходився двір, що був тимчасовим помешканням послів московського царя, що прибули на Раду.

Так що Михайло Іванович знову став археологом. І зі своїми людьми розкопав рештки будинку, в якому жив Богдан Хмельницький, визначив місце, звідки гетьман виступав з

історичною промовою на Раді, встановив, де зустрічали московських послів.

А скільки довідкового матеріалу довелося перечитати директору, щоб задовольнити раптовий спалах цікавості до історичних подій 300-річної давнини. Напередодні ювілею — одна-дві лекції щодня. Читав він, читали інші працівники музею.

То була справді велика робота маленького колективу, в якому ніхто не рахувався із власним часом і багатьма труднощами, що супроводжували народження музею. Мало хто знає про них, бо Михайло Іванович не любив і не любить рекламувати свою діяльність. Бо вона — суть його колективу, яку можна збагнути, тільки порівнявши те, що було в Переяславі 1954 року і що є тепер у 17 оригінальних музеях маленького містечка.

Буваючи у тих музеях, люди не завжди уважно придивляються до експонатів. Тому багато що проходить повз їхню увагу. Можна сказати, вони розминаються з історією. Тож давайте разом ще раз переступимо поріг зали, присвяченої подіям визвольної війни українського народу під керівництвом Богдана Хмельницького, уважніше придивимось до свідків тих подій, послухаємо, про що вони розповідають.

Отже, слово про найцікавіші експонати.

БОГДАН ТЯЖІВ ДО ПЕРЕЯСЛАВА

Коли заходить мова про те, чому союз двох держав, тобто України і Росії, був схвалений козацькою старшиною і скріплений Радою у Переяславі, Михайло Іванович відповідає:

— Переяслав зробив величезний внесок у формування української народності і розвиток нашої державності. А на той час, коли йшла визвольна війна під проводом Богдана Хмельницького, це місто було найбільш українізованим і справді державним форпостом козацької республіки. Сюди скакали гінці з усіх держав, тут били чолом Богдану іноземні послы. Гетьман розумів, що лише колиска багатьох історичних подій на землі українській може мати право на такий історичний акт, як всенародна Рада про подальшу долю України.

Багатовікова і славна історія землі Переяславської пов'язана з іменами великих державних діячів Київської Русі, і не лише. Володимир Мономах прийшов князувати у Київ з Переяслава. Юрій Долгорукий, який заснував Москву, вчився державної премудрості теж у Переяславі. Помітний слід полишив тут князь Володимир Глібович, який мужньо боронив

південно-східні рубежі Київської Русі від половців. І коли в одному з таких боїв він був тяжко поранений і тут помер, “Слово о полку Ігоревім” так передало це: “І плакала вся Переяславщина і вся Україна за ним”. То була перша літописна згадка про Україну. І сталося це у 1108 році.

Звичайно, це місто не могло стояти осторонь і долі Богдана Хмельницького. Бо його батьки були родом з Переяслава. Вони жили тут у власному будинку біля Успенської церкви.

1592 року Конецпольський запросив Михайла Хмельницького на державну службу до Польщі і направив його на кордон з Диким Степом, щоб убезпечити тамтешні землі від спустошливих набігів татар. Він і став засновником міста Чигирин на Тясміні.

Ще й тепер дискутують: де і коли народився Богдан. Михайло Сікорський упевнений: це сталося 1595 року у Чигирині, а не в Суботові, як стверджують деякі історичні джерела. Тут він і провів своє дитинство.

Тут ніяк не можна обминути історію і з походженням подвійного імені майбутнього гетьмана. Як свідчать його сучасники, хлопчик був дуже розумним, тому й прозвали його ще й Зіновієм, тобто розумником. Хрестили його в Успенській церкві Чигирині.

Розумний хлопець вчився у Кракові. 1620 року ті науки було перервано — розпочалася війна з Туреччиною, і Михайло Хмельницький пішов на війну, прихопивши з собою і сина. Як стверджують деякі історичні джерела, того ж року батько загинув на полі бою, а Богдан-Зіновій потрапив у полон.

Це неправда, стверджує Михайло Іванович. Усе було де-що не так. Богдана дійсно полонили, а батько, дізнавшись про те, свідомо вирушив до Туреччини, щоб розділити долю сина і бути поруч з ним.

Кажуть, що Богданова мати нічого не знала про те. Хтось передав їй звістку про смерть близьких людей, тому вона, трохи потуживши, через два роки вийшла заміж за поляка. А коли до неї все-таки дійшло, що син живий, вона доклала усіх зусиль задля визволення його з неволі через викуп.

Сину страшенно не сподобалося, що мати так швидко вивітрила з пам'яті його батька, а тому, побувши трохи біля неї у Чигирині, він перебрався у родинний будинок в Переяславі.

Ось тут він і зростав як майбутній державний діяч. Спочатку було козакування у Переяславському полку, потім налагодив

зв'язки із Запоріжжям. Звідси він ходив у походи проти турків і кримських татар.

У Переяславі Богдан Хмельницький звів і своє родинне гніздо: одружився з Ганною Сомко і народив своїх дітей-первісток. Так що у подальших діях великого гетьмана України, які він пов'язував з Переяславом, не було нічого випадкового. У роки визвольної війни Богдан часто бував у Переяславі і зробив його дипломатичним центром козацтва саме тієї буремної пори. Усі найважливіші переговори з поляками відбувалися в цьому місті. Тож зрозуміло, що, готуючись до історичної Ради 1654 року, Богдан теж зробив вибір на користь Переяслава.

ШАБЛЯ ХМЕЛЬНИЦЬКОГО

Якщо цікавість приведе вас до Переяслав-Хмельницького історичного музею, не поспішайте пройти повз звичайнісіньку на вигляд шаблю, що скромно висить у глибині четвертої зали. Її піхви не сяють золотом. Її рукоять не всипана рубінами. Потемніла від часу, вона нічим не впадає у вічі відвідувачам, що завжди поспішають. А хто підійде ближче, з подивом прочитає скромний надпис під експонатом: “Особиста шабля Богдана Хмельницького”.

Про неї ходить багато всіляких легенд, у яких правда змішана з вигадками, що сердять Михайла Івановича. Хоча він сам не поспішає розповідати кожному історію цього експоната. Я теж не раз наражався на делікатну відповідь працівників музею: “Про це вам найкраще розповість сам Сікорський”. А Михайло Іванович вивчаюче дивився на мене і, не змигнувши, говорив: “Та що тут розповідати. Якось іншим разом нехай”.

І ось цей день настав. Ми залишилися вдвох біля любого серцю Михайла Івановича Трубежа. Грайливо хлюпала хвиля, здійнята хлопчачами, які з реготом бовталися в річці. Пестливе сонце, буяння літа і цей затишний куточок вдалині від асфальту, машин і клопотів повсякдення настроював на ліричний лад. Тут і мріється краще, і спогад виразніший.

— Цю шаблю, — почав давно обіцяну оповідь Михайло Іванович, — Богдану Хмельницькому подарував польський король Ян II Казимир. Сталося це десь напередодні Переяславської ради, тобто, очевидно, в кінці 1653 року, коли Україна, визволившись із-під ярма шляхетської Польщі, шукала собі союзників. На шаблі немає дати її виготовлення, нічого

невідомо нам і про те, коли це король розщедрився на таку ласку. Елементарна логіка підказує, що сталося це після того, коли Богдан Хмельницький відправив до Москви кілька посольств із метою завершити переговори про союз України з Росією. І нарешті Земський собор, що відбувся у жовтні 1653 року, вирішив розірвати мир із шляхетською Польщею і подати руку Україні.

Певно, такий поворот подій не дуже подобався Казимиру. Саме склалась сприятлива воєнна обстановка, щоб покінчити з незалежністю України. Нарешті укладено давно очікувану угоду з досі вертлявим і непослідовним ханом Іслам-Гіреєм. Частина козацького війська, втративши свого ватажка Тимоша Хмельницького, відступила до Молдавії, і нарешті сформувалась коаліція Польщі, Трансільванії, Волощини та Молдавії. Якраз час ударити разом, а тут цей Земський собор. І Казимир заметушився, щоб якось перепинити шлях зближення України з Росією. Тамуючи в собі злість за поразки на Жовтих Водах і під Корсунем, Пилявцями і Зборовом, пам'ятаючи ганебні дні Батозької битви і під Жванцем, він виряджає послів до Богдана Хмельницького сподіваючись якось задобрити голову українського гетьманського уряду. І через них посилає в дарунок Богдану бойову шаблю. Так, саме бойову, а не парадну, бо надіявся зробити з Хмельницького свого васала в Україні, який вірою і правдою мав служити цією шаблюкою шляхетській короні.

— А з чого видно, що шабля посилалась в дарунок саме Богдану?

— На лезі латинню зроблено дарчий надпис: “Богдану Хмельницькому”.

— Але де ж підтвердження, що вона дарована Казимиром?

— Підтвердження є. На зворотному боці леза виکارбуване одкровення, яке могло належати лише головнокомандуючому польського війська за певних історичних обставин: “Що здобув під Зборовом, загубив під Берестечком”. В обох цих битвах польсько-шляхетське військо очолював сам Казимир.

— І, даруючи шаблю, нагадав Богдану про незагойну рану?

— Виходить. Дарунок з підтекстом. Мовляв, ми нині кланяємось, але пам'ятай...

— Михайле Івановичу, посилаючи шаблю в дар Хмельницькому, Казимир, очевидно, не несподівався на успіх тих переговорів? Все-таки подарунок, як на короля, досить скромний.

— Я не сказав би. Відомо, що Богдан цяцьок не любив. А хорошу зброю цінував понад усе. На шаблі немає золота й

коштовного каміння — це так. Але вона унікальна. Нещо-давно вона побувала в руках у спеціалістів-реставраторів. Ті зробили аналізи: справжнісінька дамаська сталь. Як бойовій цій шаблі ціни немає.

— І що ж було з нею потім?

— А що. Богдан причепив її до свого пояса, та й усе. Тоді подібні дари підносили йому не лише від польського короля.

У гетьманській резиденції в Чигирині не переводились посли багатьох країн. Ще б пак! Слава про визвольну війну українського народу полинула далеко на захід і схід. Думку тодішніх правителів найкраще висловив протектор Англії Олівер Кромвель, який вітав Богдана Хмельницького як “імператора всіх козаків”.

Та честь і слава не приспали пильності гетьмана. Він критично оцінював і дари, і солодкі слова, проголошені в той час передусім найближчими сусідами України. Не міг він за шаблюку проміняти волю рідного народу, що стільки натерпівся від шляхти. Тож 8-го січня 1654 року о третій годині дня вийшов у супроводі козацької старшини на площу біля Успенського собору в Переяславі і сказав: “Панове полковники, осавули, сотники, і все Військо Запорізьке, і всі православні християни. Відомо то вам всім, яко нас бог свobodив з рук ворогів, гонящих церкву божію і озлобюющих все християнство нашого православія восточного. Що вже 6 літ живемо без государя в нашій землі в безперестанних бранях і кровопролиттях... Для того нині зібрали єсмя раду, явнуї всьому народу, щоб єсте собі з нами обрали государя з чотирьох котрого ви хочете. Первий цар є турецький, як многажди через послів своїх призивав нас під свою область, вторий — хан кримський, третій — король польський, котрий буде сами похочем, і тепер нас ще в прежню ласку прийняти може; і четвертий є православний Великоя Росія государ..., котрого ми вже 6 літ безперестанними моліннями нашими собі просимо, — тут якого хочете ізбирайте.

Цар турецький є бусурман: всім вам відомо, як братія наші, православні християни греки, і в якому суть від безбожних утиснені. Кримський хан теж бусурман, котрого ми по нужді і в дружбу прийнявши, які нестерпні біди прийняли єсмя. Яке пленіння, яке пролиття крові християнської от польських панів утиснення — нікому вам сказувати не надо. Сами ви всі відаєте, що лучче жида й пса, аніж християнина, брата нашого почитали. А православний християнський великий государ цар восточний, є з нами одного благочестя грецького закона, єдиного сповідання, єдино єсми тіло...”

— Ось так. Не розм'якло Богданове серце перед дамаською сталлю, — повідав Михайло Іванович після деякої паузи. — Минуло триста тридцять літ. Шабля, як і тоді, і в Переяславі. Але доводилося чути, що нібито вона добряче помандрувала по білому світі. Було таке, — знову загорілися очі в Сікорського. — Богдан носив її до останнього дня свого життя. Тобто до серпня 1657 року. Він цінував її як грізну зброю і волів передати в надійні руки, у руки майбутнього гетьмана, що мав змінити його на цьому посту.

Звичайно, якби те було до 1653 року, Богдан, не задумуючись, віддав би її своєму старшому сину Тимошу. Той славним воякою був. На жаль, Тиміш дуже рано загинув, боронячи Молдавію від польської шляхти. А менший, Юрій, у батька не вдався. Але як сімейна шабля після смерті Богдана Хмельницького все-таки дісталася Юрію. Був намір зробити Юрія гетьманом. Та на заваді став хитрий Виговський. Йому вдалося умовити Юрія поїхати до Києва на навчання, а самому стати гетьманом. Як відомо, його гетьманство закінчилось безславно — почав загравати зі шляхетською Польщею, виношувати плани відторгнення України від Росії, відновлення польсько-шляхетського панування. Проти нього виступили бойові побратими Богдана Хмельницького — славні полковники Пушкар, Богун. Виговський утік до Польщі.

Тож 1659 року Юрій Хмельницький став гетьманом, і батькова шабля, яку до цього ховав від стороннього ока, зайняла своє місце на козацькому поясі.

— І вона разила ворогів?

— Який дідько. Юрій спочатку зі шляхтою змовився, а потім з турками. Козаки прогнали гетьмана-запродавця, і він подався в ченці. Але про нього згадали південні покровителі і забрали під своє крило. Приціл був точний — зробити недалекоглядного політика своїм ставлеником на Україні. 1677 року спалахнула так звана війна за Чигирин. Ось тут і вплив колишній гетьман. На нього начепили батькову шаблю й проголосили князем України.

— Скільки ж він “князював”?

— День і поночі. Після невдалих турецько-татарських походів на Чигирин Юрій залишився з тим титулом у Криму. Там його то позбавляли гетьманства, то знову жалували — аж поки зрозуміли, що з Росією краще не воювати. Юрій набрид туркам, і вони його стратили.

— Нас цікавить, куди після того поділася шабля?

— Дійсно. Вбивці замітали сліди. Але їм так кортіло хоч що-небудь заробити на Хмельницькому. І ось іменну шаблю,

навіть не спробувавши її бойових якостей, продали в Стамбулі на базарі. Скромний вигляд її не дозволив тимчасовому власнику ні похизуватися нею, ні піднести як подарунок комусь іншому.

— А може, бентежив дарчий напис на лезі?

— Певно, на нього тоді ніхто не звернув увагу. Окрім болгарського купця, який чув про Богдана Хмельницького, а тому, не довго вагаючись, придбав шаблю, що давно вже не бувала у ділі.

— А потім? Що було потім?

— Через двісті літ спалахнула ще одна війна, відбувся визвольний похід російської армії у Болгарію. Вдячні болгари піднесли тоді генералу Скобелеву, що був головнокомандуючим експедиційних військ, багато дарунків. Серед них була і шабля Богдана Хмельницького. Ну, а після смерті генерала її придбав у Петербурзі український поміщик — великий любитель і колекціонер козацької зброї В.В. Тарновський-старший. Так вона знову потрапила до України, але не до Переяслава, а до родового маєтку Тарновських до Качанівки, що на Чернігівщині.

— Ну, а звідти вже прямо до Переяслава?

— Е, ні. Тарновські, розорившись, подарували свою колекцію козацької зброї чернігівському земству, і вона стала власністю Чернігівського історичного музею. От так.

— Значить, аж той передав реліквію вам?

— Як сказати...

— Тобто?

— Випадок допоміг. 1954 року, напередодні святкування 300-річчя Переяславської ради, я об'їздив всі музеї. Побував і в Чернігові. От там і зустрівся з Богдановою шаблею. Уявляєте, як побачив її, думав, що знепритомнію. А коли у Міністерстві культури запитали, які експонати варто прислати до Переяслава з інших музеїв, я й запропонував включити її до списку. Так вона через триста літ повернулась туди, куди відправив її з послами польський король Казимир.

— А що ж чернігівці?

— Сердились. Дуже сердились.

— Чому?

— От і я їм казав: чому? Шабля по праву належить Переяславу. Тут її вручили Богдану, вона — частина історії Переяславської ради.

— Вам вдалося умовити чернігівських колег?

— Де там. Писали міністру аж до Москви. Куди мене тільки не викликали. Ледве вдалося довести, що шабля має

експонуватися в Переяславі і не інакше. Нарешті з'явився наказ міністра культури нашої республіки, щоб шаблю залишити у Переяславі навічно. От і вся історія, здається.

ГЕТЬМАНСЬКА БУЛАВА

1954 року під час святкування 300-річчя союзу України з Росією багато гостей побувало в Переяслав-Хмельницькому історичному музеї, відродженому колективом М.І. Сікорського. І майже кожен другий звертався до його працівників зі щирим проханням: “А покажіть-но знамениту булаву Богдана Хмельницького”.

Люди просили показати булаву, з якою звикли бачити славного гетьмана на картинах. Там Богданова правиця з високо піднятою булавою — як пересторога всім, хто хотів зазіхнути на свободу українського народу.

Але показувати не було чого. Михайло Іванович скрушно хитав головою і, ніяковіючи, говорив, щось то про реставраційні роботи, то про якісь технічні перешкоди; через які дорогі гості зараз не можуть побачити цінного експоната. А що він міг сказати відвідувачам? Правду? Яку? Він і сам тоді достеменно не знав, де ж все-таки дорога реліквія українського народу, що має займати своє законне місце у Переяслав-Хмельницькому історичному музеї. Чи, скажімо, в київському.

Так, тоді він знав про неї ще надто мало. Достовірним був факт, що Богдан Хмельницький одержав булаву як символ гетьманської влади у січні 1648 року. Понад дев'ять літ надійно тримала її Богданова рука. Згодом на ній присягав Іван Виговський. На жаль, наступника Хмельницького як зрадника незабаром позбавили гетьманської булави. Після того вона перейшла до непутящого молодшого Богданового сина Юрія.

Потім її сліди загубилися серед гетьманів, яких опісля обирали по обидва боки Дніпра. Найвірогідніше, вона залишилася на Лівобережжі. А останнім гетьманом Лівобережної України, як відомо, був виходець із Чернігівщини, Кирило Розумовський. Цариці Катерині подобався цей симпатичний чоловік, але вона не хотіла терпіти козацькі вільності, особливо розсадник бунтівного духу — Запорізьку Січ. Цариця відібрала гетьманську булаву і зруйнувала Січ. Назавжди.

Отже, сліди реліквії загубилися десь у Петербурзі...

Відсвяткувавши 300-річчя Переяславської ради, Михайло Іванович зібрався до Ленінграда. У нього було багато запитань

до скарбниць цього міста. Інтуїція підказувала: там і лише там він знайде... Що? Гадати не наважувався. Боявся сам собі наврочити, ступаючи на поріг Ермітажу та Музею артилерії.

Інтуїція не підвела Сікорського. В Ермітажі він натрапив на сліди старожитностей Київської Русі, вивезених сюди М.К. Каргером з Переяслава-Хмельницького після розкопок Михайлівської, Воскресенської та Спаської церков. У Музеї артилерії віднайшлися козацькі шаблі особистої охорони Богдана Хмельницького. А булава — мов у воду впала. Ще й ще раз переглядав каталоги лєнінградських скарбниць, подовгу розмовляв з працівниками, копався у фондах, але безрезультатно.

Можливо, хтось інший на його місці махнув би рукою і відмовився б від подальших пошуків, мовляв, що впало, те пропало. А Сікорського ця невдача розпалила ще більше. І він задумався. З Петербурга булава не могла повернутися на Україну. Про неї немає згадок ні у Тарновського, ні в Яворницького. Отже, вони не натрапляли на її сліди у приватних колекціях.

Значить, від Розумовського булава потрапила кудись у царські сховища. Одне з них у Москві — Оружейна палата. І Михайло Іванович вирушив на пошуки в столицю.

Хтозна, чим завершилася б та поїздка, якби не зустріч із Г.І. Петровським, що відбулась трохи раніше. Той добре знав, де що може лежати і як з ким розмовляти про річ, що конче цікавить. “Знайти шлях до музею — це ще не все, — повчав Сікорського Григорій Іванович. — Ти зумій дійти до того, що лежить у запасниках”. Тож Петровський допоміг. І добрим словом, і особистою участю в тих пошуках. Він до когось дзвонив, із кимось домовлявся, щоб молодий директор Переяслав-Хмельницького історичного музею зумів подивитися все, що його цікавило в Москві.

Через кілька днів роботи в Оружейній палаті Сікорський натрапив на те, що шукав. В одному з інвентарних каталогів значилося: козацька булава. Тамуючи хвилювання, розпитував працівників сховищ, яка вона. Умовив одного з них глянути на той експонат. А потім повернувся з проханням передати булаву Переяслав-Хмельницькому історичному музею. Та наразився на категоричне “ні”. Мовляв, Оружейна палата коштовностями не розкидається.

— Але ж за двісті літ ви жодного разу не виставляли її в залах, — спробував ухопитися за рятівний аргумент.

— Не виставляли, бо вона — не подарунок царській короні.

— То передайте її Переяславу, — наполягав на своєму, керуючись приказкою: гарна просьба мур пробиває.

Не допомогло. Поїхав додому з порожніми руками. Згодом кілька разів писав директору Оружейної палати, але втішної відповіді не одержав. Тоді знову зібрався в Москву. Запасся листом високої республіканської установи і вирушив у дорогу. Цього разу Михайло Іванович намітив інший план дій, про що й хочеться розповісти без прикрас, без замовчування окремих деталей тієї поїздки.

Вранці наступного дня він стояв біля Ради Міністрів СРСР і заздрісним поглядом проводжав працівників високої державної установи, що поспішали на службу. Тільки-но йому відповіли: “Сьогодні вас прийняти не зможуть”. От і розмірковував, що ж робити? Чекати зайвий день не хотілося. В готель не влаштувався. Так що потрібно хутчіше вирішувати всі справи, і на поїзд. Але — як? Он вона, постать чергового, котрий чемно, але категорично відповів: “Приходьте завтра”. А йому конче потрібно передати листа сьогодні.

О! А це що за гурт пістрявої публіки? — метнув поглядом на людей, які, весело перемовляючись, йшли до входу, явно не поспішаючи показувати службових посвідчень.

— Постороніться, — запропонував черговий.

— Хто такі? — на всякий випадок запитав Михайло Іванович.

— Французька делегація.

Не встиг черговий мило усміхнутися прибулим, як Сікорський рішуче ступив крок уперед і змішався з гостями. Вартовий занімів, але що йому залишалось робити? Не хапати ж за руку? Правда, за кілька хвилин Михайла Івановича пробували відкликати з приймальні Голови Ради Міністрів СРСР, але тепер він діяв рішуче:

— Як не соромно, товаришу? Що про нас за кордоном подумують? — гнівно стрільнув поглядом у поборника дисципліни. І поки черговий думав-гадав, як бути, хідок з Переяслав-Хмельницького передав листа за призначенням. А там було клопотання про передачу гетьманської булави з фондів Оружейної палати Переяслав-Хмельницькому історичному музею.

Ось так і повернулась реліквія на Україну. Але за неї згодом ще добряче довелося поборотися.

Сьогодні люди запитують: чия ж все-таки булава експонується у Переяславі? Хто тримав її у руках на крутих поворотах історії українського народу? Богдан Хмельницький? Павло Полуботок? Кирило Розумовський? На жаль, відповісти на це важко. Надто складним було наше минуле і багато ще в ньому білих плям. Але Михайло Іванович не сумнівається: спеціалісти відкриють таємницю цієї булави.

ЧОРНИЛЬНИЦЯ ПИСАРЯ ВІЙСЬКА ЗАПОРІЗЬКОГО

Вона непоказна, без особливих прикрас і мало чим нагадує сучасні чорнильні прилади. Вузька мідна пластина. З одного боку — заглиблення з кришкою, що нагадує старовинну люльку, з іншого — отвір для шнурка, з допомогою якого чорнильниця прив'язувалась до пояса. Уважно придивившись до неї, знаходиш на видному місці одну-єдину викарбувану літеру "В". Вона мало що говорить людині, далекій від часів, коли користувалися цією річчю.

Якось літнього дня надвечір, коли над Переяславом-Хмельницьким прошуміла раптова злива, ми сиділи з Михайлом Івановичем на лавочці біля історичного музею і прислухались до шерхоту останніх дощових крапель. Вже припинився потік відвідувачів, і ця тиша, в якій благоденствувала вмита природа, настроювала на особливо ліричний лад. У такі хвилини і мріється краще, і спогад вертає у закомірники, куди не щодень ходить навіть найцупкіша пам'ять.

Зосередившись, я слухав оповідь Михайла Івановича, якої, можливо, ніхто більше й не почує, бо мало кому Сікорський розповідає про шляхи, якими сходив у пошуках скарбів рідного народу. В цьому я пересвідчився, розмовляючи з працівниками Переяслав-Хмельницького музейного комплексу. Вони частенько говорили мені: "Якби хтось зумів пізнати і розповісти про те, що зробив за життя Михайло Іванович, нам самим цікаво було б послухати. Ми дуже мало знаємо про шефа".

— Ви запитували мене про чорнильницю, — раптом промовив він і замовк на секунду-другу. — Її історія не менш заплутана і захоплююча, ніж інших реліквій часів визвольної війни під проводом Богдана Хмельницького. А натрапили на неї випадково. В п'ятдесяті роки, коли ми серйозно зайнялися збором старожитностей, нам часто люди самі приносили цікаві експонати.

Одним з таких помічників був покійний Володимир Андрійович Чубук-Подільський. Це наш земляк. У 20-ті роки працював ученим секретарем Академії наук УРСР, а коли вийшов на пенсію, поселився в Переяславі. Він частенько приходив до нас, спостерігав за розкопками, дивився, чим поповнюється музей. Володимир Андрійович довгенько придивлявся до нас. Це й зрозуміло, адже на своєму віку всіляких музейників йому доводилось бачити. А коли переконався, що в нас є речі, які і в столиці виставляти не сором, прийшов до мене, приніс щось загорнуте у хустину.

— Ану подивись, Михайле, чи знаєш, що це таке? — запитав, простягнувши старезну книгу.

Я торкнувся її рукою, окинув поглядом і зрозумів: такої книги ще не доводилось бачити. Відкрив і зацікавився: Литовський статут, кінець XVII століття. Раніше чув про нього, але не бачив у музеях. Хтось говорив мені, що такі є лише у Кракові і, здається, у Вільнюсі. Це надзвичайно цікавий документ: збірник законів. Узаконював закріпачення селян України на тих територіях, що відійшли після договорів з Росією до Речі Посполитої. Згідно статуту поміщикам надавалась необмежена влада над своїми підлеглими.

— Звідки у вас ця книга? — запитав, намагаючись бути якомога спокійнішим, щоб не видати хвилювання.

— А що — подобається? — примружив очі старий.

— Звичайно, — не зміг злукавити. — Такої книги не має жоден музей України.

— То ж то й воно. Чубуки-Подільські знали, що берегти для нащадків. На. Візьми. Дарую музеєві. бачу, ви добрим ділом займаєтесь, і зрозумів: у переяславському музеї ця річ не загубиться.

— То звідки ж статут, Володимире Андрійовичу? — Мої груди розпирали і радість, і вдячність цій скромній непомітній людині, яка, виявляється, зберегла для нащадків таку цінну річ.

— Це — родинна реліквія. А початок свій вона бере від мого прапрадіда — сотника Трахтемирівської сотні Переяславського полку Григорія Чубука-Подільського.

— Он воно що, — мовив захоплено, сподіваючись на продовження цікавої розмови. Так воно й сталося. Старий повеселів і вів далі:

— А ти думав. Знай наших. Ми козацького роду. У нас завжди з гордістю говорили про це і берегли статут як найдорожчу пам'ять про славного прадіда.

— Та, може, й ще щось збереглося від нього? — забіг зі своєю цікавістю наперед.

— На жаль, нічого. Війна, революція, голод... Мама розповідала, що багато цінних речей загубилися у важкі часи і згадуються лише в переказах про минуле нашого роду.

— А що саме? — прагнув якомога швидше покінчити з тим довгим вступом.

— Ну, хоча б така славна річ, як запоясна чорнильниця генерального писаря Війська Запорізького.

— Вибачте, але ж Григорій Чубук-Подільський не був генеральним писарем? — здивувався я такій інформації. Та й сумнів закрився: мало що може уявити собі людина.

— Звичайно, не був. Але йому довелось бути учасником багатьох подій. Ти от послухай! — І праправнук трахтемирівського сотника розповів усе, що вдалося йому почути від старших, почерпнути з архівних джерел про дорогу не лише його сім'ї реліквію.

Отже, якщо в цій оповіді поставити все на свої місця, то виходить така історія. 1637 року Богдан Хмельницький став генеральним писарем Війська Запорізького, і на честь цього козацький майстер зробив йому оригінальну чорнильницю, з якою можна було б не розлучатися і в походах. До Богдана, кажуть, подібних не мав ніхто. Це була іменна річ, тому Хмельницький не розлучився з нею і після вступу в силу так званої “Ординації війська запорізького реєстрового”, прийнятої польським сеймом 1638 року. Польська корона прийняла її у відповідь на козацько-селянські повстання, що могутньою хвилею прокотилися по всій Україні. Згідно ординації Хмельницького звільнили з поста генерального військового писаря реєстрових козаків. Весь час, аж поки Богдан не став гетьманом, чорнильниця зберігалась у нього. Ну, а потім він передав її новому писареві — Івану Виговському. Той з великої радості викарбував на ній вензель — “В”.

Як відомо, після смерті Хмельницького, Виговський зумів стати гетьманом. Віднині йому не гоже було ходити з чорнильницею, і він передав її в дарунок переяславському полковникові Тетері. Не як генеральному писареві, а як своєму соратнику, що поділяв політичні погляди нового гетьмана, був посвячений в його плани щодо майбутнього України...

І ось, тікаючи від царського гніву, Тетеря так поспішав, що навіть не встиг забрати з собою найдорожчих йому речей, і вони потрапили до переяславських козаків. ну а найавторитетнішим серед них був тоді сотник Григорій Чубук—Подільський. Тож, зрозуміло, що запоясна чорнильниця генерального писаря ніяк не могла його обминути. Ось так вона й стала власністю сотника. А тому дуже хотілося якимось чином завоювати прихильність царських властей, от і приніс у жертву запоясну чорнильницю, — вона стала власністю фельдмаршала Апраксіна, що гостював тоді в Ташані.

Козацька річ ненадовго забарилась у нового господаря. Той доживав біля Дніпра останні свої роки і, відчуваючи це, веселився як міг. Пишні лови, бенкети, карти... Одного сумного дня він програв у карти все майно, і воно стало власністю не менш відомого історії князя Горчакова.

Останній свого часу вважався людиною освіченою, цікавився науками, культурою, бував за кордоном. Звідти він

і привіз одного разу залишки носорога, які подарував переяславській чоловічій гімназії. Горчаков заправляв місцевою земською управою і чимало робив для її благополуччя — багатий меценат дарував їй не лише привізні кістяки носорогів. У сім'ї Чубуків-Подільських завжди була тверда переконаність в тому, що туди потрапила і дорога реліквія їхнього роду. Бо на тому сліди чорнильниці обриваються.

Тієї пам'ятної зустрічі, коли Володимир Андрійович переповідав мені цю історію, він так і сказав: “Чорнильниця, здається, нікуди не виїздила з Переяслава. Вона десь тут. Але де шукати її, коли минуло стільки літ? Такі події прошуміли над нами... Хоча, хто його знає... Спробуй, Михайле. Тобі тепер довіряють більше, ніж будь-кому. Можливо, десь та віднайдуться її сліди”.

Після цього я втратив спокій. Переговорив з усіма старожилами, але ніхто нічого не знав. Єдиною ниточкою, що якось зв'язувала оповідь потомка Чубука-Подільського з реальністю, були розповіді людей про переяславський музей, що недовго існував у місті до війни. Старожили говорили: в ньому експонувалося кілька речей, до яких мав якесь відношення уже відомий нам Горчаков. Але після пожежі, що знищила музей, уцілілі експонати стали власністю школи, тобто колишньої чоловічої гімназії.

Отже, все-таки колишня чоловіча гімназія. Недовго роздумуючи, я й вирушив туди разом з головним хранителем нашого музею Євдокією Сергіївною Нестеровською. Прийшли, а директор і каже: “Ну що ви. Про які речі Горчакова може йти мова? Згадайте, в якому столітті ви живете?”. Але він був чоловіком доброї душі і на наше настійне прохання заглянути в усі шкільні закапелки зі старим мотлохом відповів коротко: “Шукайте”.

Можете уявити, з яким рвйним бажанням ми взялися до роботи, з якою ретельністю переглядали найглухіші закутки шкільних володінь. Спочатку на очі попадав усякий непотріб, але ми вперто перекладали стоси макулатури, переставляли з місця на місце бозна-коли списане шкільне майно, яке дивом не потрапило ще до пічки. Нарешті нам поталанило. В одній із шаф знайшли стародавні аптечні терези. За розповідями старожилів, вони колись належали Горчакову.

Ця знахідка окрилила нас. Наступного дня ми продовжили пошуки. І в одному із закутків надибали на запилену, потьмянілу від часу мідну річ, на одному боці якої було щось

схоже на каламар. Винесли її хутенько на світло, протерли і не повірили своїм очам: на видному місці чітко проступав вензель “В”.

Директор передав нам знайдену річ, і дорога реліквія нарешті знайшла своє місце в музеї.

Це було влітку 1953 року.

ПОДАРУНОК ГНАТА ЮРИ

Пам'ятаєте, на Переяславській раді В.В. Бутурлін від імені російського уряду передав Богдану Хмельницькому знаки гетьманської влади: військовий прапор, посольську булаву, ферезію (каптан) та шапку. Подібні булави вручалися повноважним представникам російської корони за кордоном — як вияв особливої царської довіри. Російські послы їздили з ними вести переговори з головами інших держав.

Сталося так, що у вирі бурхливого часу загубилися всі ті речі. Скільки не питав Михайло Іванович знавців — істориків, музейників, ніхто нічого конкретного не міг сказати. І виходило: подарунки московського царя як у воду впали. Хоча, мислилося переяславському директору, такі речі не губляться в історії, не зникають назавжди. Надто багато людей зацікавлені в тому, щоб вони збереглися для нащадків.

Сікорський думав про це постійно. І от одного разу, працюючи в архівах Музею історичних коштовностей УРСР, він віднайшов там сліди Богданової ферезії. Попросив показати її і, розглядаючи, замилувався витвором російських май-стрів. Запитав, звідки добився до київського музею цей експонат. І почув у відповідь: зі сховищ Києво-Печерської лаври. Але як вона потрапила до рук лаврських духовних отців, ніхто не знав.

Звісно, що після цього розпочалися переговори про передачу цінної реліквії Переяслав-Хмельницькому історичному музею. Поки що вони не увінчалися успіхом, але Михайло Іванович не втрачає надії.

А от посольська булава, можна сказати, сама повернулася до Переяслава. Ось як розповів мені цю історію сам Сікорський.

— 1961 року ми вели розкопки Єпископських воріт. Це була спільна археологічна акція нашого історичного музею, Інституту археології АН УРСР та Київського художнього інституту. Археологів представляв кандидат історичних наук Роман Терентійович Юра — нащадок славних корифеїв Київського українського драматичного театру імені І. Франка. Від художників на розкопках трудився доктор мистецтвознавства

Юрій Сергійович Асєєв. Обидва вони — великі любителі старожитностей, фанатично віддані своїй роботі. З ними надзвичайно цікаво було працювати пліч-о-пліч. Від них я дізнався багато всіляких історій, бувальщин. Особливо вражав цим Роман Терентійович.

Одного разу, коли ми вже завершували розкопки і слава про знахідку рознеслася по всій країні, до Переяслава-Хмельницького приїхали Терентій і Гнат Юра. Це була незабутня зустріч. Ми побачилися з улюбленими акторами не на сцені, не в середовищі затятих театралів, а саме в котловані, біля підмурків Єпископських воріт. Пам'ятаю, як дивувався роботою свого племінника незабутній Гнат Юра.

— Ніколи б не подумав, Михайле, що він обере собі такий хліб. І звідки в нього ця пристрасть до археології? Терентій — актор. Я — актор. Олександр теж пішов нашим шляхом до української драми. Думали, що й Роман потягнеться з нами. Адже він, бісова душа, можна сказати, в театрі виріс. Ти бач, знайшов собі інший хліб. Але хоч путньо в нього виходить? — примружив очі, запитально глянув у вічі. А мені раптом так весело стало. Думаю: “Це ж він, Мартин Боруля, якого знає вже старе й мале не тільки у нас в республіці”. Так замилювався ним, що й про запитання забув.

— То я запитую, Роман вам чимось допоміг? — повернув мене у реальність Гнат Петрович.

— Звичайно, звичайно. Єпископські ворота — це його дітище.

— Ну, молодець. Не осоромив роду. А ми думали, що він тут байдики б'є.

Гнат Петрович з великою увагою ознайомився з нашим музеєм. Ми ходили залами, і я розповідав, пояснював, відповідав на запитання. Видно було, що йому подобається в нас. Про це свідчила увага, з якою він подовгу оглядав окремі експонати, його численні запитання, сповнені цікавості, розуміння й гумору.

Наступного дня брати Юри зібралися до Києва. Гнат Петрович довго тиснув мені руку й останньої миті обронив:

— Спасибі, Михайле. Спасибі за добре діло, котре робите ви для людей. Ніколи не думав, що в Переяславі може бути такий музей. Я ще приїду до вас, обов'язково приїду. І друзів привезу, хай побачать, які скарби зберігаються в столиці Переяславської ради.

Гнат Петрович дотримав слова — він приїхав до нас десь через декілька тижнів. Знову пройшовся біля підмурків Єпископських воріт, присів на камені, дістав із сумки щось загорнуте в цупкий папір.

— Йди-но сюди, Михайле, — мовив спокійно, розважливо, як говорять батьки сином, кличучи їх на серйозну розмову.

Я підійшов і побачив у його руках незвичної форми булаву — явно старовинну річ, котра вражала своєю роботою.

— Що це? — запитав, боячись накликати своїм невіглаством великий гнів співрозмовника.

— Це, синок, посольська булава російського царя Олексія Михайловича. На. Візьми. Хай відтепер буде власністю вашого музею. Хай залишиться у вас добра пам'ять про мене старого.

Я так розхвилювався, що забув навіть подякувати Гнату Петровичу. А він міцно-міцно потиснув руку, торкнувся мого плеча і з доброю, щирою усмішкою у глибоких очах сів у машину. Він поспішав кудись на гастролі.

І лише згодом мені вдалось дізнатися, яким чином потрапив цей скарб до Гната Юри. 1936 року проходила перша декада українського мистецтва в Москві. На столичній сцені тріумфально виступав уславлений колектив франківців. Особливо великий успіх випав тоді на долю Мартина Борулі — Гната Юри. Його атакували репортери, на нього "полювали" знаменитості. А після одного спектаклю до Юри у готель приїхав незнайомий чоловік і сказав: "Спасибі за велике мистецтво. На знак великої вдячності за нього прийміть від нашого роду цей подарунок. Він — символ великої довіри і прихильності".

То був потомок давнього і дуже відомого в історії Російської держави роду Долгоруких.

КОЗАК МАМАЙ УСМІХАЄТЬСЯ

Хто з нас не захоплюється збірним образом українського козацтва XVII століття, якому народ дав ім'я Мамай. Відкрите, привітне, засмагле обличчя, щільно поголена голова, крутий вус та чуб-оселедець. А в очах — прозорість синього неба і волі та лукавинка бувалої людини. Здається, ось зараз він скочить на коня і рине навперейми вітру та зайдам-супостатам. Або заграє на кобзі і заспіває думу. Чи хильне кварту меду та ушкварить гопака, як робили це діди-прадіди вільної від роботи і ратоборства хвилини.

Сидить Мамай, усміхається. Сидить Мамай, насміхається...

Саме таким бачили ми його на старих полотнах, створених художниками тої суворої доби. Але майже всі вони датовані XVIII століттям. Певно, є в цьому якась історична логіка. Відгриміла визвольна війна, в якій українське козацтво покрило себе невмирущою славою, народилося покоління, яке могло,

крім шаблюки на чепіг підневільного плуга, взяти до рук фарби і змалювати узагальнюючий образ своїх батьків. Велике воістину бачиться з висоти наступних поколінь.

Але, виявляється, були художники, що зуміли передати козацьку велич раніше — ще за часів визвольної війни.

На жаль, тих картин із зображенням козака Мамає дійшло до нас із XVII століття дуже й дуже мало. Вони цінні тим, що позбавлені пізніших елементів іконопису, досить близькі до оригіналів. Саме така й експонується у Переяслав-Хмельницькому історичному музеї.

Шлях до неї почався літнього суботнього вечора 1953 року, коли Сікорський повертався після вечері у свій дім-музей. Його шлях пролягав повз будинок академіка В. Г. Заболотного. Глянув — двері прочинені, значить, хтось є. А Володимир Гнатович майже щосуботи приїздив до Переяслава на відпочинок. Тут він усі відпустки проводив, — бо не любив південного комфорту. Заплави Трубежа його більше приваблювали, ніж Чорне море. Ось і тепер, мабуть, приїхав на батьківщину попорядкувати у вихідні дні.

Треба зайти, вирішив Михайло Іванович. Погомоніти з цікавою людиною завжди приємно. А принагідно, можливо, вдасться і про щось домовитися для музею — все-таки перед Заболотним будь-які двері відкриваються. Ступив на поріг, а в господаря — гості. За столом сиділи академік Є.О. Патон і тодішній директор Інституту історії АН УРСР О.К. Касименко.

— О! До нас завітав директор переяславського неіснуючого музею Сікорський, — кинув жартома Володимир Гнатович. — Заходь, заходь. Гостем будеш.

— А як же він буде існуючим, — ухопився за потрібне йому продовження Михайло Іванович, — якщо і ви від нього відвертаєтесь. — Вирішив одразу ж піти у наступ. — Хто нам допоможе, як не ви?

— Знаю, знаю, Михайле, не сердься. Ти все говорив мені. Але закрутився — все ніколи. Вибач. То що ми можемо? — обвів поглядом Заболотний своїх гостей.

— Треба подумати, — торкнувся вуса Є.О. Патон.

— Хай приїздить до Києва, там домовимось, — кивнув головою О.К. Касименко.

— Точно. Почнемо, мабуть, з архівів і зі сховищ. Там інколи бувають такі речі... Коротше, приїзди, поговоримо.

Через кілька днів Сікорський нагадав усім трьом про себе і про їхню обіцянку. Переяславського директора допустили до фондів Музею українського образотворчого мистецтва, до його запасників.

Зайшов туди і розгубився: з чого почати? Он стільки всіляких згортків, рулонів і стосів нерозібраного матеріалу, до якого давно ніхто й не торкався. Пилюка вже добряче припудрила чиїсь роботи, перенесені сюди з різних причин.

І все-таки він почав переглядати все підряд. Хто знайомий із Сікорським, той знає, як він уміє це робити. У переяславського директора пильне око, залізна витримка, неймовірна здатність орієнтуватися в потоці інформації, що постає перед ним хаотичним нагромадженням будь-яких речей. Цього ж разу занурився в світ церковних картин, які вже й картинами важко було назвати. Лубок, та й годі. Певно, зібрані десь на базарах, вони мали стати в пригоді хіба що студентам художнього інституту в опануванні ремеслом богомазів.

Наступного дня надвечір, поглянувши на одну з картин, відчув: у ній щось є. Він не знав, що саме, але автоматично спрацювала потреба ретельніше придивитися до цієї речі. Протер її в одному місці, в іншому, і проступили чіткіші форми людського обличчя — чоловіче око з лукавинкою, кінчик вуса. Розтріскане в безлічі місць зображення не давало можливості розпізнати, хто там був намальований. Але Михайлу Івановичу здалося, що це фрагменти козака Мамає. Не більше, не менше — лише здалося. А в нього інтуїція — дай боже іншим спеціалістам. З тим і пішов до директора музею.

— Ну що, знайшли? — і здивовано поглянув на річ, якій красна ціна копійка гарного базарного дня.

— Та ні, — відповів Сікорський. — Ось прихопив якогось богомаза. Хай глянуть мої, поки не розсипалась зовсім. Віддаєте?

— Будь ласка. У нас такого добра вистачає.

Михайло Іванович не йшов, а летів у реставраційну майстерню. Там спочатку не хотіли братися за відновлення такої картини, але Сікорський умовив. Спрацював незаперечний аргумент. “Під верхнім шаром, здається, є інше зображення”.

Так воно й виявилось. Під потрісканим портретом був другий шар фарб. Саме на ньому реставратори відтворили оригінальний портрет козака Мамає роботи невідомого художника кінця XVII століття.

На початку 1954 року картину припровадили до Переяслава-Хмельницького. І заговорили спеціалісти в один голос: яку прекрасну річ вдалося повернути з того світу. Ну й Сікорський!

ВІДКРИЙ СВОЄ ОБЛИЧЧЯ, БОГДАНЕ

Спробуйте уявити Переяслав-Хмельницький історичний музей без портрета Богдана Хмельницького. Не уявляється. Це й зрозуміло. Говорити з відвідувачами про Переяславську раду і не показати її фундатора ніяк не можна. Тому в музеї є кілька портретів славного гетьмана.

Один з них, можна сказати, найкращий, — подарунок місцевої народної майстрині-художниці Валентини Юліївни Вердоні. Золоті руки мала ця жінка. Її вироби є в багатьох музеях. Найкращі з них — портрети, вишиті гладдю. А коли наближалось 300-річчя возз'єднання України з Росією, вона вирішила увіковічити пам'ять великої людини. Художниця працювала майже п'ять років. І сьогодні ми маємо змогу милуватися її чудовою роботою. Портрет виконано бездоганно — не зразу й збагнеш, що то вишивка.

Спасибі добрій людині, котра, працюючи на історію, залишила в ній і свій скромний трудовий слід. Михайло Іванович пишається цим експонатом. Але ж був час, коли його не було, і директор гарячково шукав давніх полотен. Бо хотілося, щоб портрет гетьмана прийшов до потомків із тих буремних років.

Так Михайло Іванович натрапив на портрет Богдана Хмельницького у Києво-Печерській лаврі. Його віддали Переяславу без особливих клопотів, тому що полотно це з XVIII століття, таких зображень гетьмана є кілька. Значить, портрет не має особливої художньої цінності. По-перше, зроблений він не за життя Богдана. По-друге, він не позбавлений вад лубочного церковного малярства. Мабуть, художник невисокого хисту малював це полотно. Спотворено просторові пропорції, невдало передано зовнішність.

Сікорський виставив портрет у залі, але здобути не задовольнився. Йому хотілося мати роботу сучасника Богдана Хмельницького, а нині такий портрет не так просто знайти навіть у найзнаменитіших музеях. Тільки де шукати його? Уже всюди цікавився — немає. Всюди, та не всюди, сам собі заперечив. У Софії Київській не шукав. А варто. Все-таки Богдан бував там. Та ще й за таких подій, що їх не могли обминути місцеві художники.

Тож треба їхати в Софійський собор. Тим більше, що можна заручитися надійною підтримкою самого президента Академії архітектури, тобто В.Г. Заболотного.

Це було того самого літа 1953 року, коли він розшукав оригінальне полотно козака Мамає. Ще свіжою була обіцянка

академіка допомогти, і Сікорський прагнув якомога повніше скористатися чудовою нагодою. З тим і прибув до Києва.

— Що цього разу привело тебе до мене, Михайле? — доброзичливо запитав Володимир Гнатович, приготувавшись до тривалої розмови.

— Хочу ще в Софії побувати. Раптом і там щось знайду.

— Вряди-годи. Там у підвалах переважно церковна атрибутика. Ти її достатньо надивився у фондах Музею образотворчого мистецтва.

— Та щоб не кортіло.

— Хіба що. Іди, я зараз подзвоню.

Підземелля під Софійським собором — це не картинна галерея. Пилюка, павутиння, вже знайомі Сікорському купи всілякого церковного “добра”, що не мало вже ніякої цінності. За ті кілька днів, які він провів у підвалах Софії, Михайло Іванович перевернув гори всіляких речей. І всюди — лубочні картини церковних малярів. “Мабуть, правий Володимир Гнатович, нічого тут не знайдеш”, — почав картати себе за кілька згайнованих на безплідні пошуки днів.

Та ось його рука, що механічно вже обтирала одну ікону за іншою, здригнулася, зупинилась. Що це? Здається, вуса? Невже знову Мамай? Та ні. Вуса рівніші, ширші. Ану-ну, нічого не видно. Фарби полущились, обсипались, аж лячно торкатись.

Сікорський помчав до Заболотного.

— Володимире Гнатовичу, здається, щось знайшов.

— Що саме?

— Не знаю. Картина в аварійному стані. Боюсь протирати.

Михайло Іванович швидко владнав формальності з передачею аварійного полотна. Ніхто не перечив, бо фахівці не бралися визначити, що на картині зображено і з якого часу вона прийшла в сьогоднішнє. Те ж саме сказали і в реставраційній майстерні. Тож переяславський директор пішов звідти ні з чим. Знову повернувся до Заболотного. Так і так, мовляв, майстри не беруться реставрувати картину.

— Знаєш, Михайле, може, вони й мають рацію. Сходи в художній інститут. Є там Асєєв Юрій Сергійович. Він чудовий знавець старого живопису. Хай подивиться.

Юрій Сергійович виявився людиною напрочуд чуйною і зацікавленою. Він розчистив трохи картину і радісно повідомив:

— Під верхнім шаром фарб є щось від сімнадцятого століття. Треба нести до реставраторів.

— Я там вже був. Не беруться. Сказали: це річ не цінна.

— А я доведу їм. Ходімо.

І довів. Власне, реставратори знали Асеева, тому його слова було достатньо, щоб спеціалісти взялися за копітку й дуже важку працю. Спасибі їм, врятували унікальний портрет Богдана Хмельницького, зроблений невідомим художником. У квітні 1954 року цей портрет зайняв своє законне місце у Переяславському музеї.

Буваючи тепер тут, люди, які розуміються на живописі, подовгу розглядають дивом врятоване полотно, яке все-таки дуже пошкодив час. А коли запитують Михайла Івановича, звідки воно взялося в Переяславі, директор спокійно і чемно відводить від себе увагу приїжджих людей.

— Це дівчата мої десь відкопали. Запитайте у них.

Не любить, дуже не любить Сікорський розповідати про власні знахідки.

ПОЯС ПЕТРА ДОРОШЕНКА

Перша зустріч з Юрієм Сергійовичем Асеевим виявилась не останньою. Вони подружили. Їх об'єднував спільний інтерес до минулого рідного краю. Михайло Іванович заходив до Асеева консультуватися з питань давнього живопису. Принагідно привозив деякі речі, які той мав благословити на реставрацію. У київського вченого Сікорський вчився розпізнавати школи малярства часів Київської Русі, середніх віків і дещо пізніших часів. Це йому конче потрібно було для власних експедицій, в яких треба було швидко орієнтуватися, коли траплявся незнайомий експонат.

Але найкращі плоди та дружба принесла 1961 року, коли переяславський директор покликав Асеева на розкопки Єпископського палацу і Єпископських воріт. Вони працювали пліч-о-пліч. І як землекопи, і як спеціалісти. Рили котловани, добиралися до підмурівків давніх споруд, раділи, мов діти, кожній знахідці, читаючи почерки колишніх майстрів. У короткі хвилини перепочинку вони мріяли про той час, коли нарешті вдасться віднайти все, чим багатий був давній Переяслав, чим захоплювався автор Іпатіївського літопису. Віднайти і відтворити. І зробити Переяслав-Хмельницький музейною Меккою, щоб їхали звідусіль дивуватися славним коренем трьох братніх народів.

Так непомітно й минув час. Відкопали палац, дісталися до воріт. Зняли плани, змалювали все, намилувалися роботою колишніх зодчих та й прийшла пора прощатися. Юрія Сергійовича чекали невідкладні справи у художньому інституті. Але розлучатись не хотілося.

У день від'їзду Асєєва вони сиділи біля свого дітища і прикидали, де б ще в майбутньому спробувати свої сили. Згадували спільно проведені дні, намічали плани будівництва у Переяславі-Хмельницькому заводу по виробництву плінфи, щоб опісля приступити до великомасштабних робіт по відбудові пам'яток давньоруської культури. Нарешті Юрій Сергійович піднявся.

— Мені пора.

— Спасибі вам за велику роботу.

— Це вам спасибі. Я ось що думаю, — вчений нагнувся, дістав щось зі своєї сумки. — Ця річ для мене дуже дорога. Це пам'ять про покійного батька, тобто наша сімейна реліквія. Але я хочу передати її в дарунок вашому музею. Він заслуговує того.

— Що це? — здивовано глянув Михайло Іванович на Асєєва.

— Розгорніть і побачите.

Стримуючи хвилювання, директор розгорнув передану річ. У нього в руках був розкішний зеленого шовку пояс.

— Козацький пояс! — видихнув нарешті і вдячно глянув на вченого.

— Не просто козацький, — мрійно глянув удалину Асєєв і раптом заспівав: — Попереду Дорошенко, веде своє військо, військо запорізьке, хорошенько...

— Це пояс Петра Дорошенка?

— Саме так, Михайле.

— Як же він потрапив у вашу сім'ю?

— Він дістався моєму батькові, який був чудовим лікарем. Саме це і привело до нього відомого колекціонера старожитностей з Чернігівщини Василя Васильовича Тарновського. Не знаю, чим заслужив батько таку честь, але цей пояс Тарновський передав із своєї колекції.

— А до того як він потрапив?

— Хтозна. Тарновський, певно, ходив по слідах Дорошенка. А того, знаєш, де тільки не носило, до кого лише він не приставав. Тарновський добре знав, де шукати подібні речі.

Так 1961 року з'явився ще один цінний експонат в експозиції Переяслав-Хмельницького історичного музею.

З ЦАРСЬКОГО СТОЛУ

На відзначення 300-річчя Переяславської угоди кілька музеїв країни надіслали до Переяслава-Хмельницького свої експонати, що якимось чином були пов'язані з Переяславською радою. Козацька зброя, посуд, одяг, документи... Гості із Середньої Азії привезли вино, вироблене з винограду врожаю 1654 року. Правда, то був особистий подарунок

директору переяславського музею. Один із гостей сказав при тому: “Триста років бродила в ньому суть сьогодення. Вип’єш його і пірнеш у сиву давнину”. Михайло Іванович — людина непитуща, тому й донині стоїть у нього вдома маленький керамічний штофик з в’язкою рідиною, тобто вином 340-річної давнини.

Серед тих експонатів найбільшу увагу привертала срібна таріль царя Олексія Михайловича з Дніпропетровського історичного музею. Особливо зацікавила вона Сікорського. Ще б пак. Адже її, за свідченням дніпропетровських колег, вивезли з-під носа у Михайла Івановича із відомої вже нам Ташані — з маєтку Горчакових. Звичайно, це було дуже давно, але переяславський директор не міг заспокоїтись, що така річ покинула рідні місця назавжди.

Єдина втіха була: її знайшов Д.І. Яворницький. Але що з того Сікорському, коли його обскакали на власному полі.

Царська таріль похизувалася в Переяславі та й поїхала назад до Дніпропетровська, і тоді Михайло Іванович надумав розшукати родичів Горчакових. А раптом у них збереглося щось ташанське. В ті пошуки включився мало не весь колектив музею. Один із слідів привів до Києва, на вулицю Пушкінську, де мешкала правнучка колишнього ташанського поміщика. На жаль, Михайло Іванович не вів тоді записів і сьогодні вже не пам’ятає прізвища тої бабусі. А от подробиці зустрічі збереглися щонайкраще.

Манірна старенька дуже зраділа, що нарешті згадали її рід. Запросила до столу, пригостила чаєм. А сама здивовано зирила на несподіваних і зовсім непоказних гостей і все допитувалася: “То звідки ж ви дізналися, що я правнучка Горчакова?”. В останньому слові вона з особливим притиском вимовляла “ко”, аби в присутніх не залишилося сумніву щодо її знатного походження. Щиросердна бабуня розповіла про своїх предків.

— В нашому давньому роду було багато славних імен. Дипломати Горчакови були досить помітними на європейському політичному небосхилі. А потім усе прахом стало. Зі мною увірветься славний рід.

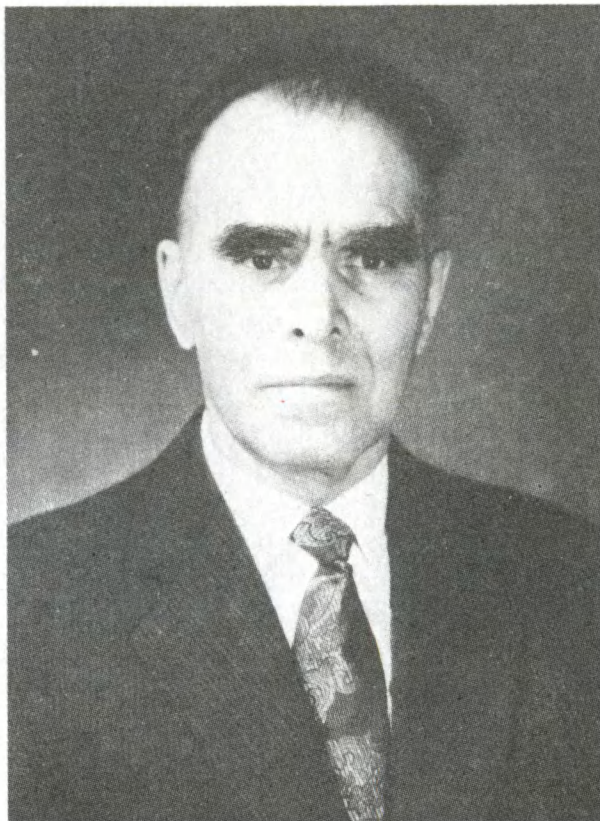
— Ми хочемо, щоб про нього знали не лише на Пушкінській, — підсолодив той спогад Михайло Іванович.

— А саме?

— Хочемо придбати у вас деякі речі для Переяслав-Хмельницького історичного музею.

— А чому не для московського?

Директор
Переяслав-Хмельницького
державного історико-
культурного заповідника
М. І. Сікорський.

Вони були першими. Сидять — М. І. Чухно,
В. Я. Москаленко, Є. С. Нестеровська, В. К. Спасенко.
Стоять — М. І. Сікорський, А. І. Скотникова, В. А. Юзвиков.
Фото 1954 року.

**М. І. Сікорський з групою працівників
у Музеї народної архітектури та побуту на Горі
Фото 1980 року.**

**Так народжувалася ця книга.
М. І. Сікорський і автор: розмова про сокровенне.**

**Григорій
Сковорода**
*Портрет невідомого
художника.*

**Пам'ятник
Тарасу Федоровичу**
на Борисівському
полі.

**Вознесенський
собор.**
*Малюнок Т. Г. Шевченка
1845 р.*

В'юнище.
*Малюнок Т. Г. Шевченка
1845 р.*

В Андрушах.
*Малюнок Т. Г. Шевченка
1845 р.*

**Тут народився
“Заповіт”
Меморіальна
кімната
Т. Г. Шевченка
в Історичному
музеї.**

Найдавнішня
в Україні
острійська
козацька церква.
1606 р.

У Музеї
кобзарства.

У дворі
бджоляра

Єдине в світі
половецьке
святилище
початку XIII ст.

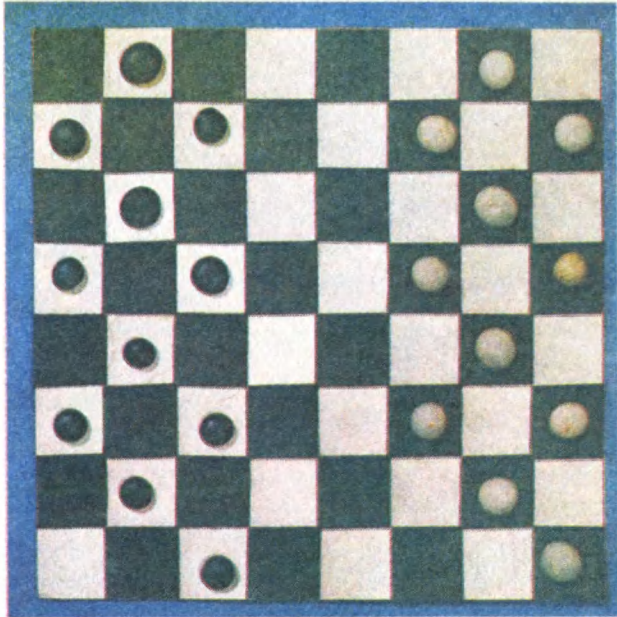
Скарбниця
українського рушника.

**Музей
українських
народних
обрядів.**

**Куточок скансена
на Горі**

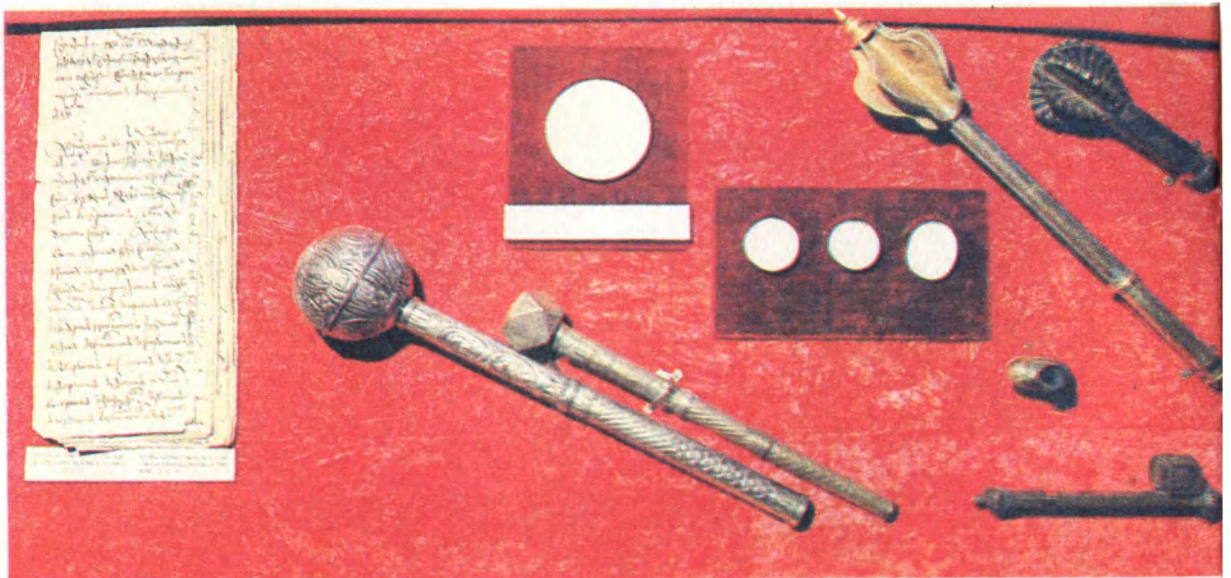
**У Музеї сухопут-
ного транспорту
України.**

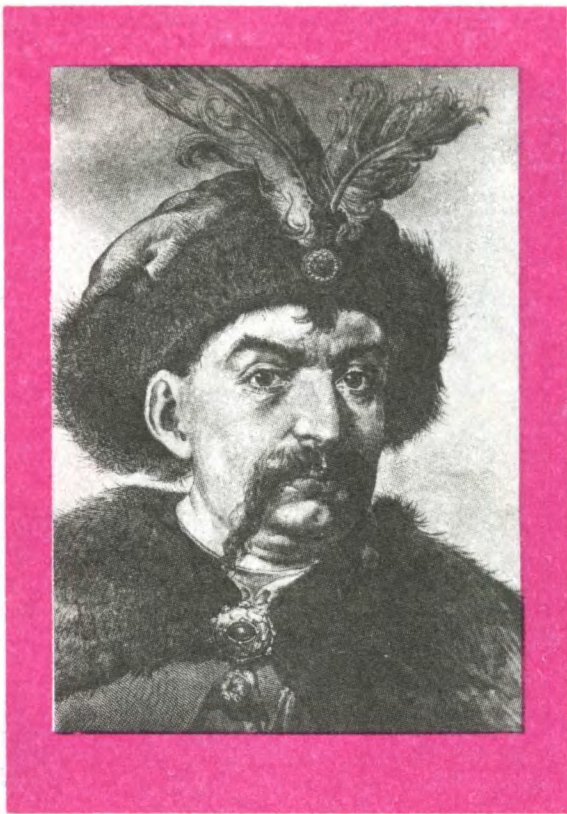
Комплект шашок,
знайдених біля
Переяслава-
Хмельницького
II-IV ст. нашої ери.

Скіфський таз-лутерій
I ст. до нашої ери.

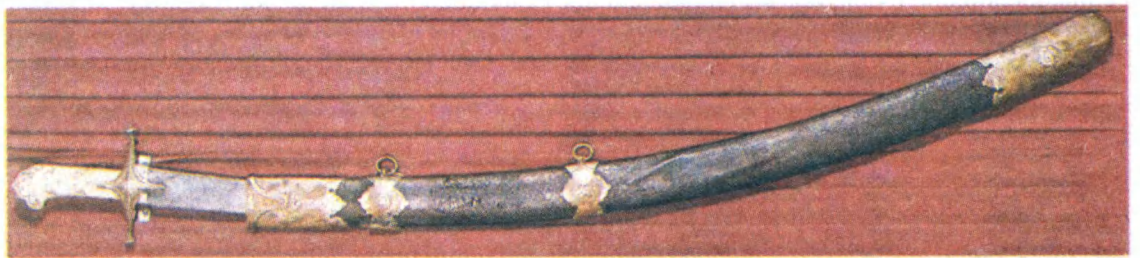

Козацькі клейноди.

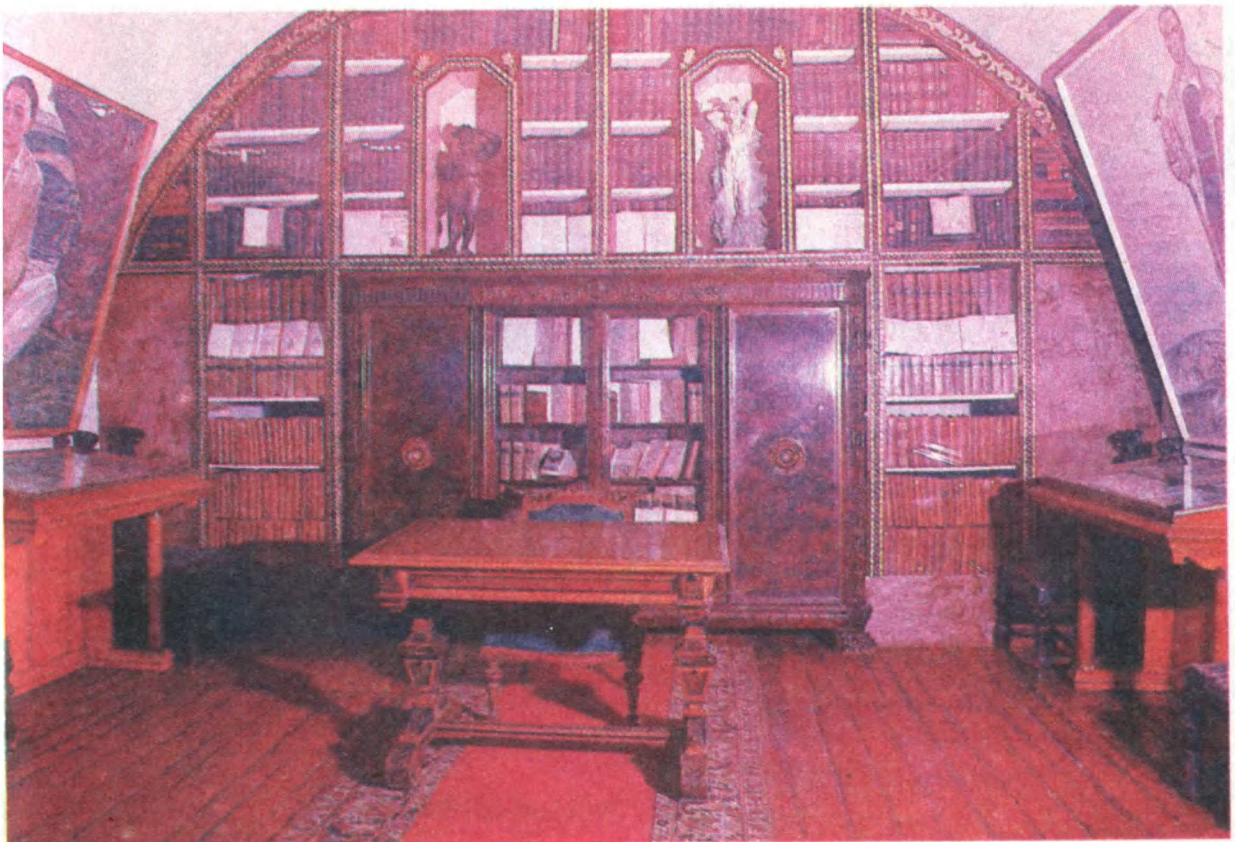

Богдан Хмельницький.
Портрет польського художника Яна Матейки.

Шабля
Богдана Хмельницького

Інтер'єр Музею Г. С. Сковороди.

Музей просто неба.

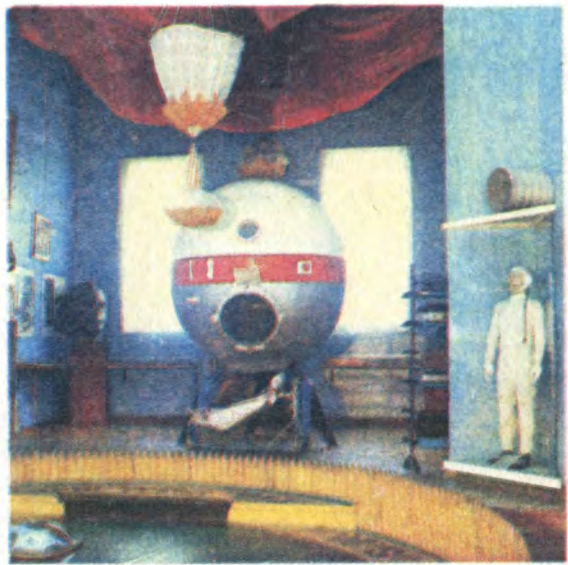

**Будинок А. О. Козачковського,
у якому 1845 р. гостював
Т. Г. Шевченко.**

**Меморіальна кімната
Т. Г. Шевченка в будинку
А. О. Козачковського**

**Інтер'єр
Музею космосу.**

Козацький постій на Горі.

**Картина народного майстра Марії Буряк.
“Сковорода на лоні природи”**

Фрагмент
діорами
“Битва за Дніпро”

У Музеї хліба

У хаті гончара.

— Москву Ташань не цікавить. А нам дорога пам'ять рідного краю.

— Так, так, ви маєте рацію, — старенька закивала головою, ніби вибачаючись за недоречне запитання. — А що ж вас цікавить?

— Скажіть, будь ласка, ви нічого не чули про срібну таріль царя Олексія Михайловича, що була у вашому родовому маєтку в Ташані?

— О, молодий чоловіче, ви й це знаєте? — похвалила бабуня і замислилась. Але ненадовго.

— Срібна таріль... — згадувала вона. — Як же. Як же. Пам'ятаю. Їх було дві. Одну покійний батько подарував керуючому Кириченку. Не знаю, з якої нагоди, бо я тоді ще малою була. Батько дуже шанував того чоловіка. Це мені мама розповідала. Боже, коли то було... Ще до миколаївської війни. Інша таріль зберігалася в нашому домі. Як велика реліквія про славного прадіда, покійного Олександра Михайловича. Але в сімнадцятому році знаєте що було. Ми ледве встигли втекти з Ташані. Хтось переказував, що бачив потім таріль у гайдамаків Скоропадського.

— М-да, — розгублено вичавив з себе Михайло Іванович... Виявляється, існувала ще й інша таріль. Можливо, вона й потрапила до Яворницького?

— Значить, у вас нічого не залишилося? — запитав скоріше задля годиться.

— Що ви, молодий чоловіче. Згодом мені дещо вдалося викупити у ташанських людей.

— Що саме?

— А ось ці меблі, — показала рукою на темні крісла з високими спинками і на старезний химерної роботи диван.

— Ми вас дуже просимо: продайте їх музею.

— О, пам'яттю не торгують.

— Звичайно. Але ж ми готуємо експозицію, у якій відводиться місце і для Горчакових. Як же нам бути, га? У вашій квартирі пам'ять лише для вас, а в музеї — самі розумієте. У нас бувають тисячі людей. І кожному екскурсоводи скажуть: "Це меблі славного князя Горчакова — наймудрішого з дипломатів Європи".

Останні слова, певно, подіяли на бабуню. Дійсно, яка, в дідька, пам'ять у цій квартирі, коли скоро вже й до прадідів час збиратися. Тому пом'якшало її серце. Продала меблі, ще й не дуже дорого взяла за них.

Наступного дня гінці Сікорського ходили по Ташані, розпитували про таріль. І виявилось, була десь така. Хтось колись хвалився біля крамниці, що з неї курей годує. Нарешті в кінці села набрели на діда, який зняв з полиці закіптюжену таріль, висипав з неї старі гвіздки і віддав без жалю: “Кого може цікавити такий непотріб?”.

Таріль почистили, і вона засяяла своєю первозданною красою. Тоді й зникли сумніви, що це непотріб. На зовнішньому боці виявили печать: “Російський самодержець Олексій Михайлович”.

Незабаром її виставили в експозиції, і Михайло Іванович не приховував свого задоволення цією знахідкою.

ПОЛКОВНИЦЬКІ ПЕРНАЧІ

Напередодні 300-річного ювілею Переяславської ради Михайло Іванович підбивав перші підсумки зробленого, подумки оглядав своє музейне багатство, перебираючи в пам'яті кожен експонат. Про Богдана є пам'ять. Козацької зброї уже доволі. Можна похвалитися одягом міщан XVII століття. З'явилися й документи тої вікопомної події. Але чогось іще бракує. Ну, ясно... Атрибутів влади козацької старшини, її верхівки — полковників, що уособлювали найвищу військову та адміністративну владу на місцях.

Так почалися пошуки полковницьких перначів. Михайло Іванович розповів працівникам, які вони, намалював і забезпечив тими малюнками кожного, хто йшов на пошуки нових експонатів. Минали дні, але ніхто не натрапив на сліди цінних реліквій. І тоді довелося просити допомоги у чернігівських колег. Рятуйте, мовляв, свято на носі, а показати гостям нічого. Ті довго думали, але виручили, передали на зберігання пернач Чернігівського полку, добутий десь їхнім земляком — збирачем скарбів козацької давнини В. В. Тарновським.

Хтось інший поставив би на цьому крапку. Але не такої вдачі Сікорський, щоб задовольнятися досить легко добутим експонатом. Він не міг заспокоїтись. І ось чому. Полків було більше десятка, а пернач один. А решта де ж? Ну, хай один-два десь у музеях зберігаються. А інші? У скринях валяються? Чи на горищах? Чи діти ними бавляться? Або якась бабуся поросяткам картоплю мене? Шукати треба, шукати. Бо сором буде, якщо, скажімо, через кілька років пернач Переяславського полку з'явиться в якомусь іншому музеї.

Шукали люди, і він шукав. А коли Сікорський щось робить, про це весь Переяслав знає. Бо з кожним зустрічним він веде розмови про той предмет, котрий його цікавить зараз найбільше. Та ще й які розмови. Почне з дощу, а закінчить потрібною йому річчю. Якщо співрозмовник може поділитися якоюсь цінною інформацією, Михайло Іванович дозволяє собі повести його в кафе, пригостити.

Якось підійшов до Михайла Івановича бухгалтер місцевого Будинку культури: так і так, мовляв, чув, що ви шукаєте. Ходіте. І повів до себе додому. А чоловік цей — з відомого і багатого колись у Переяславі роду. Його батьки дружили з Козачковськими, з якими у свій час доля звела Т.Г. Шевченка. І любили старовинні речі. Тож Михайло Іванович давно вже “підбивав клинці” до цього бухгалтера, але все безрезультатно. А тут він сам прийшов. Може, захотів лишити пам’ять про себе і свій рід.

Тож дістав дідок із скрині пернача і лукаво запитав:

— Він?

— Він, — просіяв Михайло Іванович. — Як він тут опинився?

— Від мого діда дістався. Батько розповідали... Не знаю, що правда тут, а що ні, але його історія така. Цей пернач належав Переяславському полку. Хто володів ним, я не знаю, але якимось чином він потрапив у трахтемирівський козацький монастир. Очевидно, якийсь полковник на старості літ надумав відійти від бурхливого політичного життя і доживати в цьому казацькому приюті. Кажуть, там дуже гарно було. Навколо шумів давній дубовий ліс. Недалеко починався Великий Луг, за яким блищав дорогий козацькому серцю батько Дніпро. Ну, а в монастирі всі рівні. Так що полковнику довелося подарувати пернач настоятелю монастиря.

Скільки літ козацька реліквія пробула там, підрахувати важко. Може, близько ста. За Гайдамаччини цей монастир пограбували, і ченцям довелося перебиратися до переяславського Вознесенського монастиря. Таке велике переселення не просто було здійснити, адже в Переяславі і своїх утриманців вистачало. Історія донесла до нас прізвище доброї людини, що взяла на себе всі клопоти того переселення. Це настоятель Вознесенського монастиря якийсь Козлович. Вдячні переселенці подарували йому вже відомий нам пернач.

Ну а потім він переходив із рук в руки. Спочатку був власністю Переяславського колегіуму, де свого часу викладав піітику великий Григорій Сковорода. Затим, коли закрили колегіум, туди вселились поміщики — великі прибічники всього

західного. Тож вони стали розпродувати все, що залишалося від козацького монастиря і від світського колегіуму. Навіщо їм був той пернач, коли вони аж із шкури пнулися, щоб придбати якусь французьку витребеньку. Так козацька реліквія потрапила до мого прадіда — він придбав її за копійки.

Ось така історія. Михайле Івановичу. Я беріг пернач, як зіницю ока. Все-таки це невмируща пам'ять нашого народу. А в останні роки став побоюватися: раптом помру і ніхто не дізнається, що ж воно за річ залишилася в Петровій скрині. Тому давно вже придивляюся до вас. Нарешті переконався: у вашому музеї пернач не пропаде. Так що він ваш.

— Спасибі, добродію. Ви добре робите. Ця річ має належати народу. Ще раз вам велике спасибі, — радо потис Михайло Іванович старому руку, задкуючи до виходу.

— Стривайте. А гроші? — проснулося в бухгалтера щось родове.

— А, — вдарив по кишенях директор. Там було тридцять п'ять карбованців. — Ось... Більше немає, — і щасливий вискочив з того дому, щоб якомога швидше показати в музеї цінну знахідку.

А ЩО ТАМ, НА ПОЛИЦІ?

Одного разу підійшла до Сікорського Євдокія Сергіївна Нестеровська, скрушно мовила:

— Натрапила на слід цікавої людини. На валу живе жінка, яка походить з давнього козацького роду. Кажуть люди: в неї дещо є. Ну я й пішла. З Мехом удвох ходили. Скільки не умовляли стареньку, нічого не показала. Говорить: у мене старих речей нема.

— А довго ж ви говорили з нею? — запитав директор.

— Та хвилин з десять.

— Малувато.

— Так вона ж і на поріг не пустила.

— Бабуня та богомільна?

— Ще й дуже. Жодного празника не пропускає.

— Ну що ж, за одного битого сім небитих дають. У неділю підемо.

— Чому в неділю?

— У неділю Спас. Прийде бабуня з церкви очищена від усякої скверни, тоді й поговоримо з нею.

У неділю перед обідом експедиція в складі Сікорського, Нестеровської та Мехи стояла на валу біля порога непідступної жінки.

— Добридень, бабуню!

— Дай, боже, здоров'я.

— Чудовий день... Видно, переяславці не погнівили Бога. Такий Спас рідко буває.

— Авжеж, авжеж. Та ви до хати заходьте, — метнулась бабуня до дверей. Поставила на стіл свячені яблука, присіла на ослінчику.

— Пригощайтесь.

— Спасибі. У добрих людей свячене яблуко втричі смачніше.

— Ви теж добра людина, коли Бога шануєте.

— Як же не шанувати, коли всі під ним ходимо?

— Правду кажете. Пригощайтесь, — і вп'ялася поглядом у Сікорського, відчуваючи, що він серед них за старшого. А за тим поглядом думка, яку кортіло висловити якнайшвидше. Тому не витримала, запитала: — То що вас привело до мене святого дня?

— Та от проходили повз двір, а я й кажу товаришам: “На цьому місці стояла Богданівська церква... Знали люди, де будуватися”.

— Невже на цьому? — зраділо запитала старенька.

— На цьому, на цьому. Але було це дуже давно. Її поставили люди на знак вдячності Богдану Хмельницькому за визволення від ляхів. О, то був божий чоловік. Його не можна не шанувати... А потім сталася пожежа, і все прахом пішло. Ніякої пам'яті.

— Ти диви, — задумливо мовила старенька. — А я й не знала. Недобре вийшло. Непам'ять зла...

— Так от, — надумав нарешті почати наступ директор, відчувши: якраз пора. — Ми хочемо якимось увіковічити цю пам'ять у нашому музеї. Мені здається, що переяславська єпархія тільки спасибі нам скаже.

— Авжеж... Авжеж, — закивала головою старенька.

— Але поки що нам немає чим похвалитися, — скрушно зітхнув директор і розвів руками. — Мало ще в нас експонатів Богданової пори, — запитально глянув на бабуню.

— Знаєте що, — зрозуміла той погляд старенька. — У мене в коморі старі ікони є. Подивіться, може, згодяться.

Глянули на той скарб — сподобався. На одній з ікон був зображений Георгій Побідоносець. Робота XVII століття. Поруч стояв старовинний диван.

— Бабуню, а може, й диванчик передасте? — Саме на такому відпочивав Богдан перед виходом на Успенську площу приймати послів царя Олексія Михайловича.

— А на чому ж мої гості сидітимуть?

— А ми купимо вам пару стільців.

— Купіть.

Музейне “посольство” зібрало усі наявні в трьох гроші, сходило до меблевої крамниці і принесло два нові стільці. Бабуні вони сподобались, і торг продовжився. Бо ікона ще була в її руках.

Нарешті сторгувались. Але чомусь не хотілося покидати стареньку. Знову розмова зайшла про Богдана, про Скороду. Розповідаючи чергову історію з життя Григорія Сави́ча, Сікорський помітив на полиці під стелею якісь речі, схожі на інструмент. І так вони привернули його увагу, що не втримав, запитав:

— Хто ж це у вас за столяра буде?

— А, — перехопила його погляд бабуня. — То ще батькове. То вони любили всяку всячину своїми руками змайструвати.

— Можна глянути?

— Подивіться.

Перекладаючи ті речі, Михайло Іванович натрапив на потрібну музею прянишну дошку. Колись на таких катали пряники. А за нею лежала якась паличка з волосяною китицею. Придивився уважніше — робота давня. “Десь уже бачив таку, — майнула думка. — Здається, у московському музеї... Невже... Бунчук?... Гетьманська регалія... Схоже й не схоже. Чогось він “підстрижений”...”

— А що то за щіточка? — не подав виду, що схвильований.

— Бог її знає. Вона ще при батькові там лежала. Покійний дядько трохи підрізав її, то батько йому таких чортів дали...

— Можна взяти?

— Беріть.

На більший успіх годі було й розраховувати. Тому щиро подякували за хліб-сіль, за свячені яблука й хутенько пішли до музею. Директорові супутники дивувалися, чому він так спішить. А він крокував і боявся повірити в те, що знайшов. Тому наступного дня вирушив до Києва, щоб показати дивну знахідку спеціалістам історичного музею. Ті подивилися й ахнули: Сікорський не помилився. В Переяславі-Хмельницькому знайшовся гетьманський бунчук.

“ІВАН МАЗЕПА ЗАМОЛЮВАВ ГРІХИ”

За роки спілкування з Сікорським я кілька разів заводив розмову про одіозного ще 15 літ тому гетьмана України Івана Мазепу. Бо всюди натикався на висновки авторитетних

істориків та публікації в енциклопедіях, які дружно стверджували: Мазепа — зрадник українського народу. Він був підступним політиком і непорядним товаришем. А ще страшенно любив багатство і славу, що здобувалося нестерпним визиском тисяч і тисяч українців.

То завдяки ж чому цей пройдисвіт, як стверджували історики, гетьманував аж понад 20 літ — з 1687-го по 1709 рік? — думав я, відкладаючи вбік ті авторитетні свідчення історії.

— Що думаєте ви, Михайле Івановичу, — вперше звернувся я до Сікорського у 80-і роки.

— Цікавий і складний чоловік був, — задумливо глянув директор кудись удалечінь чи, може, в глиб віків.

— А чого ж так пишуть про нього? Навіть Грушевський...

— Пишуть, бо мав гріхи.

— Які, Михайле Івановичу? Зрада українського народу? Ви про це?

— Е, давай колись іншим разом, — якось боляче мовив Сікорський, певно, вагаючись тоді відкриватися мені до кінця зі своїми думками.

Нарешті той день настав. Незалежна Україна відкрила всі шлюзи гласності, і від учорашнього очорнення опального гетьмана молоді історики не залишили каменя на камені. Усе повернулося на 180 градусів. І я знову звернувся до Михайла Івановича:

— От бачите, як тепер оцінюють Мазепу. Нарешті...

— Так-так, — підтвердив мої думки директор. — Мазепа — великий державний діяч України і досить складна особистість. Усю другу половину життя він замолював гріхи своєї молодості і приходу до влади. І спокутував ті гріхи великими справами. Пам"ять про них живе і в Переяславі.

Почуте знову не вкладалося у рамки новітніх розвідок про І.Мазепу, тому я здивовано глянув на М.І.Сікорського.

— І що ж гріховного було у його вчинках?

— Шлях, яким він ішов до влади. Розумієш, — кашлянув Михайло Іванович, — я не претендую на право остаточної істини про особу Івана Мазепи. Адже я бачив багато документів, і моя думка така: він не завжди був щирим і чесним у взаєминах зі своїми покровителями. Якраз тут він і нагрішив. Щоправда, кажуть: політика — справа брудна, але...

Розумного і хитрого Мазепу першим пригрів Дорошенко. Мазепа усе зробив, щоб той став гетьманом Правобережної України. А потім змінив свою думку і через Сірка переметнув до Самойловича, який зробив його генеральним писарем.

Зміцнивши свої позиції в оточенні цього гетьмана, Мазепа почав зондувати державний ґрунт у Москві. І незабаром Самойлович був відправлений до Сибіру, а Мазепа, зрозуміло, став гетьманом.

Мазепа дуже хотів бути другим Богданом. З ким тільки не доводилося йому торгуватись, аби щось виторгувати... Його листи до польського короля... Послання до Москви... Зносини з Карлом XII... Усе це дає багатющий матеріал для роздумів і змалювання тих подій не лише в рожевих фарбах...

Після поразки під Полтавою Мазепа звертався до Петра Першого з чолобитною... Зрозуміло, розлючений російський цар, якого частенько дурих Мазепа, не міг простити йому зради російській короні...

То вже був фінал, але задовго до нього Мазепа, спокутуючи свої гріхи, став творити великі і добрі справи для піднесення духовності українського народу. Він всіляко підтримував книговидавничу та освітню справу. На його кошти збудовано церкви у Києві, Білій Церкві, Василькові. Зусиллями Мазепа Київський колегіум став академією, якій гетьман щорічно виділяв 200 рублів (1000 золотих). А скільки бібліотек з'явилося за його кошти, скільком діячам культури та мистецтва допоміг він творити добро на благо нації.

Гетьман добре розумівся на багатьох мистецтвах, був надзвичайно освіченою людиною, знав багато мов і писав непогані вірші, у яких закликав українство до єдності задля процвітання України. У нього були великі види на Переяслав.

— ? — я ще раз здивовано глянув на Михайла Івановича.

— Так, Мазепа справді хотів бути другим Богданом. А отже, мріяв облаштувати тут столицю, а не сидіти васалом у Батурині. Задля цього і розпочав велике будівництво у Переяславі. Першим народився кафедральний Вознесенський собор і монастир при ньому, затим дві школи. Коли цей комплекс споруд був готовий, він подарував Вознесенському монастирю Пересопницьке Євангеліє...

— Те саме? — перебив я Сікорського, маючи на увазі шедевр українського книгодрукування, а головне — першу видатну духовну книгу, перекладену народною українською мовою в 1556—1561 роках у Пересопницькому монастирі на Рівненщині.

— Де ж він її узяв, цю безцінну духовну пам'ятку нашого народу?

— Мазепа був великим книголюбом. Він мав у Батурині надзвичайно цінну бібліотеку. А як потрапило до його рук це Євангеліє, я не знаю.

— То, може, і не він передав його до Переяслава?

— А там є такий припис: “Сіє Євангеліє прислано й дано єсть од ясновельможного Його Милости пана Іоанна Мазепи військ його царського пресвітлого величества запорозьких, обох сторін Дніпра Гетьмана... Року 1701 Априля 17 дня”.

— І довго ж служило це Євангеліє Переяславу?

— Аж до 30-х років цього століття. Є свідчення, що з монастиря книга була передана до Успенської церкви, а потім її сліди загубилися десь у київських сховищах. Добре, що не пропала... У грудні 1991-го на Пересопницькому Євангелії присягнув Президент незалежної України Леонід Кравчук...

Не виключено, що і Мазепа мріяв про такий акт саме у Переяславі, де вперше Богдан заявив про суверенну українську державу. Мазепа дуже шанував Богдана Хмельницького і мріяв продовжити його справу. Не випадково був узявся за відновлення Богданівської церкви. Була у нас така... Дерев'яна, Козацька. На жаль, час не пощадив її... Але Мазепа не встиг... Полтавська битва стала на заваді.

— Чи є ще якісь свідчення про те, що Мазепа мріяв надовго облаштуватись у Переяславі?

— Звичайно. Два підземні ходи між Михайлівською та Успенською церквами. Кажуть, що то готувалося потаємне підземне сполучення з майбутньою його резиденцією. Десь там, у тих підземеллях, Мазепа сховав свої скарби, відступаючи з Полтави.

— Ви не пробували шукати?

— Пробували. Один хід знаю. Земляний. Спробували копати — все обвалюється... Небезпечно...

— Шкода, той скарб не завадив би нині нашій державі.

— Мазепа і так стільки полишив по собі доброї пам'яті. Досі служать людям споруди, зведені його коштом. Він на те грошей не шкодував. Жоден гетьман не поклав стільки свого майна на долю України.

— Було коли. Він же найдовше гетьманував. І було що, — намагаюсь якось применшити цей наголос.

— Е, не треба. Скоропадський теж півроку гетьманував, а що залишив нащадкам? Ні, не було таких, як Мазепа... Він це від матері успадкував...

— ? — Я ще раз здивовано подивився на Михайла Івановича.

— Його мати була ігуменею Фроло-Вознесенського монастиря у Києві. Була доброю жінкою, тримала на Подолі будинок для малоїмущих приїжджих... Коли йшла реконструкція старого Подолу, ми знайшли його. Звичайно, то була вже дуже

ветха споруда. Але сволок — могутній, дубовий — ще ого-го! Там збереглися вензелі про його приналежність господині-ігумені і викарбувано рік: 1702.

— І де він тепер?

— Тримає дах над хатою чинбаря у нас на горі.

Михайло Іванович знову задумливо глянув удалечінь, де вже догоряв день, і тихо, розважливо мовив:

— Складна це штука — гріх. А ще коли він замішаний на політиці... І хто як оцінює те... Від злочину до національного геройства — один крок... Ще багато часу пройде, аж поки з Мазепою все стане на свої місця. Але і без того зрозуміло: він заслуговує великої вдячності нащадків.

В САДУ ПІСЕНЬ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ

*Благословенні ви, сліди,
Не змиті вічності дощами,
Мандрівника Сквороди...*

Максим РИЛЬСКИЙ.

І знову Трубіж прислухається до розповіді про давні часи. Здається, що він аж призупинив свій плин. Бавиться легкою хвилею у глибоких заводях, полоще русі коси замріяних верб та духмяні розсипи руті-м'яти. Раптом налетів легкий вітерець, але тут його вже чатував застережливий шепіт осоки: "Тс-с-с...". Мовляв, прислухайся, пустунчику, до мудрого слова людини, щоб потім рознести його по всіх усюдах, куди помчать тебе буйні крила.

А на лузі — рівно ступають косарі. Дружно видзвонюють свіжоклепані коси, стривожено гомонять коники, налякані несподіваним вторгненням у їхнє царство розкішного травостою. Люди поспішають, їм ніколи. Коси коса — поки роса...

— Увіковічити пам'ять Сквороди — моя давня мрія, — вплітається в ранкове багатоголосся приглушена мова Михайла Івановича. — Не знаю чому, але він запав мені в серце ще з дитинства. Пам'ятаю, в дитячому будинку ми частенько ходили в Чигирині то на базар, то на Кам'яну гору і там чули всілякі оповіді про дивного старця, що ходив між людей, навчав їх розуму і не мав з того ніякої користі. Уже тоді я ознайомився з його піснями "Всякому городу нрав і права" та "Ой ти, птичко жовтобока". З великою цікавістю слухали ми, хлопчак,

розповіді старих лірників-кобзарів про людину простого походження, що досягла вершин науки, володіла даром передбачення і все життя провела в мандрах, нічого не маючи, крім свитки, торби з окрайцем хліба, сопілки та своїх мудрих пісень.

Згодом, коли доля привела мене до Переяслава, вона дарувала чудову нагоду познайомитися ближче с колишнім колегіумом, і влаштувати тут щось на зразок маленького музею Сковороди.

Інакше не можна було. Тут ходила славетна Людина. Жила тут, творила пісні.

Григорія Савича запросили сюди у червні 1753 року. Він взяв на себе обов'язки професора піітики. Від платні відмовився, бо звик жити дуже скромно. Новий професор вважав лекції справою потрібною та приємною насамперед викладачеві, а також дуже корисною для суспільства. Як свідчить його учень і близький друг Михайло Ковалинський, Сковорода жив у Вознесенському монастирі і писав трактат "Рассуждения о поэзии и руководство к искусству оной". На превеликий жаль, цей ранній твір до нас не дійшов, а зміст його невідомий. Знаємо тільки, що він викликав обурення духовного начальства. Отож можна вважати, що в ньому відбилися прогресивні волелюбні ідеї автора. Невипадково ж переяславський єпископ визнав твір "дивним і незгідним з попереднім старим звичаєм". Він зажадав від "крамольника" та "єретика" зречення власних думок. Як відомо, Сковорода відмовився змінити текст і запропонував диспут. Тоді єпископ зажадав, щоб філософ покинув стіни колегіуму.

Після вигнання Григорій Савич тривалий час жив на Переяславщині, був приватним учителем у полковника Томари в селі Коврай. Пізніше, мандруючи по Україні, він ще не раз відвідував села й містечка Переяславського повіту. Так що пам'ять про себе лишив тут помітну. Але вона жила у формі згадок, переказів, легенд. Бо за двісті років багато що змінилося в місті. У колишньому колегіумі згодом був монастир, потім механічні майстерні.

Тож довелося починати з нуля. Тобто спочатку добилися, щоб механічні майстерні перевели в інше приміщення, а це — віддали нам. Київські архітектори виконали проект відновлення будинку. По завершенні робіт ми відкрили тут свою реставраційну майстерню. Чому не музей? А що б ми в ньому тоді експонували? Тим часом потихеньку займалися пошуковою роботою. Найбільше праці доклали наші ветерани

Юзвиків та Нестеровська. Вони й тематичний план експозиції накреслили, і першими натрапили на сліди цікавих експонатів.

Це було в 50-х роках. А коли країна готувалася святкувати 250-річний ювілей з дня народження Сковороди, тоді ми розвернулися по-справжньому. На допомогу прийшли партійні та державні органи, обласне управління культури. Наші працівники дружно зайнялися збором експонатів.

Нам випала доволі складна робота. 1802 року колегіум перебрався до Полтави. Його майно частково залишилося тут, у Вознесенському монастирі. Деякі люди розібрали. Щось потрапило до чоловічої гімназії. Скажімо, там знайшлися класна дошка, частина книг. Деякі речі були знайдені в Покровській церкві та в кількох переяславських сім'ях, що якимось чином були пов'язані з майном колишнього колегіуму.

Майже цілком випадково ми натрапили на одного дідка. Білецький його прізвище. Він походив із заможних міщан, тривалий час працював бухгалтером у Будинку культури. В тридцять років, коли закрилась Покровська церква, він переніс додому багато речей, в тому числі й старі книги. Ми знали про це, тому й шукали шляхів до серця старого. А він знав собі ціну. З нами дружив, але не дуже ділився потрібними музею речами. Правда, підказував, що й де в інших лежить. А коли помер, його родичі передали нам чимало цікавих книг із бібліотеки колишнього Переяславського колегіуму.

Дуже допоміг нам Григорій Павлович Пінчук, який раніше працював у Міністерстві освіти, потім у Товаристві охорони пам'яток історії та культури. Він підказав адресу одного полтавського професора, в якого теж були книги сквородинівського часу і меблі, зроблені за ескізами художника В.М. Васнецова. Григорій Павлович підказав кілька адрес у Києві, де були речі XVIII століття.

Ось так і надходили до нас експонати, які мали зайняти своє місце в музеї Сковороди. Скажімо, ташанський учитель І. І. Кириченко передав нам два десятки книг ще з колишньої бібліотеки Горчакових. Сам І. І. Кириченко до революції був керуючим у поміщиків Горчакових, а за радянської влади став прекрасним учителем.

У нашому місті віднайшовся стіл XVIII століття з колишнього колегіуму, сквородинівський секретер.

1953 року ми дізналися про скульптора Івана Петровича Кавалерідзе. Він подарував Заболотному бюст Богдана Хмельницького. Звичайно, через деякий час Володимир Гнатович передав цінну річ нашому музею і порадив познайомитися з Кавалерідзе ближче. А як? Через нього.

Заболотний знайшов час — подзвонив, домовився про зустріч, і я поїхав.

Скульптор прийняв гарно. Правда, став бідкатися, що в нього нічого немає, але є намір зробити пам'ятник Сковороді.

— І для нас теж? — запитав Івана Петровича.

— Постараюсь.

І постарався. Він подарував музею великий бюст філософа. А потім передав і макет пам'ятника Сковороді, встановленого в Києві на Подолі. Іван Петрович так захопився, що підключив до цього й студентів художнього інституту — одна з дипломних робіт “Мандрівник Сковорода” — теж експонується нині в Переяславі.

Кавалерідзе був дуже чуйною людиною. Він частенько цікавився, як ми поживаємо, що новенького з'явилося в музеї. Наші клопоти стали і його клопотами. Велике спасибі йому. Не кожен відомий скульптор може так безкорисливо проїнятися турботами районних музейників.

Замовк директор. Певно, прийшли на згадку інші цікаві зустрічі, яких було на його віку доволі. Але про них він розповість ще не скоро. Потрібен час і час. І певні спонукальні причини.

— Михайле Івановичу, а унікальні книги? Чом обминули їх? Ще ж нічого не сказано і про келію Сковороди, про меблі полковника Томари, про музичні інструменти, якими користувався Григорій Савич?

— Хай якось іншим разом... — примружився, милується літнім днем.

— А все-таки, Михайле Івановичу?

— Про це краще з дівчатами побалакайте. То все вони.

І лише згодом, через тривалий час, Сікорський дещо доповнив ті розповіді своїх працівників. Так стали відомими кілька маленьких, але цікавих історій експонатів музею Сковороди.

І ВСЕ ЦЕ — МИХАЙЛО ІВАНОВИЧ

— Людина заглядає у своє минуле. Не для того, щоб жити ним, а щоб учитися не повторювати помилок.

— І взяти його в дорогу для прийдешнього?

— Так.

— Щоб не винаходити коліс?

— І не набивати гуль, з якими ходили наші пращури...

Цей маленький діалог виник стихійно, коли завідувач відділом заповідника Венера Мокіївна Дем'янчук підвела до

високих дубових воріт, за якими починалося царство музею Сковороди. То була своєрідна підготовка до зустрічі з другою половиною XVIII століття. Вона потрібна кожному. Щоб настроїтись, підготуватись. Щоб глибше збагнути, куди ти йдеш і по що.

Нарешті лишаються позаду вуличний гамір, клопоти сьогодення, — ми зупиняємося біля кам'яниці колишнього Переяславського колегіуму. Високо над головою шелестять вітами старі дерева, що впритул підступають до музею. Велично застиг час в класичному українському бароко.

— Отже, все починається від цих дверей. У них входили тодішні учні-спудеї. Клас синтаксису. Тут здобували ази науки. Гляньте на цей малюнок, — Венера Мокіївна показує на двері. На потьмянілій від часу картині — мудрець з долотом і стамескою. Перед ним — безформний шматок деревини, з якого мудрець намірився витесати Людину.

— А тут, — переходимо трохи далі, — розміщувався інший клас — поетики та риторики.

На цих дверях — знову малюнок-символ. Криниця. На коловороті два відра. Порожнє опускається вглибінь, повне підійшло до цямрин, хлюпає життєдайною вологою. Бери й пий — аж поки не втамуєш спрагу знань.

— Завершувалося навчання в класі філософії та богослов'я. Гляньте й тут на малюнок.

Цікаво, дуже цікаво. Над землею купчаться хмари. Але їх вже здолав могутній орел і здіймається все вище і вище — він прямує до сонця.

— Це малюнки ще тих часів — 1753 року. Звичайно, вони були не такими виразними. Стільки літ... Наші реставратори добре попрацювали. Ну, а тепер — просимо до господи. В які двері підемо? — В очах директора музею лукавинка. Мовляв, зваж свою університетську освіту — і прямуй. Чи під стамеску мудреня, чи разом з орлом — у захмарну височінь.

Вибираємо середні двері. Проходимо під склепінням музею й одразу ж потрапляємо в середовище XVIII століття. Ми серед випускників Переяславського колегіуму. Ось твори найвидатніших з них — Михайла Хераскова, російського письменника, Арсенія Берло, що згодом закінчив ще й Києво-Могилянську академію, дружив з Феофаном Прокоповичем, був відомим поборником просвіти в Україні.

Нарешті переступаємо поріг і самого класу поетики. Вхідимо сюди і завмираємо від подиву. Довгі дубові столи, дерев'яні лави... На столах — відкриті фоліанти давніх книжок.

На протилежній стіні — проста вішалка, на ній кілька свиток... Тут панує врочиста тиша. Але здається, ось зараз сюди увірвуться спудеї, захекані, розгарячені, займуть свої місця за столами і до класу ввіде Григорій Савич...

Дивне почуття охоплює кожного, хто заходить сюди вперше. Таке враження, що ти не в музеях, а в тогочасній обстановці. Настільки зримо постає тут минувщина. І цей клас. І келія Григорія Савича. І його постать, що застигла над робочим столом у хвилину творчого натхнення. А поруч свитка, солом'яний бриль, які нагадують нащадкам: Сковорода не був кабінетним ученим. То лише на мить присів філософ, щоб у перерві між лекціями записати черговий розділ трактату "Рассуждение о поэзии и руководство к искусству оной". Або записати нову поезію до "Саду божественних пісень".

Диво-дивнеє цей музей. Нічого подібного ніде не побачиш. Тож переймаєшся великою вдячністю його переяславським творцям. За простоту і дохідливість експозицій, за їх неперевершену оригінальність. Таке можуть зробити лише люди, які душею сприймають ідеї великого філософа.

— Все це — Михайло Іванович, — відгадує ті роздуми Венера Мокіївна. — Постійно дивуюсь його творчій уяві. Ми ще лише збиралися робити цей музей, а в Сікорського уже все було скомпоновано подумки. Він бачив заздалегідь повністю завершеними всі наші експозиції. І ніде ж цього не вичитаєш, не почерпнеш, як його робити. Творчій фантазії нашого директора може позаздрити будь-який митець. Тим більше — музейник...

Пам'ятаю, наприкінці літа 1972 року він сказав: "Будемо оформляти клас поетики, в якому читав лекції Сковорода". Всі дружно взялися до роботи. Стали зносити сюди давні книжки, привезли столи, лави, які теж ще раніше приготував завбачливий Михайло Іванович. Але ніхто не уявляв, як же воно все буде. Ні я, ні В'ячеслав Юзвиків, з яким ми починали цей музей. Але, пам'ятаю, порпалися тоді до самого пізнього вечора.

— На сьогодні досить, — сказав директор, присівши на ослінчику. — Ідіть додому. Ви потомилися.

Ми зібралися та й ідемо. Сікорський — ні з місця.

— А ви ж, Михайле Івановичу?

— Ідіть, ідіть. Я трохи подумаю, як воно має бути.

Ну ми й пішли. А вранці зібралися й остовпіли здивовані. Тут уже все було, як і нині — столи, лави, вішалки, ці свитки...

Але найбільше вразило оформлення столів, розкриті стародруки — їх ніби тільки-но хтось читав.

— Заходьте, заходьте, — припросив Михайло Іванович. — Зараз перерва, так що можна. Учні граються в дворі, а Григорій Савич вийшов у сусідню кімнату готуватися до чергової лекції.

Посмілівішала я, пройшлася класом, заглянула до сусідньої кімнати, — може, й справді там сидить Сковорода. Не можу отямитись. Не можу збагнути: коли ж Михайло Іванович устиг це все зробити? З ким? Запитала його, сміється: “Ви пішли, а мені не спалося. Ну й почав розставляти на свій розсуд... То як воно — нічого буде?” — та й присів на ослінчику, як учора. А потім мені розказали люди: тої ночі світло в музеї горіло аж до ранку. Ось так працював Михайло Іванович. І, як бачите, й сотворив унікальну експозицію.

Та хіба ж тільки її? Гляньте, стільки у нас книг! — Венера Мокіївна переводить погляд на стелажі, де стоять стародруки: — Та яких книг! Горацій! Плутарх! Феофан Прокопович, Марк Авелій, Руссо, Ломоносов! Енциклопедії... Церковні книги...

Все почалося з того, що якимось Михайло Іванович запитав: “Як ви думаєте, Венеро Мокіївно, які книги читав Григорій Савич?”.

І справді, подумалося мені, що то за музей буде, коли ми не представимо в ньому найпопулярніших книг того часу. Адже відомо: “Сковорода дуже багато читав. І не що-небудь, а найпрогресивніших авторів, що будили суспільну свідомість, намагалися відповісти на жагучі питання того часу.

— Ось що ми зробимо, Венеро Мокіївно, — продовжив директор, коли я не знайшла що відповісти. — Їдьте в Москву, у Ленінград. У бібліотеках імені Леніна, Салтикова-Щедріна є обмінні фонди стародруків. Подивіться на місці, що там можна придбати. Ми напишемо листи. Почитайте там каталоги та гарненько попросіть. Просьба мур пробиває.

Не встигла повернутися з тих відряджень, а директор вже інше намітив. Мені й Михайлу Івановичу Жаму. Цього разу трохи ближче — до Білої Церкви. Десь прочув він, що у сховищах тамтешнього сільськогосподарського інституту є цікаві речі, які нібито лежать там без потреби. Бо не за фахом, мовляв. Та ще й латина. Хто її тепер знає? Ну, а Сковорода латиною володів чудово. Ми відкопали у Білій Церкві-унікальну річ — енциклопедію з ботаніки 1659 року видання.

Думаєте, наш директор задовольнився тим? Ніскілечки.

— Ви уявляєте, дівчата, — неодноразово звертався він до нас, коли заходила мова про розширення експозицій музею

Григорія Сковороди, — які великі скарби стародруків лежать ще десь у людей по горищах, у скринях. Їх ніхто не читає. Про них вже дехто й забув. А в нас вони б народилися вдруге. Так що ідіть до людей, шукайте. Під лежачий камінь вода не тече.

Якось зібралася я у відпустку до рідні на Алтай. А директор запитує:

— Чим думаєш зайнятися у гостях?

— Ой, Михайле Івановичу, — кажу. — Така пора, — не зрозуміла спочатку, куди він гне. — На Алтаї саме гриби пішли. А ягід стільки там. Буду щодня до лісу ходити.

Бачу, нема захвату на його обличчі.

— Ти ось що, — почав серйозно-серйозно, явно скептично сприйнявши моє щебетання про гриби та ягоди. — Ти подивись там старі книги. Я знаю, на Алтаї водяться стародруки. Колись переселенці брали їх у дорогу. У старовірів шукай... У дідів. З порожніми руками не вертайся. А грибів і тут назбираємо.

Що робити було? Звичайно, пішла там по хатах. І дещо знайшла. Зокрема, Псалтир XVIII століття, часів Сковороди. Михайло Іванович похвалив мене тоді.

Ось так ми й збирали літературу, яка могла оточувати Григорія Савича у Переяславському колегіумі. Щось самі збрали, щось люди принесли, а щось передали нам сховища стародруків Москви, Києва, Ленінграда. І коли вже книг було доволі, тоді директор сказав: “А тепер приступимо до оформлення келії Сковороди, тобто його помешкання. Хто знає, яким воно має бути?”. Ми, звичайно, промовчали. Виявилось, що ніхто не бачив справжньої келії. І тоді Михайло Іванович запропонував мені поїхати до Києва у Фролівський монастир.

— Ти ж тільки одягнись поскромніше, — напучував директор перед дорогою. — Не фарбуйся. Обручку зніми. І всім своїм виглядом виявляй повагу до віруючих. Прийдеш туди, скажи, що до матері-ігумені діло маєш. А настоятельниці поясни: мовляв, так і так — хочемо відтворити в музеї келію божої людини. Попроси, щоб показали, як їхні черниці живуть.

Повернулась я звідти, розповідаю що бачила, а Михайло Іванович запитує:

— Там на покуті висить іконка Іллі-пророка?

— Висить, — мовлю і не можу збагнути, звідки йому те відомо. А директор сміється:

— Я вгадав. А взагалі, ця іконка раніше дуже поширена була серед набожних людей.

Згодом дізналася, що Михайло Іванович бував у келіях. І не раз. Але давненько, тому хотів пересвідчитися, який побут у ченців вісімдесятих років двадцятого століття.

Так ми робили все: директор пропонував ідею, запалював нас, підказував, де що узяти, як оформити. І щоразу здавалося нам, що він уже це бачив раніше десятки разів. Цікавилися — нічого подібного. Бо немає де глянути — аналогів його задумам не існує. Все те — його невичерпна фантазія. І великі, ґрунтовні знання конкретної історичної обстановки, з якої черпаємо все нові й нові експозиції.

ПОСТАТЬ МИСЛИТЕЛЯ

Оформлення келії підходило, здається, до завершення. Вже й топчанчик у ній з'явився, вже й Ілля-пророк зайняв своє місце на покуті, а під стінкою поставили шафу із стародруками. В іншому кутку знайшлося місце для столу — на ньому поклали розкриту книгу — мовляв, тут все нагадує робочу обстановку, а господар вийшов на хвилинку поспілкуватися з природою.

— Чогось тут не вистачає, дівчата. Пустка це, пустка, — говорив Михайло Іванович, прискіпливо оглядаючи помешкання Г.С. Сковороди. — Сюди господаря треба. Що ми говоримо в класі? “Григорій Савич вийшов у келію готуватися до наступної лекції”. От хай і буде тут, напроти вхідних дверей. Треба думати про його постать...

Стали прикидати, хто б міг виконати це замовлення. Перебрали кількох відомих скульпторів, але не зупинилися на жодному. Той дуже зайнятий, другий полюбляє надто помпезні речі, третій — ще не доріс до Сковороди...

Саме тоді Михайло Іванович поїхав до Бахчисарая — його цікавили документи колишнього Кримського ханства. І там натрапив на оригінальні постаті тодішніх місцевих можновладців, з якими воював Богдан Хмельницький. Вони вразили директора своєю простотою, точністю відтворення, відповідністю реальній обстановці. Сікорський дізнався, що робив їх лєнінградський скульптор І. М. Хитров.

Через місяць Михайло Іванович знайшов його аж в Ульяновську. Наближалось сторіччя з дня народження Леніна, завершувались останні приготування до відкриття меморіального комплексу, так що роботи вистачало всім, в тому числі й Хитрову. Але Сікорський не міг чекати.

— Чим займетеся після комплексу, Іване Миколайовичу? — одразу ж пішов у розвідку обстановки.

— Ой, товаришу, у мене стільки замовлень.

— Я розумію. Але на вас дуже чекають на українській землі.

— Хто?

— Переяслав-Хмельницький. І вся республіка.

— Навіщо я вам потрібний?

— Треба відтворити для музею постать Сковороди.

— А. З великою радістю, але, на жаль, не можу. Мене чекають в інших місцях.

— Ну, я розумію, знову ліпити якихось паршивеньких царів, ханів, князів. А велику Людину — ніколи? Та ви її, певно, й не знаєте? А Ленін, між іншим, розпорядився, щоб Сковороді одному з перших у нашій країні поставити пам'ятник. Не Гіреям, а Григорію Савичу...

— Та що ви мене агітуєте? І взагалі, хто ви? Звідки?

Хитров вагався. Назва Переяслава-Хмельницького йому мало про що говорила. Він і не чув про ті музеї.

— А ви приїдьте до нас, подивитесь, — нестримно наступав Михайло Іванович. — Вам сподобається. І взагалі... Я дуже прошу. Бо фігуру Сковороди ніхто не зробить краще Хитрова.

Остання похвала, певно, підкупила скульптора. Він погодився приїхати до Переяслава-Хмельницького після завершення робіт в Ульяновську. І дотримав слова. Але Михайло Іванович не поспішав завантажувати гостя роботою. Спочатку він повів його по музеях. Потім вони сиділи біля Трубежа, бродили по Татарській горі — і все це робилося в супроводі оповідей Сікор-ського про славу і гордість землі Переяславської.

Хитрову сподобалося в місті. І в першу чергу прийшлись до душі місцеві музеї, їх працівники — самовіддані, безкорисливі. Особливо директор. Скульптор не міг відмовити Сікорському. Тож одразу взявся до роботи. Прагнучи якось опанувати український типаж, Іван Миколайович спочатку попрацював у музеї народної архітектури та побуту, де виготовив постаті дівчини й жінки — ткаць, сільського писаря, старости, які чудово доповнили “населення” переяславського скансена.

Аж тоді скульптор сказав: “Пора”. Він працював два роки. Але Сковорода вийшов, мов живий. Бо кожен, хто ступає нині на поріг його келії, зупиняється вражений несподіваною зустріччю. Так і хочеться мовити: “Доземний уклін вам, Григорію Савичу! Ласкаво просимо до класу — починається наступний урок...”.

РОБОТА НЕВІДОМОГО ХУДОЖНИКА

У кожній музейній скарбниці є речі, на яких “тримаються” цілі експозиції. Про них говорять з особливою шанобою, для них справедливо відводяться найпочесніші місця. Одним з таких експонатів у переяславському музеї Г.С. Сковороди вважається портрет великого народного мислителя роботи невідомого художника XVIII століття.

— Це найправдоподібніше зображення Григорія Савича, — захоплено дивиться на портрет Михайло Іванович.

— Але ж ми не маємо фотографій філософа, щоб порівняти, — намагаюся якимось “завести” Сікорського, щоб він обгрунтував свою думку.

— А це і є фотографія. Тільки зроблена гарним художником — сучасником Сковороди. Бачите, скільки у нас портретів Григорія Савича? З десяток буде. Але всі вони малювались пізніше. Цей же відтворений людиною, яка зустрічалася з мандрівним філософом...

Кажуть, ніби тисяча сімсот дев'яносто четвертого року, щойно перестало битися серце Сковороди, його учень Михайло Ковалинський замовив портрет учителя знайомому художнику, який бачив філософа серед кобзарів і чув його проникливий спів. Митець назавжди зберіг у пам'яті його смагляве обличчя, живі карі очі, високе чоло і мудре слово, яким наділив мандрівник усіх, хто був тоді поруч. Ковалинський попросив намалювати портрет по пам'яті, бо нічого іншого, на жаль, не було — Сковорода не залишив по собі прижиттєвих портретів. Тож поки живим був у народній пам'яті його образ, учень прагнув зберегти його для потомків.

Мені розповідали, що коли художник приніс портрет, Ковалинському він дуже сподобався. Бо точно передав і риси обличчя, і силу духу, і розум, і незламність Григорія Савича у тому складному світі, який усе життя ловив вільнолюбця-філософа, але так і не зумів заманити його в свої тенета.

— І де ж був портрет до цього часу? — запитую, сподіваючись почути ще одну цікаву історію унікального експоната.

— На жаль, поки що ми знаємо про нього не все, — Михайло Іванович скрушно зітхнув. Він не любить гадати. Йому незручно, що за стільки років не вдалося розкрити цієї маленької таємниці. Тому відповідає скупко, неохоче. — Відомо, що спочатку портрет був у Михайла Ковалинського. Потім його нібито бачили у колекції Горчакових. А після революції він якимось чином потрапив до Києва — до Музею українського

мистецтва. Але там особливим успіхом не користувався. Бо ніхто не знав його автора. А картина без автора — інколи не картина. Як часто буває: висить ніби й непогане полотно, але чомусь обходять його. А одного дня хтось дізнається, що це робота великого майстра, і всі ахають-охають, мовляв, яка приголомшлива річ. Де й прозріння береться... І цінителі... І стовпотворіння отаких собі горе-естетів.

Приблизно такою була доля портрета Григорія Сковороди роботи невідомого художника. Я надібав на нього в фондах музею ще напередодні святкування 300-річного ювілею Переяславської ради. Ну, а там були добрі люди. Вони, певно, збагнули, що в Переяславі-Хмельницькому цей портрет потрібніший. Тоді й повернули полотно нам. Тепер ним усі милуються. Бо кращого портрета Григорія Савича Сковороди нема ніде.

ТИ ПОВІДАЙ, ПОВІДАЙ, СКРИПКО...

На одному із стендів експонуються кобза, скрипка, сопілка та цитра. Потемнілі від часу, зі слідами людської уваги на них, з нехитрою оздобою, що свідчить: робились вони народними майстрами для таких же любителів-бідаків, а не на продаж і не для панської забави чи колекції. З усього видно: довге і славне життя було у них, аж поки не потрапили до цієї музейної тиші. Певно, не один ярмарок чував їхні голоси, не в одній хаті народжувалися і зростали, веселилися і сумували під звуки цих інструментів. Але де? Звідки прийшли вони до Переяслава і чому зайняли місце в музеї Г.С. Сковороди?

— Григорій Савич був чудовим музикою. Пам'ятаєте? — Михайло Іванович глянув на мене і неквапно вів далі. — Тисяча сімсот сорок четвертий рік, золота осінь... На Дніпрових схилах вельможне панство влаштувало бенкет на честь приїзду до давнього Київа любительки гострих відчуттів — імператриці Єлизавети Петрівни. Високій гості забаглося послухати народні таланти Малоросії. Тож гримнув співом придворний хор, у якому понад два роки співав і Григорій Сковорода. А потім цариця слухала знаменитого бандуриста з Полтавщини Григорія Любистка. Мабуть, багато туги навів кобзар на присутніх своєю думою “Зажурилась Україна, що нігде прожити”, бо за тим оркестр ушкварив веселої, і цариця пішла в танок зі своїм фаворитом Олексієм Розумовським.

Григорій Сковорода грав на флейті. В антракті імпровізував свій власний твір, в якому чувся журливий стогін, наче вітер

розносив степовими просторами смуток і прокляття окраденого народу, наче невільницький плач обзивався скигленням чайки і зітханням безталанної матері.

Після того Григорій Савич покинув придворних півчих. Бо волелюбне серце не могло співати на чужині. І пішов він у народ. А найпершим другом, що постійно супроводжував його в тих мандрах, була сопілка. Коли випадала нагода заночувати в добрих людей, мандрівник сідав на призьбі, діставав із торбини сопілку, і трударі слухали його проникливі мелодії. Траплялося, що й на скипці грав і на цитрі. Бо для всіх інструментів неабиякий хист мав. А ще любив кобзу.

На Переяславщині, коли Григорій Савич 1753 року вчителював у колегіумі, він часто збирав бурсаків і ходив з ними до Борисоглібської церкви. Раніше там поруч криниця була. Сковорода сідав біля неї зі своїми вихованцями і розповідав їм перекази людей про давно минулі події. А потім грав на сопілці, на кобзі — влаштовував самобутні концерти народних мелодій.

Місцеві жителі знали про ті здібності нового учителя колегіуму, тому часто запрошували його додому, щоб поспілкуватися з мудрою, талановитою людиною. У багатьох сім'ях він був учителем музики та співу.

— Ця скрипка, — Михайло Іванович глянув на стенд, мовляв, нарешті ми підійшли до головного, — зберігалась у досить музичній родині Козловичів. Кілька їхніх поколінь були відомими в Переяславі скрипалями. Молодші нащадки пам'ятають оповідь старших про те, що в їхній хаті бував Григорій Савич, брав уроки гри на скрипці. Саме на цій скрипці. Тому вона й передавалася від покоління до покоління як велика реліквія. Ну, а ми, звичайно, не могли не почути про неї. Але ніяк не вдавалося підступитись до Козловичів. То вони відкладали розмову на пізніше, то раптом називали таку ціну, що ми і думати не сміли про торг, вичікували сприятливішої хвилини. Не знаю, чим закінчилася б ця історія, якби не настирливість нашого В'ячеслава Андрійовича Юзвикова. Умовив-таки продати скрипку. У сімдесят першому році вона зайняла своє місце в музеї.

Щось подібне було і з цією кобзою. Вона зберігалася в Іваницьких. Разом з нею дійшли до нас і перекази про те, що на ній теж грав Григорій Савич. Іваницькі не хотіли розлучатися з дорогою їм кобзою. Якби не Юзвиків, можливо, вона до нас і не потрапила б. В'ячеслав Андрійович довго умовляв господарів зробити добру справу для музею. Переговори тривали майже двадцять літ. І ось вона — тут.

КОЗАЦЬКИЙ ДАРУНОК

— Якось до нашого музею, — вів далі розповідь Михайло Іванович, — завітав один чоловік. З усього видно було: він не переяславський. Але до екскурсій не приставав. Ходив та й ходив залами, уважно придивляючись до кожного експоната. Таких у нас зразу примічають. Бо не кожен має терпець вивчати все підряд. А цей, кажу, дуже уважно поставився до наших експозицій. Потім його бачили на Горі, тобто в музеї під відкритим небом, в інших переяславських скарбницях. Ніби прицінювався до чогось цей чоловік.

Аж тоді до мене прийшов.

— Гарний у вас музей, — каже захоплено. — Не сподівався, що побачу таке.

— А що ж вам сподобалося найбільше? — запитую.

— Усе. Але особливо музей Сковороди.

Розговорилися. Гість сказав, що його прізвище Чубинський. Сам він із Києва, працює там дитячим лікарем, але цікавиться минулим рідного краю і дуже шанує Сковороду. А це хтось розповів йому, що у Переяславі-Хмельницькому відкрили оригінальний музей великого філософа, та він не повірив, вирішив на власні очі побачити його.

Звичайно, мені сподобалася така допитливість. Я запросив гостя ще раз пройтися залами музею. Ну і розповів йому те, про що він сам не міг дізнатися. Показав унікальні книги, розповів історії декотрих експонатів, завів у келію Сковороди. Цей Чубинський виявився великим знавцем Сковороди, тож нам було про що поговорити.

— А чи є у вас книги, котрі читав Григорій Савич? — несподівано запитав гість і пильно подивився на мене, ніби я щось утаїв від людства.

— Аякже, — кажу. — Ось “Слова и речи” Феофана Прокоповича, “Сочинения” Михайла Ломоносова.

І показав йому названі книги.

— Саме цими примірниками користувався Григорій Савич? — перепитав гість.

— Цього, на жаль, стверджувати не можу. А те, що саме цих авторів і ці книги читав Сковорода, — істина незаперечна. Вони були тоді дуже популярними. А Григорій Савич не пропускав жодної цікавої книги, яка хвилювала передових людей його часу.

На тому гість і поїхав. А через кілька днів ми стрілися знову.

— Нате, — простягнув мені грубезну книгу. — Нею користувався Сковорода.

Дивлюся: “Псалтир”, кінець сімнадцятого століття.

— Чим доведете, — запитую, — що книга була в руках у Григорія Савича?

— Свідків у мене немає, відповідає, — але “Псалтир” від прадіда. Батько розповідав, що прадід наш торгував у Києві на Подолі продуктами і часто мав діло з усякими мандрівними людьми. Так от одного разу звідкись надійшли до нього запорожці, набрали харчів, а платити нічим. Тоді один, певно старший між них, дістав із-за пазухи цю книгу, подав прадідові зі словами: “Візьми. Її читав нам Сковорода. Правда, ти тут нічого не втямкуєш. Латина. Але коли захочеш, продаси утридорога. Тепер таких нема”.

Прадід знав, хто такий Сковорода. Про нього тоді багато легенд ходило. Тому й не відмовився від такої своєрідної козацької платні. І книга збереглася у нас досьогодні.

Спасибі Чубинському. Книга ця лежить он розкритою на столику у келії Сковороди.

ІЛЛЯ-ПРОРОК

На розкопках, які проводив Михайло Іванович у Переяславі-Хмельницькому, якимось побував професор Київського інженерно-будівельного інституту Юрій Іванович Химич.

Його приїзд до Сікорського не був випадковим. Юрій Іванович — чудовий художник і завзятий мандрівник. До того ж дивний мандрівник, як на сьогоднішні мірки. Бо головним видом транспорту визнає лише... власні ноги. Він пішки обходив усю Україну, змалював дуже багато архітектурних пам'яток. Це привело його й до Переяслава. А тут — розкопки. А тут — сила-силенна цікавих речей, що стосувалися часів Київської Русі. А тут — директор, про якого уже не раз йому доводилося чути всілякі дивні історії.

Знайомство з Переяславом було тривалим і плідним. Художник зробив тут понад триста малюнків. Звичайно ж, він не обминув своєю увагою пам'яток, дорогих серцю Михайла Івановича. Так вони й подружились. Художника й директора музею віднині часто можна було побачити разом біля нових експозицій, на розкопках Михайлівської та Вознесенської церков.

Якось чудового літнього дня випала вільна хвилина, і вони, як завжди, обговорювали найсвіжіші новини. Михайла Івановича цікавило, що встиг зробити художник за кілька днів, відколи вони не бачились.

— Та є дещо, — хитрувато всміхнувся Юрій Іванович і показав ескізи. — А ви ж чим займалися? Чом це вас ніде не видно було?

— Їздили в Золотоношу. Шукали сліди Сковороди. Мріємо колись відкрити в нас його музей.

— Що ж ви покажете людям?

— Про це говорити рано. Але... — почав і осікся Михайло Іванович, вагаючись, певно: чи ж варто обганяти події? — Поживемо — побачимо, — нарешті придумав рятівну відповідь і задумався.

Бо й справді, хвалитися тоді ще не було чим. Книги? Їх мало. Тогочасна обстановка колегіуму? Не збереглася. Особисті речі Сковороди? Немає. Картини, портрети? Не густо. Все це ще мали розшукати.

— Ви знаєте, що Григорій Савич був пророком? — В очах у Сікорського заграло раптом пожвавлення. — Не чули?

— Усі великі люди — пророки, — скористався паузою Химич.

— Звичайно. Але Сковорода володів великим даром передбачення конкретних подій. Навіть визначив свій останній день...

Пам'ятаєте? У п'ятницю він відпочивав, а в суботу після обіду пішов яму копати. Потім помився, переодягнувся, підбив підсумок власного життя: "Світ ловив мене, але не піймав", і на цьому почив вічним сном на дубовому листі...

Цікава деталь. Кажуть, Григорій Савич полюбляв іконку Іллі-пророка. Вона взагалі користувалась великою шанобою серед віруючих. Але Сковорода в бога не вірив. Та блискуче знав Біблію. Певне, щоб воювати з попами їхньою ж зброєю. Ну, а іконка... Мабуть, задля годиться. Тим більше, що в колегіумі панував дух богослов'я. Чи за символ мав. Хтозна...

Ось так поговорили вони, і наступного дня Химич поїхав до Києва. Але незабаром приїхав знову. Юрій Іванович розшукав Сікорського, передав йому чималенького пакунка.

— Думаю, це вам пригодиться.

— Що тут? — запитав розчулено директор — як і кожного разу, коли до його рук потрапляє загадкова річ.

— Подивіться. Хочу подарувати музею.

У пакунку було кілька старих ікон. Але найціннішими виявилися "Георгій Побідоносець" — робота XVII століття та давно розшукуваний переяславськими музейниками "Ілля-пророк" часів Сковороди. Остання чудово доповнила експозицію музею в колишньому Переяславському колегіумі — вона і нині висить у келії поета-мудреця.

ЕКСПЕДИЦІЯ В КОВРАЙ

Кожен день, що наближав до 250-річного ювілею Григорія Савича Сковороди, приносив переяславським музейникам дедалі новіші експонати. Звичайно, вони самі не приходили до музею. Хто займався цим, знає, скільки кілометрів довелося виходити кожному, до скількох осель завітати, щоб пам'ять про великого земляка була гідно представлена оригінальними речами — свідченнями давно минулих днів.

Так збирався одяг сквородинівської доби, картини, книги. Скажімо, у Пологах—Яненках люди продали цікаве полотно невідомого художника XVIII століття — “Цимбаліст”. Із Медведівки Чигиринського району — батьківщини Максима Залізняка — привезено картину “Біля селянської хати”. На Переяславщині віднайшлися дерев'яні декоративні тарелі, зроблені ще поза минулого століття. По одній, по кілька поверталися книги з бібліотеки колишнього Переяславського колегіуму. І працівники музею відверто раділи тим скарбам.

А Михайло Іванович нічим не виказував своєї радості. Навпаки. Чим ближче день відкриття музею, тим більше він хмурнів. Аж якось на одній із нарад сказав:

— Я ось що думаю, товариші. Чи не пора нам з'їздити у Коврай — в гості до полковника Степана Томари?

Колеги переглянулися. Вони вже цікавилися — там ніяких слідів.

— Ми ніяк не можемо обминути цей період життя Григорія Савича. Все-таки майже п'ять літ віддано вихованню малого Якіма Томари. Без томаринської обстановки нам не обійтись. Треба шукати. А раптом... Уявляєте, наскільки цікавішою буде наша експозиція?

Всі це розуміли, але не могли збагнути, де ж шукати слідів цієї колись багатой сім'ї...

— Поїдуть четверо, — мовив Михайло Іванович, не звертаючи ніякої уваги на ті сумніви.— В'ячеслав Андрійович Юзвиков з дружиною Олександрою Іванівною, Михайло Іванович Жам та Вадим Пантелійович Шкулета. І щоб у кожну хату зайшли, щоб жодної старої людини не минули. Я вас дуже прошу, постарайтеся.

То був не наказ. Директор жив надією, що у Ковраї Сковорода залишив по собі пам'ять. З тим і поїхали переяславські музейники до Золотоніського району Черкаської області.

Два дні ходили музейники селом. І все безрезультатно. Звичайно, повпреди Сікорського даремно часу не гаяли — у людей знайшли кілька давніх речей. Але вони не мали ніякого

відношення до кінцевої мети їхнього відрядження. Вже й засумнівалися. Тож вирішили: пора повертатись додому.

Очікуючи автобуса, присіли на березку відпочити. А тут дід підходить з гирлигою, в шапці, що явно не пасувала до літньої спеки. Старий виганяв з рівчака пустотливих каченят. Втомився, забрюхався всенький та й присів біля переяславців, сварячись на своє жовтобоке лихо.

— Ви теж колись були таким, — вклинилася в той монолог Олександра Іванівна.

— Г-м... — щось застрягло в старого в горлі. Але тільки на мить. Враз випростався, помолодшали очі.

— Правда ваша. Бувало, як заліземо в ставок, то аж поки посиніємо. І справді бовтались тут, як оці каченята. Але найбільше любив я коней купати. Бувало, приведе Томарин конюх панських огирів і гукає нам: “Ану, хто краще викупає — три копійки дам”. Ну ми й старалися...

— Чий конюх? — перепитали хором.

— Томарин. Пана колишнього. Що, не чули? Його діда, кажуть, сам Сковорода вчив... Так от. Я купав коні найкраще. Учеплюсь корінному в гриву і пішов! А конюх стоїть на гребельці та покрикує: “Ти мені, бісова тінь, коней не потопи...”.

— То ви, може, й Томару знали? — знову перебила його Олександра Іванівна.

— Звісне діло. Мені так полюбилися ті жеребчики, що я потім до них на конюшню пішов. І довгенько був конюхом. Через мої руки пройшло немало томариних рисаків. Я їх, можна сказати, усіх із соски вигодував.

— Чи не збереглося у вас чогось із панського дому? — вкотре не терпиться переяславцям.

— А хто ж ви такі будете?

— З переяславського музею. Може, бували в нас?

— Не-е.

— Цікавимось життям Сковороди у Томари. Може, щось для музею знайдемо.

— То воно ж під ногами не валяється, — хитрувата поволока в очах.

— Ми знаємо. Але надіємось на допомогу добрих людей. Чи немає у вас чогось, діду?

Старий ще хитріше примружився, оцінююче глянув на співрозмовників.

— Чого ж, — колупнув гирлигою берега. — Дещо маємо. За оті коні, яких так виходжував, Томара мені дивана подарував. Старенького, правда, але... — старий підняв указівного пальця,

мовляв, слухайте, та мотайте на вус. — На цьому дивані у покійного прадіда Томари сам Скворода відпочивав! Вони його дуже берегли. Та коли революція спалахнула, розсовували все, що куди могли. Кому на збереження, кому — на продаж. А мені, мовляв, за рисаків.

— Той диван і зараз у вас?

— А де ж йому бути? — знову хитрувато глянув дід.

— Чи не покажете?

— Ходімте...

Прийшли до старого і справді дивана побачили. Старенького, побитого шашіллю, скромної роботи, але дійсно вісімнадцятого століття.

— Діду, продайте його музею, — запропонував Михайло Іванович Жам.

— Е, ні, — наїжачився дід. — Як це — “продайте”? Він мені самому потрібний. На лежанці спати — вже кості болять.

Скільки не вмовляли старого, не поступився. Але сказав: у Переяславі живе Томарина родичка, у неї теж, здається, щось є.

Експедиція повернулася додому, можна сказати, з порожніми руками. Але те не дуже засмутило Сікорського. Директор радів, що знайшлися навіть хоч якісь сліди. Незабаром вони привели до однієї жіночки на ймення Надія — у неї віднайшлися два крісла з меблевого гарнітуру полковника Томари. Жінка не торгувалася. І, коли крісла переїхали до музею, Михайло Іванович знову благословив експедицію у Коврай.

— Покажіть дідові, — напучував на дорогу, — усю щедрість нашу. Старече серце — не камінь. Але спочатку не йдіть до нього. Розпитайте людей, що любить, чим його можна розчулити.

Цього разу експедиція завершилася повним успіхом. Посиділи-погомоніли, розповіли господареві кілька козацьких бувальщин. Та про коней гарних не забули добре слово замовити.

— Хіба тепер такі рисаки? — щиро зітхав старий. — От мої були.

— М-да... Всі люди про це говорять, — підтримали його.

— Еге ж балакають? — стрепенувся дідок.

— Балакають. Ми про те аж у Золотоноші чули.

— Гарні ви люди, їй-богу. Давненько таких не стрічав, — розщедрився господар на добре слово. — Таким і відмовити гріх. Але не можу я так, — хитро глянув старий на гостей, і, не моргнувши, оцінив “товар” у сто карбованців.

Наступного дня диван родини Степана Томари переїхав до переяславського музею.

ВІНОК ПАМ'ЯТІ КОБЗАРЕВІ

*І мене в сім'ї великій,
В сім'ї вольній, новій,
Не забудьте пом'янути
Незлим тихим словом.*

Тарас ШЕВЧЕНКО

З Переяславом тісно пов'язане життя і великого сина українського народу — Тараса Григоровича Шевченка. Його сліди тут вивчали багато дослідників. Довго займався цим і Михайло Іванович. Ось що розповів він про шляхи-дороги Кобзаря на землі Переяславській.

— Вперше Шевченко приїхав до Переяслава в серпні 1845 року за завданням Археографічної комісії змальовувати й описувати пам'ятки старовини. Пробув він тут два тижні, мешкаючи в будинку міського лікаря Андрія Осиповича Козачковського, де тепер міститься історичний музей. Козачковський був давнім приятелем Шевченка. Позналилися вони ще 1841 року в Петербурзі, коли поет навчався в Академії мистецтв, а Козачковський після закінчення Медико-хірургічної академії працював лікарем на кораблях Балтійського флоту.

На Козачковського справили глибоке враження вірші Шевченка, вміщені в альманасі “Ластівка”. “Неподражаемые стихи”, — так виразив молодий лікар своє захоплення. Звичайно, він був радий і познайомитися з поетом-земляком. Спільний їхній знайомий Зелінський привіз поета до Козачковського. “Ввечері, — пригадував лікар, — зайшов до мене із земляком моїм незнайомий пан і привітав мене такими словами: “Дай Бог здрастувати! Оце той самий Тарас, що ви хотіли з ним познайомитись”. Бесіда наша тривала далеко за північ, обертаючись навколо творів і головного предмета їх — дорогої обом нам України... Думи його в цей час справляли на мене глибоке враження, і його душа, добра, проста, не могла не відгукнутися повним щирим співчуттям”.

Вони стали щирими приятелями. Після приїзду Шевченка в Переяслав до будинку Козачковського безперервно йшли гості: бажаючих побачити поета було багато. 19 серпня господар влаштував вечір на честь Тараса Григоровича, де зібралась передова молодь міста. Гість читав свої вірші і чудово співав народних пісень. У теперішньому історичному музеї є цікавий експонат — ноти й слова пісні “Ой, піду я до

млина”, яку Шевченко любив співати з дружиною Козачковського Марією Степанівною (запис зробив її онук 1904 року). “З того вечора, — пригадував Козачковський, — ми всі звали Шевченка батьком”.

У Переяславі Тарас Григорович ходив на ярмарки, слухав співи кобзарів та лірників, розмовляв з людьми, читав їм свої вірші. Тут він змалював і описав усі цінні архітектурні пам’ятки: Вознесенський монастир, Покровську й Михайлівську церкви, давній кам’яний хрест на річці Альті, де було вбито київського князя Бориса.

Наприкінці жовтня Шевченко вдруге приїхав до Переяслава і проживав у Козачковського близько двох місяців. У цей час Кобзар був тяжкохворий, але незважаючи на це, багато працював. Немало часу він проводив і в бесідах із господарем, який був вельми вражений ерудицією поета.

З-під його пера за нетривалий переяславський період вийшли такі шедеври, як поеми “Наймичка” і “Кавказ”, присвята до поеми “Єретик”, нарешті безсмертний “Заповіт”, що завершив рукописну збірку поезій “Три літа”, яка потім стала основним доказом для охоранки у звинуваченні поета в революційній, антисамодержавній спрямованості його творів. Без суду Кобзаря було заслано в далекі Оренбурзькі степи солдатом.

На засланні поет не забував Переяслава. Козачковський пише йому листи, Шевченко відповідає. У перший же рік заслання він присвячує Козачковському невеликого вірша.

А в одному з листів до Козачковського Шевченко згадує їхні прогулянки в Андруші, за Дніпро, в Монастирище і той вечір, коли вони стояли на горі біля села і милувалися краєвидами Переяслава.

Після повернення із заслання Шевченко відвідав Україну і до Переяслава прибув 12 червня 1859 року. Дуже змінився поет за 14 років розлуки з Україною. Солдатська муштра виснажила колись здорове тіло. Одні очі залишились живі, іскристі. Він привітався з родиною Козачковського, хвилюючись, тричі пройшов по хаті, у вікно побачив ярмарок і зажадав піти туди... Але коли зайшла мова про очікувану селянську реформу, Козачковський показав себе тут справжнісіньким лібералом. Це дуже послабило дружні стосунки між поетом і лікарем.

По обіді вирушили до села Козинці порибалити на Дніпрі. Козачковський розповідав, що Шевченко з нетерпінням поспішав до Дніпра...

Другого дня вранці поет відплив дубом по Дніпру до свого давнього знайомого вченого-енциклопедиста М.О. Максимо-

вича в село Прохорівку. Збереглися і дійшли до нас розповіді Якова Бичка й Дмитра Савенка, які перевозили Шевченка до Прохорівки: “Настрій у Шевченка був чудовий, і він розпочав пісню: “Вниз по матушке по Волге...””.

Пісню дружно підхопили рибалки.

Припливши до Прохорівки, Шевченко дав Якову Бичку три карбованці.

— Візьми на щастя своєї дитини. Хай росте вона дужою та веселою.

На правому березі Дніпра Тарас Григорович шукав собі місце, щоб купити шматок землі, поставити хатку і доживати віка в рідній Україні. Але цього задуму не дали виконати царські чиновники, які на кожному кроці переслідували поета.

В липні 1859 року на Шевченка знову надійшов донос у жандармерію. Його заарештували і відіслали до Києва, а там наказали негайно залишити Україну і виїхати до Петербурга.

Востаннє Тарас Григорович побував у Переяславі в середині серпня 1859 року, коли їхав до Петербурга, назавжди покидаючи Україну. Наступної зими він прислав Козачковським останню вісточку — свій “Кобзар”, що вийшов друком 23 січня 1860 року, на якому написав: “1860. Марії Степанівні Козачковській з чоловіком та дітками. Т. Шевченко”.

Немало сходив Тарас Григорович шляхами Переяславщини, багато зробив тут, так що пам’ять про нього має жити на цій землі у віках. Тож її часткою повинна була стати і наша експозиція, присвячена життю і творчості великого Кобзаря. І ось ми почали пошуки.

ЕКСПОНАТИ, ЕКСПОНАТИ...

Вечір. Тиша. Музейна тиша. Відгомоніли екскурсії, розійшлися додому працівники. І знову ми удвох серед експонатів. Тепер вони здаються ближчими і живими...

Задумливо поглядає у вікно Тарас, що поселився тут з легкої руки В.І. Касіяна. Навпроти — А.О. Козачковський. Він поважно споглядає, чи всі зібралися в його господі з нагоди приїзду знаменитого гостя. Під столиком чекають своєї хвилини кобза, музична шкатулка. А поруч — стародруки, ноти та слова пісні “Ой, піду я до млина”. Схоже, що зараз ввійде легкою ногою весела господиня Марія Степанівна, приведе своїх чепурних діток, поплескає в долоні, попросить тиші. І за хвилину у переповненій кімнаті пролунає приглушене, але чітке

слово Кобзаря. Може, то буде новий уривок з “Кавказу”. Чи з “Наймички” ...

Я завмираю, напружуюсь, слухаю Тарасове слово:

*Вітер віє — повіває,
По полю гуляє,
На могилі кобзар сидить
Та на кобзі грає...*

Підводжу погляд — ні діток, ні Марії Степанівни, ні гостей. Лише речі давно минулих часів — меблі, посуд, одяг, картини, статуетки, — все, що було в цьому домі, коли тут мешкав Тарас Григорович. Та документи — пам’ять про Кобзаря, його книги, його картини. І затхлість самодержавної Росії. І нескорений дух уярмленого трудового люду.

— Звідки все це, Михайле Івановичу?

— Віднайшли у людей.

— Невже в будинку нічого не збереглося?

— На жаль, ні. Важкі тридцять роки зірвали Козачковських з місця. Онук, до речі, теж Андрій Йосипович, що жив тут і був гарним учителем, опинився аж у Середній Азії. Перед тою вимушеною розлукою він дещо продав, а то все роздав близьким і знайомим. Він мав надію ще повернутись на Україну. А будинок став державним. Кілька разів мінялися його господарі, потім тут організували дитячий будинок. Звичайно, в ті важкі часи неможливо було зберегти тут обстановку Козачковських.

1951 року, коли я прийняв музей, ми одразу ж поставили собі за мету: оформити в будинку кімнату пам’яті великого Кобзаря. Звичайно, нічого в нас не було, тому почали із створення пошукової групи. До неї ввійшли Євдокія Сергіївна Нестеровська, Ірина Андріївна Скотникова, Марія Іванівна Чухно.

Спочатку вирішили знайти усіх знайомих і близьких родині Козачковських людей. Пішли по хатах. Але довгенько не могли виявити ніяких слідів. Стільки років минуло... Стільки гроз відшуміло над Переяславом. Один загинув, інший виїхав, третій помер. А речі, самі знаєте, яку вони мали ціну в тридцять роки або під час війни, коли не картини, і не книги людей цікавили, а кусень хліба та кілька картоплин. За це віддавали все ..

Несподівано нам усміхнулась удача. Я познайомився з Володимиром Гнатовичем Заболотним. І з’ясувалося, що він теж колись був знайомий з онуком Козачковського. Навіть

більше — їхні сім'ї дружили. Володимир Гнатович бував у Козачковських, бачив обстановку в кімнатах і дещо запам'ятав. Тож коли ми попросили його допомогти, він теж активно включився в наш пошук. Через знайомих знайшов і відкупив музичну шкатулку, а незабаром передав нам. Це був один з перших цінних експонатів — свідок перебування в будинку переяславського лікаря Тараса Григоровича.

А потім, десь у п'ятдесят другому році, повернувся із Середньої Азії онук Козачковського з дочкою — Тетяною Андріївною, яка, до речі, згодом багато років працювала у нас в музеї. Та й сам Андрій Йосипович тривалий час був нашим працівником, сумлінно реставрував меблі.

М-да... Так от... Повернувся онук, і я зразу ж до нього. Мовляв, так і так — готуємо експозицію, хочемо якомога більше знати про дідів будинок, про те, що в ньому було. І все, що зв'язане з Тарасом Шевченком... Андрій Йосипович чимало нам розповів. Показав, у якій кімнаті зупинявся Тарас Григорович, яким будинок був до перебудови, згадав кілька речей, що належали дідові. На жаль, він нічого не міг сказати, де зараз бодай одна з них. Забулося. Правда, згодом, коли ми дещо придбали, він став нашим консультантом. Спасибі йому — такої допомоги теж треба було ще пошукати.

Якось випадково ми натрапили на дві картини. Кажу "випадково", тому що не знали про них. Просто почули від людей: один дід має кілька старих не церковних картин. Ну й пішли за вказаною адресою. І дійсно — є. Дивимось, справді письмо старе, десь приблизно кінець вісімнадцятого століття. Світські ліричні мотиви: дівчина з парубком біля тину та дівчина біля криниці.

— Де ви взяли їх, діду? — запитав лагідно старенького, не подаючи вигляду, що маю певний інтерес.

— А що — подобаються? — примружився старий.

— Та так...

— Знаємо вас, — вдоволено мовив, розгадавши мій намір. — Це, голубе, пам'ять про гарну людину. Про Козачковського, учителя Переяславської гімназії. Він моїх діток учив. А жили ми тоді по-сусідству. Коли Андрій Йосипович виїздив до Туркестану, то передав мені ці картини, щоб я зберіг.

— Може б, їх музею передати? Га?

— Ні-і-і. Ви що... Кажу ж: пам'ять.

— Та ці іконки, мабуть, і не варті того, щоб їх у музеї виставляти.

— Бог його знає. А мені з ними добре. Свого Антона згадую.

і Марію. Отакими ж молодими їх тиф забрав. Боже, якими розумниками були. Андрій Йосипович хвалив їх дуже, казав: ученими людьми стануть... Не судилося. От тільки й пам'яті про них — ці картини...

— Ну, хіба що... А чи не знаєте, хто їх намалював?

— Та це ж дуже давня робота. Хазяїн казав, ніби вони ще у його покійного діда висіли.

— А якщо ми вам заплатимо? — запитав я навмання.

— Гм... Не знаю. Без Андрія Йосиповича не можу. А раптом об'явиться і скаже: віддай!

Виходить, дід не знав, що Козачковський повернувся до Переяслава. Я сказав йому, але, на диво, особливої радості той не виявив. Навпаки, ніби аж розгубився трохи. З тим я й пішов від нього. І зразу ж до Козачковського. Так і так, мовляв, знайшов у одного діда картини. Описав їх детально, і господар аж у долоні сплеснув: "Та це ж картини Варвари Рєпніної. Пам'ятаєте? Яготинські зустрічі Шевченка в Рєпніних. Варвара закохалася в Тараса, і те надихнуло її на створення кількох картин. Ці дві потрапили до нас із Ягодина. Коли і як, не знаю, але в нашому домі їх берегли як пам'ять про Тараса Григоровича.

— То можна їх придбати для музею?

— Якщо зумієте. Я згадав. Той дід скупенький... Коли ми виїздили в Туркестан, він нас до залізниці підвозив. Ну я й розплатився картинами. Власне, він у мене їх виманив. І, здається, ще щось. Якщо будете в нього — попитайте. А я не піду — незручно...

Діставши таку цінну інформацію, знову до старого подався. Звичайно, не того самого дня. Трохи зачекав, аби він не подумав, що мені горить. Прийшов та й кажу: "Андрій Йосипович не має нічого проти, якщо ми придбаємо ці картини для музею. До речі, він казав: у вас і ще щось є з його дому".

Старий стривожився, закашлявся.

— Ну, якщо така воля хазяїна, — вдав, ніби не почув моїх останніх слів, і почав знімати картини.

— А що ви ще зберігаєте? — знову запитав діда.

— Нічого більше в мене нема. Мабуть, Андрій Йосипович помилився. У нього стільки всього було. Він продавав наліво і направо...

Так ми й не дізнались, яка річ загубилася назавжди. А може, десь іще й досі лежить у когось у скрині. Бо невдовзі дід помер і забрав у домовину свою маленьку таємницю... У нас і ще є експонати, на які ми наткнулися випадково.

Михайло Іванович встав, підійшов до підвищення, на якому стояли два погруддя.

— Яюсь зайшла мова про те, щоб дістати старі переяславські карти місцевого землекористування. Ну, а до кого звертатися? Звісне діло — до старих фахівців колишньої земської управи. А таким у нас був Сениця. Це відома в Переяславі інтелігентна родина. В їхньому домі шанували мистецтво. Не випадково два Сениці-молодші стали помітними людьми. Один — композитор, творчість якого ще майже не досліджена, а другий — хорошим агрономом.

Ну от зайшли ми до цього агронома, розпитуємо про карти, аж раптом бачимо два цікавих погруддя давньої роботи.

— Що це у вас?

— Мавр і мавританка.

— Звідки?

— Козачковський дав зберегти.

— Передайте їх до музею, будь ласка?

— Не можу. Я обіцяв Андрію Йосиповичу, що збережу. В ім'я нашої дружби. І, як бачите, вони не пропали. Хоч як важко було в тридцяті роки, але ми їх не обміняли на хліб. У війну ховали в землі. Бо таке німці забрали б...

— Навіщо ж тепер ховати від людей таку красу?

— Я не ховаю.

— Авжеж. Але в Переяславі ніхто про них не знає. А якби вони у музеї стояли... До нас приходять тисячі людей. Вони розкажуть ще тисячам. Ось так ці твори стануть відомими не лише на Україні. І будуть люди говорити: спасибі Сеницям — зберегли цінну річ.

— Воно-то так, — зам'явся дідок. — Можна було б. Але — що ж скаже Андрій Йосипович, коли повернеться. Хоча... Мабуть, він уже відтоптав свої стежки на цьому світі. Вже давненько від нього ніяких вістей немає. Ще до війни писав...

— То ми вам розписку дамо. На першу ж вимогу повернемо. Можемо й заплатити.

— Що ви! Що ви! — замахав руками старенький. — Такими речами торгувати гріх. Давайте розписку і беріть. Але не для музейної комори. Прийду яюсь подивлюся.

І що ви думаєте? Приходив. Побачив ті погруддя на найвиднішому місці в кімнаті Шевченка, задоволено гмикнув і пішов геть. А незабаром його не стало. Так ми тоді й не дізналися, чия це робота і якому часу належить. Бо коли повернувся Андрій Йосипович, він теж нічого втішного не сказав. Лише підтвердив: бюсти з їхнього дому і були в них

ще за життя батьків. Лише згодом фахівці нам сказали: це робота французьких майстрів другої половини дев'ятнадцятого століття.

А оці два килими, — Михайло Іванович показав на протилежну стіну, трохи давніші. Андрій Йосипович сказав, що вони дісталися їм ще від прадіда. Спеціалісти потім підтвердили: робота вісімнадцятого століття. Коли Козачковський-онук виїздив до Середньої Азії, він змушений був віддати їх людям. Один потрапив до Грабовських, інший — до Трястовських. Останні були гарними шевцями. Чоботи, туфлі їхньої роботи славились на всю Переяславщину. Ну, а коли Козачковські збирались у далеку дорогу, вони не мали пристойних чобіт. От і звернулися до шевців. А чим платити? Гроші тоді не дуже цінувалися. Довелося килим віддати.

Дізнавшись про це, ми пішли до шевців, розповіли, як все було, попросили передати килим до музею. Віддали. Те ж саме зробили і Грабовські. Та й не тільки вони...

Михайло Іванович замовк на хвилину, а потім вів далі:

— Цей музей — дітище всієї Переяславщини. Ми самі нічого не зробили б. Хороші люди в нас, свідомі, люблять свій край, бережуть пам'ять і хочуть, щоб не замулювались її джерела...

Ось так, потихеньку, ми й віднаходили давні речі з будинку Козачковських, що оточували Тараса Григоровича під час його приїздів до Переяслава. Коли наша експозиція про Кобзаря вийшла за межі однієї кімнати, тоді й Андрій Йосипович активніше підключився до нашого пошуку. Нарешті він передав нам лікарську скриньку і робочий столик покійного діда. А коли відчув себе зовсім кепсько, покликав мене до себе:

— Михайле, — сказав, — візьми цю річ, — і показав рукою на іконку-мініатюру, писану по фарфору. — Не дивись, що вона маленька. Вона варта всієї обстановки у будинку покійного діда. Цю одійтрію малював сам Шевченко. Не знаю, коли і де, але за переказами, від подарував її діду як власну роботу. Це унікальна річ...

І ще, Михайле. Я передав письменнику Дмитру Косарику записну книжку покійного діда. Він готує якийсь матеріал про перебування Тараса Григоровича в Переяславі. Не забудь... Скажи, хай віддасть її до музею. А ще десь у людей загубився дідів диван і ломберний столик... Попитайте... Все це десь тут...

Звичайно, ми знайшли ці речі, і вони зайняли своє місце в музеї.

Ну от, здається, і все. Спасибі всім людям, що зберегли цінні речі, що не поміняли їх на харчі, коли було холодно, голодно, коли пригорща пшона чи дрібка солі цінувалися вище одійтрії. Спасибі нашим працівникам. Якби не вони, нічого ми не мали б. А так, ось бачите, ці кімнати, ніби за часів Козачковського. Особливо Шевченкова. Покійний Андрій Йосипович казав: “Тут майже все так, як було в батьків...”.

— Михайле Івановичу, ви нічого не сказали про ці книги, — показав на давні видання Тараса Григоровича.

— А, дійсно... Цікаві експонати. Особливо цей. — Сікорський підійшов до вітрини. — Рукописний “Кобзар”, переписаний переяславцями ще в тисяча вісімсот сорок четвертому році. Він зберігався у колишнього директора музею Никанора Васильовича Рубана. Чув від людей, нібито з домашньої бібліотеки уже відомого вам Чубука-Подільського. А звідки ця книга потрапила до нього — ніяких свідчень немає.

А ця книга — лейпцігське видання тисяча вісімсот п’ятдесят дев’ятого року “Новые стихотворения Пушкина и Шевченки”. Рубан купив її на базарі в сорок шостому році. І, знаєте, за досить цікавих обставин. Прийшов дядько із Студеників молоко продавати, а глечика прикрив книгою. Добре, що на того дядька наткнулась людина, що знала ціну його “покришці”. На жаль, Рубан не поцікавився, звідки в дядька та книжка і що ще у нього вдома є. Не поїхав, не подивився. І тепер ми дуже жалкуємо. Бо згодом, але це було вже аж п’ятдесят дев’ятого року, ми поїхали в Студеники до того дядька, але, на жаль, у нього вже нічого не знайшлося. Він щиро кліпнув очима і з дитячою наївністю запитав: “Де ж ви раніше були?”.

Отак. Хтозна, які цінності вилетіли там через комин і розтанули з димом...

...Вечір колисав свою задуму і сторожко прислухався до оповіді Михайла Івановича. А їй не було кінця. Про те, як добували аж в Останкіно меблі шевченківських часів з місцевого музею робіт кріпаків. Про оригінальний портрет Т.Г. Шевченка 1914 року роботи художника Григорія Малиновського — з уривків написаних Кобзарем творів на Переяславщині, а також із листів до Козачковського. І про багато-багато інших цікавих речей. Та ось очі Сікорського зблиснули якимсь особливим піднесенням і захопленням:

— Знаєте, за багато років мандрівок по селах мені випало почути багато всіляких історій, зв’язаних з Тарасом Григоровичем. Стільки літ минуло відтоді, а вони живі. Пам’ять ця — теж великий скарб нашого народу. Хочете, дещо розповім?

— Звичайно.

ХАЙ РОДАЮТЬСЯ ЛЮДИ

Глибока осіння прозорість ясніла над Переяславом... Вона освіжала сили, запалювала мрії, будила в серці жадобу мудрого слова. Благословенний час роздумів, щедра пора творення.

Тих перших листопадових днів 1845 року Тарас Шевченко подовгу засиджувався в кімнаті, відведеній йому гостинним Козачковським, і багато писав.

Так було й того ранку. Тарас мережив папір бунтівними словами. І раптом його погляд ковзнув за вікно, де почувся голос Андрія Осиповича Козачковського. Той ішов із заступом і кількома невеличкими деревцями.

— Що робитимеш, друже?

— Та от настала пора дерева садити. Хочу від шляху затишок зробити. Марія Степанівна вже давно мріє про білу акацію біля нашого родинного гнізда.

— Зачекай хвилинку, я теж, — поспішив Шевченко до виходу.

— На, сади, — подав господар деревце. — Ти тут, а я з іншого боку хвірточки. Хай шумлять при вході на подвір'я і будуть пам'яттю про нашу дружбу.

— Правду кажеш, друже мій. Але зробимо трошки не так. Давай посадимо обидва деревця в одну ямку. І переплетемо їх — побратаємо. Хай ростуть і примножують силу нашої дружби. На заздрість ворогам, на радість і гордість онукам.

— Згода, Тарасе.

Викопали вдвох величеньку ямку над самісіньким шляхом, що збігає до тихоплинного Трубежа. Принесли води з річки — щедро полили деревця і довго стояли біля нього, подумки поринаючи в ті часи, коли здійметься тут ошатна крона.

— Уявляєш, Тарасе, як тут буде через літ п'ятдесят?

Поет не відповів на запитання. Він був десь далеко-далеко. Може, на панщині, у В'юнищі, де побачив невтішні картини злиденного життя своїх земляків. А може, й на Кавказі, де нещодавно склав свою голову його друг Яків де Бальмен. Чи, може, раптом пригадався йому близький по духу Шафарик... Ось так і стояв Тарас Григорович над посадженим деревом, аж поки не зронив найсокровенніше, що хвилювало його найбільше:

— Хай довіку родаються всі люди, як оці два деревця...

Згодом Шевченко не раз цікавився подальшою долею

посаджених дерев. Про них він не забував і на далекому засланні у закаспійських степах. Скажімо, в листі від 14 квітня 1854 року з Новопетровського укріплення Шевченко запитував Андрія Осиповича: “Та ще чом ти мені не напишеш, чи великі виросли дерева, що посадив ти восени 1845 божого року, бо мені так і здається, що я як пишу оцей лист до тебе або як просто тебе згадую, то так неначе дивлюся на тебе, як ти коло паркана рядочком восени дерева саджаєш”.

— З того часу минуло понад сто сорок літ. Як добре, що переяславці зберегли цей переказ про Кобзаря. Спасибі й вам, Михайле Івановичу, що віднайшли цю легенду в народі.

— Це не важко було зробити. — На обличчі Сікорського щирий подив. — Бо крім легенди збереглася й біла акація, яку садили Шевченко з Козачковським. Он вона. Ходімо, я покажу...

Ми виходимо з хвірточки, й одразу ж на вулиці ліворуч впадає в око дещо химерний стовбур покрученого, мов вужисько, старого дерева.

— Ось. Бачите, як сплелися-зріднилися. На жаль, один стовбур вже струх. Але неухажне око й не помітить цього. Бо дерево, як бачите, і донині шумить розкішною кроною, переповідає нащадкам одну маленьку, але цікаву історію з життя великого Кобзаря.

КЛЯТІ ПАНИ І ДОБРИЙ ВЕДМІДЬ

— А ось яку історію розповів мені один сивий як лунь дід із В'юнища іще в 1951 році. — Сікорський зробив паузу, збираючись із думками. — На жаль, я тоді не знав справжньої ціни цій оповіді. Та й думалося: вона ще не раз зустрінеться мені. Ат, ні... Той дід помер, а я навіть імені його не поспитав. Цю бувальщину повідав йому покійний батько, який ще хлопчаком бачив і слухав Тараса Григоровича.

Якось погожого вечора зібралися люди біля однієї хати погомоніти про се про те. Яких лише клопотів не поносили селяни на той народний суд. Тим більше, що слухав усе те великий поет.

— Горчаковський лісничий учора корову мою зайняв. Син прогавив, як вона вскочила в панський лісок... Тепер доведеться ціле літо задарма працювати, щоб худобу віддав.

— Мій Василь надумав женитися, та й не може. Бо вподобав дівчину з-під Золотоноші. А там володіння іншого пана. Каже:

“Що ти можеш, лайдаче, взамін кріпачки дати? Переходь у наше село — віддам дівчину...”. А хто ж його звідси відпустить?

— А ти Горчакову в ноги впади. Так і так, мовляв, сотвори добро. Він — не Браницькі, що три шкури деруть зі своїх кріпаків.

— Усі вони з одного тіста зроблені, — додав третій селянин. — Хіба забули, як торік приїздили до пана молоді гусари? Тиждень наші поля топтали, бо там, бач, зайців та куріпок більше, ніж на панському. Нагулялися вволю та й поїхали, а напровесні каратульська покритка наклала на себе руки. І нічим Горчаков не допоміг. Звірі вони... Без серця і душі...

Люди притихли. Певно, кожен думав про своє. І в цій тиші почувся раптом голос Тараса:

— Не завжди й звірів можна порівняти з такими. У них інколи буває більше душі, ніж у ваших панів. Ось послухайте, що я бачив недавно. Якось вранці, а було це в жнива, пішов я до Змійових валів. Хотів побачити їх у ранковій красі. Не знаю, скільки часу брів отак. Минув два сільця, зійшов на могилу, сів та й сиджу, милуюся світанком, благословенною тишою, що залягла над полями. Таке раптом блаженство на мене найшло, що й задрімав. Прокинувся — сонце вже височенько. Бачу, недалечко жінці працюють. Одна жниця прийшла на панщину з малям — обклала його снопами у холодочку та й працює, не розгинається.

І раптом — я очам своїм не повірив — із лісу виринув ведмідь і з тривожним ревінням пішов прямо до полукіпка, під яким спало дитя. Він якось неприродно припадав на праву передню лапу. Побачивши це, люди завмерли. І лише жінка — мати тої крихітки — рвонула навперейми звіру і стала як вкопана, між ним і дитям, піднявши над головою єдину зброю — свого серпа.

Люди чекали кривавої драми, яку вже ніяк не можна було відвернути. На підтвердження цього тривожного передчуття ведмідь звівся на задні лапи і пішов прямо на жінку. Ось відстань між ними скоротилась до сажня, ще менше. Але — що це? Звір зупинився, простягнув уперед праву лапу і завив жалібно-жалібно. Цієї миті він перетворився на великого, але незграбного і нещасного прохача, котрий завмер у чеканні милостині.

Звір просив допомоги. Жінка сміливо ступила до нього, торкнулась рукою лапи, витягнула з рани іржавого гвіздка. Потім вона зняла з голови свою хустину і перев'язала нею поранену лапу ведмедя. Той обійшов навприсядки навколо жінки, уклонився їй і рушив до лісу.

Через годину, коли я вже збирався спускатися до Дніпра,

ведмідь знову прийшов на поле. Він прикотив і поставив перед дитиною велику довбанку з медом. Ось так звір віддячив жінці за добро. А ви кажете... Далеко нашим панам до того ведмедя...

— Напишіть про це, Тарасе Григоровичу, — подав хтось голос із гурту.

— Напишу. Про все напишу. Але спочатку про клятих панів, що три шури луплять з кріпаків...

Кажуть: саме ті зустрічі із селянами на землі Переяславській наштовхнули поета написати рядки, що стали народною піснею:

*Кругом неправда і неволя,
Народ замучений мовчить.
І на апостольським престолі
Чернець годований сидить.
Людською кровію шинкує
І рай у найми оддає!*

КРАЩІ РАЮ АНДРУШІ

Перебуваючи на Переяславщині, Тарас Шевченко кілька разів їздив з Козачковським у мальовниче село Андруші. Тоді воно належало монастиреві. Багата природа, близькість Дніпра надавали селу особливої привабливості. Тут шуміли віковічні дуби, липи, верби. У тінистому гаю ховалася монастирська дача переяславського архієрея. З гаю відкривалася чарівна панорама Дніпра з Трахтемирівськими горами. Звідси починався великий луг з непролазними хащами кучерявих верболозів та дивними зіницями глибоких спокійних озер.

Побачивши ці місця вперше, поет захопився ними. Вони заспокоювали, будили творчу уяву. Хтозна, скільки прекрасних рядків народилося тут. Правда, у поета немає жодного вірша, під яким стояло б: написано в Андрушах. Це й зрозуміло. Він тут не жив, а приїздив лише милуватися природою, набиратися нових вражень, які так щедро вилилися тієї Переяславської осені геніальними творами.

Тут, в Андрушах, поет багато малював. До наших днів дійшли два малюнки — “Андруші” та “Верби в Андрушах”. На одному з них художник зобразив Андрушівську церкву — одну з видатних архітектурних пам’яток українського дерев’яного зодчества XVIII століття. Збудована 1768 року, вона чарувала своєю формою, стрімкістю, вишуканістю роботи. Церква мала надзвичайно оригінальний іконостас.

Розповідають, що колись біля церкви росли два могутні дуби-близнюки. Під тими дубами поет начебто розмовляв із

селянами Денисом Бурчиком і Панасом Тарапоном. Особливо поет цікавився розповідями Бурчика, який знав багато українських пісень та переказів про героїчне минуле. Народ зберіг пам'ять і про ті верби, які малював Шевченко в Андрушах. Мені розповідали, що коли буря зламала останню вербу, у її стовбурі вмонтували портрет Шевченка, і тут постійно збиралися люди поговорити про Кобзаря.

Перебуваючи на засланні в Новопетровському укріпленні, Шевченко з боєм писав Козачковському про вимушену розлуку з рідним краєм. У тих листах звучить і його велика любов до Андрушів. “Друже мій милостивий! Як получиш сие нехитростное послание мое, то вибери хороший погодній день та повели запрягти у бричку коні, та возьми посади коло себе жіночку свою і діточок своїх невеличких, і поїдьте собі з богом у Андруші, погуляйте собі гарненько у архієрейському гаї, та, гуляючи попід дубами та вербами, згадай той день, як колись перед вечором ми з тобою в Андрушах гуляли... Мені тепер здається, що й раю кращого на тім світі не буде, як ті Андруші...”..

У нашому музеї є копії картин, намальованих Шевченком в Андрушах. Ці копії виконав київський художник Вербицький. Але найбільше ми дорожимо самою Андрушівською церквою, що 1970 року стала експонатом музею під відкритим небом. Ми перевезли її з Андрушів. Створювалось Канівське море і кілька сіл, зокрема й Андруші, переселялися в інше місце. От ми й вирішили перевезти церкву до Переяслава.

Знаєте, це була досить складна робота. Адже не кожного дня перевозяться такі споруди. Церква — не намет. Та й андрушівці не дуже охоче погоджувалися на розлуку з нею. Бачите, вони до останнього дня сподівалися: море не торкнеться Андрушів. А тепер спасибі кажуть. Хоча... Спочатку від критиків відбою не було. Мовляв, і те не так робите, і це не так. Андрушівські дядьки прискіпливо перевіряли, чи так фундамент склали і куди царські врата дивитимуться. А коли вже ні до чого було причепитися, один дідок запитав:

— А де пам'ятний знак, що стояв біля церкви?

— Який знак? — здивувався я.

— Е, сину, бачу, не все ти знаєш про нашу церкву. 1901 року на Дніпрі найбільша повінь була. Багато людей тоді постраждало. От сільський сход і вирішив поставити пам'ятний знак про страшне стихійне лихо.

Наші майстри Петро Федотович Щербина, Іван Андрійович Шевченко, а також завідуючий відділом музею на горі Михайло Іванович Жам зробили все так, як було в Андрушах. І тепер люди дивуються, говорять: “Церква ніби одвіку стоїть на

Татарській горі”. Й ідуть звідусіль, щоб зустрітися з прекрасним творінням народних майстрів вісімнадцятого століття, що ним неодноразово милувався Тарас Шевченко.

В'ЮНИЩЕНСЬКІ ЗУСТРІЧІ

Наприкінці листопада 1845 року у зв'язку з ремонтом будинку Козачковського Шевченко переїхав до В'юнища. Поет поселився у колишнього декабриста Степана Никифоровича Самойлова і прожив у нього майже місяць. Село дуже сподобалося Шевченку. Розташоване біля самісінького Дніпра, воно причаровувало своєю мальовничістю. Величавий плін могутньої ріки, розкішні соснові гаї, що підступали аж до села, благословенна тиша довкруг спонукали до роздумів, породжували в уяві митця дедалі нові й нові образи.

В альбомі Шевченка зберігся краєвид села з авторським підписом “У В'юнищах”. На малюнку зображено будинок, де, за переказами місцевих людей, жили колись дві попівни. На другому плані художник показав хутір, де нібито жив Самойлов. Цікава деталь. На малюнку зображено літній пейзаж. Певно, Шевченко бував у В'юнищі влітку, коли вони їздили з Козачковським купатися на Дніпро.

У В'юнищі Шевченко хотів намалювати портрет Козачковського. Той не погодився, але замовив художнику автопортрет. Тарас Григорович виконав те прохання. Згодом Козачковський писав, що то був портрет Шевченка, зовсім не схожий до всіх відомих. Це був портрет народного поета у хвилину найбільшого творчого натхнення. За переказами, Шевченко вивіз автопортрет до Яготина, і подальша його доля невідома.

В'юнищенські гостини у Самойлова були позначені великою, плідною поетичною творчістю Тараса Григоровича. Скажімо, з 14 до 22 грудня, тобто до того часу, коли поет важко захворів, він написав шість поезій. В'юнищенський цикл відкрив вірш “І мертвим і живим...” — перша в українській літературі сатира на лібералів. Віра в неминучість народної революції, у справедливість всенародного суду над гнобителями пронизує весь твір:

*Настане суд, заговорять
І Дніпро, і гори!
І потече сторіками
Кров у синє море...*

На Переяславщині Шевченко зібрав багатий фактичний матеріал про участь місцевого населення у гайдамацькому русі 1768 року. Чимало розповідей про це чув поет саме від

в'юнищенських старожилів. Вони й лягли в основу вірша "Холодний Яр". В ньому поет дав нищівну відповідь ідеологам буржуазної історіографії, що називали народних месників розбійниками.

*Брешеш, людоморе!
За святу правду-волю
Розбійник не стане,
Не розкує закований
У ваші кайдани
Народ темний...*

Менше місяця прожив Шевченко у В'юнищі. Понад сто сорок років минуло з того часу, але пам'ять про Кобзаря живе тут і досі. Легендами та переказами передається вона від покоління до покоління.

Ще до війни, наприклад, селянин М.П. Данько розповідав таке: Був у селі один вівчар. Пас він вівці років з тринадцять. Один був — не женився, і родичів у нього не було... От, кажуть люди, Шевченко й подружився з цим вівчарем. Жили вони удвох, як брат з братом. А цього вівчаря наймали пани і давали йому більшу плату, ніж громада. Прийшов пастух до Шевченка та й каже:

— Що його робити — найматися чи відказатися?

Шевченко йому й одвічає:

— Хай самі пани скидають жупани та закочують холоші, то й без грошей будуть пастухи хороші...

Проходячи якомсь полем, переказують старі жителі села, Шевченко побачив, як тяжко працює кріпак на панському полі. Він спинився і мовчки дивився на нього. Селянин перехопив погляд і перший привітався, низько вклонившись.

— За що ж ви переді мною так низько схиляєте голову? — спитав Шевченко. — Я ж не пан, і одежа в мене не панська.

— За вашу добру душу і людяність, — відповів селянин.

Трапилось це на хуторі в'юнищенського попа Соломки, який прославився у народі своєю жорстокістю.

А ось інше народне оповідання.

На околиці В'юнищ стояла корчма. До неї вечорами сходилися селяни. Сюди заходив і Шевченко. Розмовляючи з селянами, він запевнив їх, що настане час, коли всі будуть рівні, а царя і попів не буде. Селяни недовірливо хитали головами. Тоді він витягав з кишені боба і квасолини та розкладав їх: біб — то цар, а квасоля — пузате панство. З другої кишені виймав велику пригорщню пшениці — це народ. І засипав пшеницею боба та квасолю. Тоді й питав:

— Чий верх?

— Народу, — кажуть.

— Отож так і в житті буде, бо їх мало, а нас багато. Навіть сліз наших вистачить, щоб їх потопити...

У В'юнищі поширена легенда про те, як був написаний вірш Шевченка "Маленькій Мар'яні".

Одного морозного дня Шевченко йшов вулицею села. Назустріч маленька дівчинка несла воду на коромислі. Кароока, гарна як маків цвіт, а одягнена в лахміття. Шевченка вразила краса дівчини та її вигляд. Він спитав, чия вона така гарна. Дівчина розказала, що сирітка, служить у багатих Крячків за харчі, а звать її Мар'яною. Шевченко дав їй монету, щоб купила собі хустку. А сам пішов швидко, похиливши голову.

А ввечері того ж самого дня народився ще один вірш Шевченка про нещасну долю кріпачки — "Маленькій Мар'яні".

Легендам про Шевченка немає ні кінця ні краю. Народ вважає його своїм єдиним заступником, якого переслідують царські посіпаки, але він безстрашний і невловимий. Тому й шанують його, як святого. Як розповідають очевидці, у В'юнищі в день народження і смерті Тараса Григоровича найкращі дівчата носили по селу портрет Шевченка, прибраний червоними рушниками, співали його пісень. У церкві правили панахиду по Шевченку. Шевченківські дні були найкращими святами у селі.

НЕ ТЕ ПОВІТРЯ...

Учитель яготинської школи О.С. Непорожній записав у Яготині переказ про перебування Тараса Григоровича в Переяславі.

Подорожуючи по Україні, поет часто приєднувався до гурту кріпаків, послухати розповіді про їхнє життя.

А інколи й панки дрібні чи й більш знічев'я чи з цікавості запрошували його до своїх світлиць: мовляв, треба повернути талановитого земляка на шлях "істини".

Завітав якимось Шевченко і до славного Переяслава. Почали крутитись місцеві панки коло нього. Улесливими словами запрошують до себе, намагаючись відвернути від бесід із простими людьми. Та хіба втримати Тараса! Він то на вулиці, то на ярмарку, то коло сивоусого кобзаря з кріпаками-братами говорить.

Панок Марчевський (таки "свій" — з вусами, бачте, козацькими та й з повною кишенею награбованих у кріпаків золотих) умовив Тараса зайти до його господи. Переступив поріг Тарас, оглянувся довкола, та й не до серця прийшлися йому панова господа, його улесливість, духота в світлицях.

— Піду трохи свіжим повітрям подихаю, — сказав і взявся за клямку.

— Та там сморід від пропотілої селянської одежі, — розсміявся бундючний панок.

— Кому як, пане. У вашій господі пахне не тільки потом селянським, а й кров'ю їхньою, бо й на килимах, і на кріслах, і на пишних шатах — всюди кров і піт ваших кріпаків. А золото, що дзвенить у вас у кишенях, — то цілі згустки крові народної, перемішаної з потом кривавим. Розіллється незабаром ця кров народна і затопить і вас, і дітей ваших. Змете все кодро з рідної землі, сліду не залишиться панського на нашій Україні. І тоді зацвіте земля, запахне квітами воля і щастя. Он воно як, пане, — сказав Тарас, с огидою переступив поріг панської хати і попрямував до рідних хат кріпацьких.

ТАК НАРОДИВСЯ “ЗАПОВІТ”

Наприкінці грудня 1845 року Тарас Шевченко важко захворів і зліг — недуга прикувала його до ліжка. В'юнище мов осиротіло без гострого мудрого слова поета. Село, яке ще вчора гаряче готувалося до багатого вечора, раптом завмерло, з острахом і надією поглядаючи на вікна будинку Степана Никифоровича Самойлова. Люди раз по раз заходили запитати про здоров'я поета, але господар скрушно хитав головою і просив не тривожити хворого.

Шевченка лихоманило. Все тіло горіло, а він поривався встати, піти до земляків, щоб разом з ними бути в ці чудові вечори напередодні Нового року, коли душа селянська трохи відходить від клопотів важкого повсякдення та хліборобських турбот, коли звучать колядки, щедрівки і влаштовується безліч передноворічних витівок, на які здатна лише незаможна, але багата своєю сутністю людина.

— Гей, хлопці, візьміть мене на калиту!

— Тобі не можна, Тарасе, — стурбований не на жарт господар всіляко стримує хворого, що ладний зірватися з ліжка, майнути туди, до Дніпра, звідки дівчата нестимуть джерельну воду на калиту, а хлопці всіляко намагатимуться перехопити їх з тою дорогоцінною ношею.

З кожною годиною Тарасу ставало дедалі гірше. Наляканий господар закутав поета в кожуха і повіз до Козачковського.

Швидко бігли коні наїждженим шляхом. Ось вони вже зібралися на найвище місце, біля Виблої могили, звідки все як на долоні, — і Дніпро, і кручі. Тут і вітер сильніший, рвучкіший.

Призупинилися коні. Хворий, певно, відчув, де вони, бо враз попросив.

— Підведіть мене, Степане!

— Лежи, Тарасе, лежи.

— Підведіть! — аж вигукнув поет. Раптом сам звівся і жагучими очима глянув удалину.

— Як умру, то поховайте... На оцій могилі... — і похитнувшись, упав у товаришеві обійми. Коні рвучко побігли далі.

Здібний і уважний лікар Андрій Осипович Козачковський з дбайливою, чуйною господинею Марією Степанівною швидко привели хворого до тям — йому полегшало.

Як розповідають у народі, вночі з 24 на 25 грудня Тарас Григорович підвівся з ліжка і засвітив свічку. Глупа ніч огорнула землю. І поетові, мабуть, подумалося: невже це кінець? Чому ж так рано? Йому лише тридцять один... Ще ж дуже мало написано і зроблено... Шкода, дуже шкода...

І раптом його погляд упав на папір. Рука потягнулася до пера, і з'явилися перші слова:

Як умру, то поховайте...

Перед очима постали В'юнище, Андруші, Трахтемирівські гори. І величавий та славний Дніпро... І лани... І бідні люди на забутій Богом землі...

*Поховайте та вставайте,
Кайдани порвіте...*

Всю ніч не спав поет, писав про найсокровенніше — до ранку в його вікні горіла свічка. А коли до кімнати пробився перший промінь світла, на столі лежало останнє прохання до земляків.

Шевченко не дав цій поезії назви. “Заповітом” її назвав народ.

Завдяки турботам Козачковського Тарас Григорович незабаром одужав і за завданням Археографічної комісії поїхав на Чернігівщину. А “Заповіт” пішов межі люди. Його переписували від руки, читали в тісному колі однодумців. Невдовзі полтавський учитель Г.П. Гладкий поклав віршла на музику, і полетіла по світу революційна пісня.

ВСЕ ЖИТТЯ З “КОБЗАРЕМ”

У Переяслав-Хмельницькому історичному музеї зберігається рідкісне видання “Кобзаря”. Ця книжка побачила світ у Санкт-Петербурзі 1860 року. Старенька, зачитана, вона

викликає особливу повагу. І коли дивишся на неї, думаєш: звідки прийшла вона до Переяслава? В чіїх руках побувала до того? Чого навчила людей, які читали її.

— Це десь Михайло Іванович придбав, — пояснила Людмила Іванівна Доброскок, старший науковий співробітник музею. — Чула, звідкись прийшла бандероль на ім'я Сікорського з цією книжкою. Ну, а наш директор, самі знаєте, не дуже охоче розповідає історії про ті чи ті експонати. Особливо коли вони торкаються його особисто. Так що розпитайте Сікорського. Якщо вам поталанить.

Незабаром випала така нагода. Як завжди, літнього вечора ми сиділи біля Трубежа. Навпроти через луг, у променях призахідного сонця купалася маківка Андрушівської церкви. Тої хвилини Михайло Іванович був настроєний на ліричний лад, і коли розмова знову торкнулася Тараса Шевченка, я й запитав про загадковий експонат.

— Та, було діло... — відповів директор та й замислився. Це означало, що він — на роздоріжжі. Торкни його чимось небуденним і дізнаєшся ще одну цікаву історію.

Не знаю, як мені вдалося тоді його “зачепити”, але за хвилину він почав свою оповідь:

— Це було у п'ятдесят сьомому році. Восени ми поїхали в справах до Канева. Добралися туди пізно ввечері. Ночувати не було де, тому вирішили зробити маленьку екскурсію до могили Аркадія Гайдара, а заодно відвідати й останній притулок відомого на початку двадцятого століття актора і режисера Олександра Ленського.

Побували там і прийшли до Тараса. Ніч, але цікавіше, ніж удень, бо ніхто не заважає спілкуватися з Кобзарем. Аж раптом помічаємо, що ми там не одні. Ще й дідок якийсь ночує на Чернечій горі. І з усього видно, що не сторож. Цікаво стало. Дай, думаю, підйду запитаю, що привело його в це святе місце гупої ночі.

— Драстуйте, діду!

— Драстуй, сину.

— Чом вам не спиться?

— Я своє відіспав.

— А чом вночі до Тараса прийшли?

— Попрощатися.

— Зібралися у далекі краї?

— Дуже далекі. Звідти не вертаються.

— Ну, діду, такої завели. Ви ще о-го-го!

— Е, сину, я не місцевий. І хтозна, чи вдасться ще побувати тут.

— А чому ви прийшли саме до Тараса?

— Я все життя жив з ним. Він допомагав мені найважчої хвилини.

— Як так?

— А так, — і замовк як відрубав.

Ну, думаю, цей дід щось знає. Але, як “завести” його? І почав декламувати Шевченка. Те, що найбільше підходило до цієї обстановки.

*Все йде, все минає — і краю немає,
Куди ж воно ділось? відкіля взялось?..*

Цими запитаннями я ніби наштотував старого на потрібну мені відповідь. А він узяв та й продовжив читати “Гайдамаки” напам’ять.

Зрозумівши, що дід знає Шевченка не гірше мене, я розповів йому про Гайдамаччину. Про Гонту й Залізняка, про Івана Бондаренка та про Семена Неживого, тобто про всіх ватажків селянського руху. Непомітно розмова знову перекинулася на Шевченка, і я повідав старому кілька історій з життя Кобзаря на Переяславщині. Це вплинуло на діда. Його очі загорілися цікавістю. А тут ще й дівчата підтримали розмову. Вони влаштували дідові маленький поетичний вечір пам’яті Кобзаря.

— Звідки ви, люди? — поцікавився старенький. — І хто ви такі, що так гарно знаєте Тараса Шевченка?

Ми розповіли про себе. Тоді він і каже: “Я теж люблю Тараса Григоровича. Поет мені життя врятував. Я живу з ним, не розлучаючись”.

Оповідач побачив наші здивовані погляди і замовк. Зрозумілим жестом показав на лавочку. Всі присіли, й старий продовжив:

— Я пережив страшне горе. З голоду померли мої батьки. А за ними й сусіди на той світ пішли. То були найближчі нам люди. Вони мали дочку... Я любив її... А якось зайшов до них... Не знаю, що потягнуло до тої пустки... Зайшов, ходжу мов очманілий... Заглянув у піч — з надією, що там могла завалитися якась печена картоплина, у комірчину. Хотілося їсти. Ні, тоді мені вже перехотілося їсти... І до всього я збайдужів. Коротше, приготував себе до найгіршого... Аж дивлюся, лежить на столі якась книжечка. Може, Євангеліє, думаю, дай почитаю перед смертю. Відкрив, а то “Кобзар”. Сів та й гортаю його. Непомітно для себе зупинився на “Катерині”. Прочитав поему і думаю: що ж це я розкис дочасно? Ну хіба ж можна так? Важко, звичайно, важко, але ж Катерині ще важче було...

Знаєте, в мене ніби хтось свіжої крові влив... Вижив я тоді. Потім сім'я з'явилася, нові часи настали. Але завжди "Кобзар" залишався найдорогоціннішою книжкою в нашому домі. Ми читали його і в радості, і в горі. І щоразу, коли дуже важко ставало, я казав собі: а Катерині було ще важче. І Катерині, й іншим людям із Шевченкових віршів. "Кобзар" допоміг мені пережити загибель сина на фронті, а потім і смерть дружини. Він не залишив мене самотнім. Ось так я й прожив з ним аж донині.

Старий заговк, підвів очі і глянув удалину, за синіючу у досвітній імлі стрічку Дніпра. Ми боялися поворухнутися, щоб не налякати тишу. Сподівалися, старий сказав ще не все. Так воно й сталося.

— Відчуваю, скоро вже й мені у вирій збиратися, — ожив голос старого. — От і надумав прийти поклонитись людині, чиє мудре слово зцілило душу мою, дало їй віру й надію на довгі роки життя. Ось він, "Кобзар", з яким не розлучаюся вже понад п'ятдесят років. — Старий витягнув із-за пазухи дорогоцінну книжку. Я глянув на її титульну сторінку, і мені перехопило дух. Це було видання "Кобзаря" ще 1860 року.

— Діду, — заглянув йому в вічі. — Подаруйте цю книжку нашому музею.

— Не можу, — прошелестів сухими губами старий.

— Чому? Це ж велика реліквія, пам'ять про Шевченка. Вона ж повинна служити людям.

— Я знаю, сину. Але це мій друг і порадник. Нехай залишається зі мною до останніх днів. Коли відчую себе зовсім кепсько, тоді й перешлю книжку вам. А зараз не можу. Вибачайте.

На цьому ми й розійшлися з дідом. З-за обрію виглянув ранок, і старий поспішив на пристань, аби встигнути на перший пароплав. Коли він пішов, лише тоді ми спохопилися, що ні імені діда, ні його адреси не спитали. Я кинувся на пристань, але старого там вже не було. Лише ген-ген віддалявся пароплав на Черкаси.

Довго я шкодував, що так необачно розминувся з цікавою людиною. Але поступово біль втихомирився, й образ старого розтав за новими клопотами.

Через два роки листоноша приніс бандероль. Я відкрив її. Там був "Кобзар". Той, якого випало побачити в Каневі. Й одразу ж у пам'яті сплигли слова: "Нехай залишається зі мною до останніх днів. Коли я відчую себе зовсім кепсько, тоді й передам книгу вам...".

"Значить, сталося... Діда немає..." — блискавкою майнула

страшна здогадка, огорнувши смутком радість від одержаного подарунка. Заглянув у конверт, чи немає, бува, якихось слідів дідової присутності. Але старий не написав жодного рядка. Лише на поштовому штемпелі значилось: “Золотоноша Черкаської області...”.

ПЕЧАТЬ ТАЛАНТУ ВАСИЛЯ КАСІЯНА

Чудового літнього дня 1956 року Сікорський прочинив двері до кабінету академіка В.Г. Заболотного. Це означало: у нього є якесь невідкладне прохання. Володимир Гнатович добре знав манеру “відвідин” директора Переяслав-Хмельницького історичного музею, тому, коли побачив його, зрозумів: важливіших справ сьогодні бути не може. Але хитрувато примружився, вдавав, ніби не помічає клопотів свого приятеля.

— Ну, що скажеш, Михайле?

— Нічого оригінального. Потрібна ваша допомога.

— Куди надумав проникнути цього разу?

— Та от... Шукаю художника-ілюстратора творів Шевченка. Чи не могли б ви познайомити з Касіяном?

— А чого б і ні? Якщо він у Києві, — поклав руку на телефон.

— Одну хвилиночку. — Заглянув до записника і заходився крутити диск.

— Василю, ти сьогодні гостей приймаєш? — запитав у трубку і, певно, одержавши ствердну відповідь, продовжив свій наступ. — Тут один прихильник твого таланту... Так... Удвох... Домовились... О сьомій...

Сікорський ледве дочекався призначеної години. Тричі подумки встиг побувати у художника. На пам'ять приходили картини уславленого графіка, оформлення та ілюстрації до “Кобзаря”, окремих творів Шевченка. Звичайно, мислилося йому, якби Василь Ілліч взявся зробити хоч дещицю, їхній музей збагатився б чудовою пам'яттю про Тараса Григоровича. Але чи ж погодиться?

Раніше вони ніколи не зустрічалися. Михайло Іванович уявляв Касіяна дуже серйозним, заглибленим у себе. А тут на порозі стояв веселий кучерявий чоловік з доброю посмішкою на обличчі, у вишитій сорочці і щирим дружнім жестом запрошував до господи.

— Чим можу бути корисним? — нарешті запитав господар Михайла Івановича, коли залишились позаду жарти і репліки, обов'язкові першої хвилини зустрічі великих друзів після тривалої розлуки.

Сікорський розповів про свої плани створення у колишньому будинку А.О. Козачковського меморіальної кімнати Тараса Шевченка, де будуть широко представлені твори, написані великим Кобзарем на Переяславщині. І не проминув при цьому побідкатися. Мовляв, який же меморіал без картин. Тим більше без Касіянових ілюстрацій, знаних не лише в нашій країні.

— Я зараз працюю над “Кавказом”, подивіться.

Глянули — дуже сподобалось. У квартирі знайшлося ще кілька ілюстрацій до творів Шевченка і портрет Кобзаря. Василь Ілліч погодився передати їх Переяслав-Хмельницькому історичному музею. Звичайно, Сікорському, як завжди, того було мало, тому домовилися, що всі інші замовлення Касіян виконає трохи згодом.

Художник дотримав слова. Через рік-півтора у Переяслав-Хмельницький перебралися його ілюстрації до “Катерини”, “Наймички”, “Реве та стогне”, “Тополі”, “На панщині”, “Заповіту”.

Відтоді вони подружили — міцно, безкорисливо, як буває між непересічних людей, яких об’єднує щось велике, святе. Їх об’єднав Шевченко, любов до його дум і революційного духу його палкого слова. Згодом Сікорський ще не раз навідувався до Касіяна. Художник консультував його, посвячував у таїну мистецтва графіки. Непомітно розмови ті торкалися інших сфер життя — їм цікаво було говорити про все. Василь Ілліч не раз дивувався, як багато знає цей молодий директор ще мало кому відомого музею, його полонила пристрасть, з якою той брався за кожну справу, щирість суджень і вчинків, простота взаємин.

Це ж саме Сікорський відкрив для себе у Касіяні. Тому й тягнулися вони одне до одного, шукали зустрічей. І знаходили в них велику радість людського спілкування.

Їхню дружбу випробовувало життя на крутих поворотах. Можливо, і небагато було тих поворотів, але вони і саме вони склали істинну ціну того творчого братства.

Вперше це сталося тоді, коли недобрі люди наговорили на Сікорського. Хай не ображаються деякі переяславці, що нині з усіх сил намагаються довести свою відданість великому збирачеві скарбів народних і клятвенно запевняють: так було завжди. На жаль, не було. Сумнівалися, вагалися, віддавали свої голоси неправді.

Саме тієї важкої для Михайла Івановича хвилини добре слово про нього сказали істинні друзі, серед яких був і

народний художник СРСР, академік В.І. Касіян. Він у числі перших звернувся до високої партійної інстанції із запевненням: Сікорський не може бути замішаний у “гріхах”, в яких його звинувачують. Компетентна комісія пересвідчилася: київські вчені здалека і за короткий час розгледіли людину набагато краще, ніж ті, хто працював із Сікорським поряд багатьох років. Так, вони розгледіли, бо шанували подвижників, бо не мали користі. Бо їх об’єднувало служіння людям.

Через п’ятнадцять років важка недуга причепилася до В.І. Касіяна. Перебуваючи в лікарні у Феофанії, на околиці Києва, художник, певно, відчув, що йому залишилося жити недовго, а тому шукав будь-якої можливості малювати. Лікарі забирали папір, ховали олівці. Але Василь Ілліч знайшов вихід. Навколо лікарні височіє добротний залізобетонний паркан, що тягнеться на багато сотень метрів. Там ліс. Там є глухі закутки... Художник знайшов їх і, ховаючись від медперсоналу, малював на паркані... То був його реквієм, його лебедина пісня...

Мистецтвознавці ще мало знають про ту сторінку творчості великого художника. А вона дуже цікава. Василь Ілліч залишив на паркані кілька десятків малюнків — ліричний гімн життю, гімн людині і передусім жінці.

На жаль, ті малюнки першими “відкрили” корчуватські хлопчачки. Звичайно, вони ще не розумілися на мистецтві, а тому “підправляли” художника-академіка, як могли. І завдали картина́м непоправної шкоди. Про це знали деякі митці-колеги Васи́ля Іллі́ча. Вони клопотали, аби ті малюнки якось зберегти. На жаль, байдужість часом сильніша. А ще коли вона дружить з інерцією мислення. Тож і виникли раптом “проблеми”. Мовляв, хто ж дозволить руйнувати відомчий паркан. Куди поставити ті бетонні плити? Хто візьметься за таку складну операцію? І взагалі — кому потрібна “бетонна графіка”?

Нарешті всі ці чутки дійшли до Сікорського. І Михайло Іванович, як завжди, нестримно ринув на допомогу. Наступного дня після почутого він вже був у Феофанії. Чого тільки не побачив там! Що не плита — картина на мотиви творів Шевченка, Франка, Лесі Українки. Тут же — сценки з народного життя, Переяславської ради... І більшість зазнала жахливого “доопрацювання” місцевих хлопчачків.

Михайло Іванович запропонував адміністрації лікарні зробити обмін. Мовляв, плити за плити. Головний лікар погодився, і директор одразу ж помчав у Київське обласне управління культури, а звідти — у Київський облвиконком. Там зрозуміли, підтримали. У Броварах знайшлися подібні плити

для феофанійського паркану. У добрих людей Михайло Іванович роздобув машину, кран і за кілька днів чотири плити, на яких дивом збереглися картини В.І. Касіяна, зайняли своє місце у переяславському Музеї народної архітектури та побуту.

Сьогодні на них задивляються численні туристи. Дивуються “полотнам”, цікавляться, звідки такий оригінальний Касіян і чому ці картини експонуються не в Києві. Здавалося б, Сікорський гордитися може. А він невдоволений.

— Чому ж радіти? — запитує скрушно. — Тому, що маємо унікальні речі великого художника? Звичайно, думати про це приємно. Але дивлюсь я на панелі-картини та й міркую собі: скільки ж ми втратили. Пропали шедеври. То дарма, що картини писані по бетону звичайнісінькими олівцями. Гляньте, які ж вони дивні та неповторні...

СКАНСЕН НА ТАТАРСЬКІЙ ГОРІ

Лиш вічний труд ніколи не загине...

Юрій ЯНОВСЬКИЙ

Хто хоч раз побував у переяславських музеях, той вже ніколи не забуде стежини до цих безцінних скарбниць. А якщо зустріч із ними була весною чи влітку — то й поготів. Бо саме цієї пори найбільше чарує туристів давньоруське місто над Трубежем. Особливо Татарська гора. Коли піняться цвітом її рукотворні сади чи коли дозрівають вишні.

— Та це ж справжнісінький райський куточок! — частенько лунає тут вигук вражених людей, що вперше бачать те диво.

А одного разу мені випало побачити на Горі заокеанського гостя.

— Ідіть, ідіть до автобуса, я дожену вас, — якимось розгублено мовив цей поважний літній чоловік та й присів на травичці біля вітряка. У нього на очах бриніли сльози. Хтозна, що він думав тієї миті. Можливо, про батьків, котрих нужда відірвала від благословенного дивного краю. Можливо, пригадав свою далеку Канаду, у якій довелося зрости без роду-племені. Чоловік довго сидів — німотно дивився на Трубіж, і ніяка сила не могла відірвати його від сокровених дум. Ні настійливість співвітчизників, ні надривні автобусні гудки...

Цей чоловік частенько мені згадується. Чому? Виною того щира сльоза одкровення, на яку здатна людина у хвилину великого потрясіння. Подібне одкровення повинно проймає кожного з нас, хто раює на рідній землі, під мирним небом, хто ще не оцінив усієї величі творінь трударів наших і одного

з них — Михайла Івановича Сікорського.

Скансен на Татарській горі — теж його дітище.

Я люблю цей куточок Переяслава найбільше. Тут віддалений горизонт. Тут завжди можна порозмовляти з вітром. Тому щоприїзду до цього міста поспішаю до тихоплинного Трубежа. А там — місточок на луки. А там — дивний краєвид, що чарував свого часу і Григорія Сковороду, і Тараса Шевченка. А за лугом, власне, і починається Гора. Вербами і тополями, що оточують її, мов сторожа, маківками дзвіниць, вітряками закликає вона гостей подивитися на те диво-дивнеє, помилуватися витвором рук людських, що спорудили тут, на голому колись місці, ціле село. Тут якось виразніше бачиться минуле і сьогодення. На цьому високому пагорбі, що владарює над трубизькою заплавою, завжди відчуваєш себе трошки філософом і поетом. Може, саме тому одного травневого вечора ми допізна засиділися на Горі.

*Над Переяславом спустилась ніч,
Лягла грудьми на вікопомні бані,
В німотній тиші десь у потойбіч
З Татарської гори сповзають тіні...*

— Того року печеніги зупинилися на березі Трубежа. Десь он там. — Михайло Іванович показав рукою на пониззя ріки, — Володимир зі своєю дружиною вийшов назустріч.

Війна закінчилась герцом двох найсильніших богатирів. Переміг русич, люди знову повернулись до мирної праці...

*Ріка парує —
Стелиться туман,
Повзе ліниво берегом заплави,
Неначе сонно,
Але ні — лукаво
Затягує над містом свій аркан.
Давно вже люд, сповитий ніччю, спить,
І тільки соловейки — невгомонні
Та пізній птах на монастирським троні
Тривожать перегуком глупу мить...*

— А тисяча двісті тридцять дев'ятого року орда завойовників на чолі з Менгу-ханом підійшла до Переяслава лівим берегом Дніпра. І переяславці, як один, стали на захист рідного міста...

*Гей, віщує сонце бурю,
Завтра, браття, важко буде,
Божа воля зранку все рішить:
Кому з честю вмерти,
Кому жить.
Заридає Альта,*

*Застогне Трубіж,
За рідную землю стане брат і муж.
Гей, за валом ворон кряче,
Помолімось, браття, за удачу...*

— Чого тільки не бачила ця земля на своєму віку. Тут розкопано стоянку первісної людини. Це й зрозуміло. Адже Гора владарює над усією місцевістю. Ген синіє Дніпро-Славута. Під горою раніше протікав глибоководний Трубіж. Так, я не обмовився. Колись наша ріка була судноплавною — по ній ходили великі кораблі. Кілька років тому недалеко звідси у торфовищі люди викопали великого якоря. Колись і по Альті козацькі чайки снували...

Тут проходив старовинний торговий шлях. Хтозна, якою була б подальша доля цієї землі, якби не одвічні чвари племен, а потім і цілих народів, чвари, що страшною хвилею накочувалися сюди зі сходу й півдня. Може б, тут місто стояло, подібне Києву чи Константинополю. Постійна небезпека змусила місцевих жителів перебратися на правий берег Трубежа, де сходяться дві річки. Там було безпечніше. Так зародився Переяслав. А гора стала притулком буйних вітрів та хижих звірів. Звідси спускався на Переяслав Менгу-хан. З неї згодом хижо зирили турки і татари. Ось чому вона дістала назву Татарської.

А потім народилося козацтво. На Горі з'явився козацький постій — сторожова охорона Переяслава. Ну, а далі все відомо... Богдан Хмельницький... Легендарна вітчизняна війна нашого народу, вибір подальших шляхів: як жити, з ким бути?

*Не прийняв Богдан клейноди,
Булаву й знамена,
Не вклонився крулям в ноги,
Не схилив рамена.
— Ні, панове,
Досить згоди,
Досить пити крові,
В українського народу
Не купить любові.
Гнів нуртує в наших жилах,
Честь дорожча смерті.
Тож ідіть і розкажіте:
Є в нас за що вмерти.
За Дніпрові чисті води,
За степи, за гори.
Запитайте ось у люду,
Чи правду говорю.
— Правду, батьку!
Святу правду!*

*Слава!
Слава волі! —
Загриміло над площею,
Покотилось полем,
Понеслося вітром буйним
У майбутні далі,
Щоб потомки не забули:
В українській долі
Був такий день!*

— Сюди, на Гору, часто приходив із сопілкою Григорій Сковорода. Це було улюблене місце відпочинку Тараса Шевченка. Переяславці переконані, що Кобзареві рядки “Гори мої високі...” народилися саме тут. Може, тому гору звуть у народі ще й Тарасовою. Страх нарік її Татарською, а любов — йменням великого Кобзаря. так що кращого місця для Музею народної архітектури та побуту годі було й шукати.

Ідея створення етнографічного музею під відкритим небом полонила нас уже давно. Першопричиною того стали археологічні розкопки, що проводилися в місті, починаючи з сорок дев'ятого року. Не треба скидати з рахунку й етнографічних досліджень нашого колективу. Наукові експедиції до сільських районів ряду областей, що проводили в ті роки, завершувались, як правило, невеличкими виставками та експозицією, що розміщувалися у відділі етнографії музею — у Михайлівській церкві, де експонувались яскраві і характерні зразки багатогранної народної творчості.

Зацікавленість до цього етнографічного матеріалу з кожним роком зростала, через те в одному з невеличких приміщень церкви ми обладнали типовий інтер'єр сільської хати середини дев'ятнадцятого століття. Однак можливості закритих приміщень дуже обмежені. Ряд предметів, не говорячи вже про громіздкі, оригінальні пам'ятки матеріальної культури, не міг бути експонованим.

А в нас уже були і вітряк, і комора. Куди їх? Ставили на подвір'ї Михайлівської церкви. Але розуміли: так довго тривати не може. Якщо відтворювати побут — то в комплексі. Якщо виставляти старожитності — то не лише вітряки та хати. А для цього будь-яке подвір'я малувате. Потрібна кількагектарна територія.

Вже тоді наші погляди все частіше зупинялись на Татарській горі, надто заманливою була вона для влаштування музею під відкритим небом.

Наше освоєння Гори почалося з кургану, якого знайшли тут десь в п'ятдесяті роки. Комусь спало на думку розкопати його. Ну й розкопали. Знайшли людське поховання, так званий скорчень, характерний ще для язичників. Одразу ж постало питання: що з ним робити? Загорнути, як роблять експедиції,

забравши все цінне до музею. Але тут не було чого брати. Та й музей наш, самі знаєте, тіснуватий. Тож вирішили розгорнути експозицію прямо всередині кургану. Дістали дерева, зробили перекриття — вийшов маленький пантеон, якого не гріх було показати людям. Він сподобався першим відвідувачам, і ми зрозуміли: у цьому напрямку варто працювати й далі. А тоді якраз почалися розмови про створення скансенів. Багато говорили про Кижі. Зароджувався музей під відкритим небом біля Риги. Поширилися чутки, що й на Україні буде. Тож ми й запропонували: давайте робити музей під відкритим небом у Переяславі. Нас підтримали, і ось він, наш скансен.

Михайло Іванович сказав не все. Чи то йому не хотілося ворушити минулого, але історія народження цього музею була значно складнішою. Гора не пустувала. З одного боку на ній сіяли пшеницю, з іншого — землею володіла лікарня. І коли Сікорський звернувся до виконкому про виділення ділянки землі, йому запропонували вибирати її в інших місцях. Мовляв, там, де хліб не росте. Пропонували пустки, куди ніхто ніколи не пішов би. Бо ніхто не міг збагнути задуму директора музею. Ну, парк хоче посадити чоловік, думалось їм. Ну, якісь громіздкі речі поставити, котрі не входять у музей.

А Сікорський бачив там ціле село. Давнє-предавнє. Землянки перших жителів, хати і будинки всіх верств сільського населення. Щоб зримо бачили нащадки, як жилося їхнім прадідам. Що й бідні були, й багаті. Що й споконвічна ворожнеча стояла між людьми — люта, класова. Щоб розуміли, до яких висот прагне наше суспільство, переоравши межі і знищивши приватну власність.

Для цього найкраще підходила Гора. А йому відрізали: ні!

— Чи не того, бува, наш Михайло Іванович? Чули, де надумав музей робити? — здивовано розводили руками учорашні соратники.

— Та чули. В чорта на виселках. На чужі землі мітить. Думає, все йому можна, — вторили помірковані.

— Дивак. Ну, парк посадив би. Ну, приволік би там якогось вітряка. Але щоб це вписувалося в місто. І нікому не заважало, — підтакували інші.

— Йому кажуть: бери п'ять гектарів, так, бачте, мало, — щиро обурювалися ті, хто мав допомагати.

Може, ті словесні баталії точилися б бозна-скільки часу, якби не підійшло 150-річчя з дня народження Тараса Шевченка. Переяславу не хотілося відставати від інших. Негоже було, не солідно. Скориставшись сприятливою нагодою, Михайло Іванович поїхав до облвиконкому. Його вже знали як чудового організатора, тому уважно вислухали, зважили всі "за" і "проти", дозволили зайняти вільну п'ятигектарну ділянку землі на горі, посадити там парк.

Директор погодився. Бо вже тоді життя навчило його бути і стратегом, і тактиком. “Головне — перший крок”, мислилося йому. Головне, щоб він був успішним, щоб люди повірили: на горі можна зробити диво. А потім якось воно само собою. Доточувати легше, ніж починати з нуля.

Восени 1963 року на Горі посадили тисячі дерев — тополь, яворів, верб, дубів, акацій, вишень. А наступного року тут з'явилися й перші споруди — пам'ятки минулого трьох географічних зон України. Невдовзі сюди перекочували вітряк, церква, комора, сільськогосподарська техніка, відкрилися експозиції про життя найдавніших людей.

З самого початку народження нового музею Сікорський прагнув до того, щоб він не нагадував інші скансени. Хай вибачають колеги Михайла Івановича, але вони дещо повторюють одне одного. Мандруючи володіннями їхніх експозицій, ловиш себе на думці, що це певною мірою декорації. А в Переяславі-Хмельницькому створили справжні-сіньке село, що має адміністративний центр минулого століття, тобто сільську управу, панські маєтності, шинок, ставок, городи, ну і, звичайно, житла всіх верств населення. Тут представлено найрізноманітніші колишні сільськогосподарські ремесла, типи помешкань, починаючи з Добраничівської стоянки, вироби з дерева, кришталю, гончарні вироби, килими та зразки народного декоративного розпису. Багато речей — унікальні, таких не знайти в жодному вітчизняному музеї.

Так, на Татарській горі зібрано свідків багатьох віків та епох. Розкопаний курган ще періоду бронзи...

Залишки поселення та могильник черняхівської культури XI століття нашої ери...

Кам'яні свідки скіфської вольниці...

Уманський центр чорної металургії...

Казацький постій...

А взагалі тут розташовано майже дві сотні унікальних об'єктів старовини, понад 20 тисяч витворів народного мистецтва, знарядь праці та побутових речей лісостепової зони України. Тому нині Переяслав-Хмельницький музей народної архітектури і побуту є однією з найбагатших скарбниць історії побуту і культури українського народу.

ДОБРАНИЧІВСЬКА СТОЯНКА

Влітку 1952 року жителі хутора Добраничівка сусіднього Яготинського району знайшли у глинищі поблизу Супою незнані тут досі велетенські кістки. Незабаром та новина докотилася до Переяслава, тобто до Сікорського, і директор

музею, не гаючись, поїхав на місце знахідки. Як завжди, найвичерпнішу інформацію про неї дали хлопчики: вони повідомили, що на ці “костомахи”, — а то були рештки мамонтів — добраничівці надибують уже не вперше.

Михайло Іванович дав знати київським археологам — на Супій прибула експедиція, очолювана кандидатом історичних наук Іваном Гавриловичем Шовкоплясом. І невдовзі її пошуки увінчалися успіхом — у щільних відкладеннях лесу, приблизно на півтораметровій глибині, було знайдено стоянку людини часів пізнього неоліту. Десять тисяч років тому тут, на березі річки, селилися люди, зводили наметоподібні споруди, користувалися вогнем, робили ями-засідки, у які заганяли мамонтів. І не одного, і не двох... Вистачало на їжу, на побутові потреби. Можна було навіть робити запаси. Особливо кісток, що використовувалися як чудовий будівельний та паливний матеріал. Їх складали в ямах-коморах і берегли від негоди та від стороннього недоброго ока.

Знахідка археологів була унікальною. Про неї заговорили спеціалісти за рубежем. І цілком закономірно, що рештки поселення первісної людини, знайдені в Добраничівці, перебралися до Києва у Зоологічний музей. Їх вивчали науковці, про них писалося в журналах, рідкісні речі привертали увагу численних відвідувачів музею. Окремі експонати здійснили подорожі за кордон.

А на Супої були ще дивні знахідки. Тепер уже люди знали їм справжню ціну, тому І.Г. Шовкопляс вдруге виїхав у Яготинський район, продовжив розкопки біля Добраничівки. Як і першого разу, йому допомагав М.І. Сікорський зі своїми людьми. І знову експедиції поталанило — вона відкрила ще одне первісне людське поселення.

— Що ви думаєте з ним робити? — запитав Михайло Іванович керівника археологів.

— Вивчимо, опишемо та й засиплемо... Не ми перші, не ми останні, — відповів Шовкопляс. — А що? — звів очі на співрозмовника.

— Та є одна думка, — ухилився від прямої відповіді Сікорський.

— Яка?

— Розумієте... Хотілося б усе це зберегти у первісному вигляді. Але не в землі. Це ж готова експозиція життя прадавньої людини. Хай би люди дивилися не лише на кості мамонтів.

— Ви хочете відкрити на Супої філіал свого музею?

— Ні. Ми спробуємо перевезти стоянку до Переяслава.

— Фантастика. Цього ніхто ще не робив. Щоб монолітом... Та на таку відстань... Якось на Дніпропетровщині мені вдалося

перевезти монолітний блок вагою триста кілограмів... Стільки розмов було... А більше нікому не вдавалося.

— Нічого. Ми спробуємо.

— Воля ваша.

Сікорський зібрав своїх помічників на маленьку нараду. Учасник її — Михайло Іванович Жам — через багато років після того пам'ятного дня розповів мені, що ж було далі.

— Михайло Іванович не міг змиритися з тим, що після вивчення й опису Добраничівська стоянка первісної людини мала знову сховатися в землі. А тому сказав: "Ми відтворимо її у себе на горі. Для цього потрібно викопати її, розрізати на велетенські блоки і перевезти до Переяслава".

Як зараз бачу те спекотне літо шістдесят сьомого року. Нещадно палило сонце, а ми заривалися в землю дедалі глибше. Обкопували комори, майстерню, а потім колючим дротом, як пилкою, різали землю з-під низу. Різали й одразу ж заповнювали порожнечу дошками. Гігантські монолітні брили землі перетворювались на незвичайні контейнери, кожен з яких важив не менше шести тонн.

Невдовзі виникла інша проблема: як все те навантажити на машину? Підігнали крана — а він хилиться від ваги. Ну, наш брат на видумку завше гожий. Підігнали гусеничного трактора, зробили противагу — і поїхали контейнери до Переяславу. Так у нас на горі з'явився фрагмент Добраничівської стоянки. У спеціально підготовленому заглибленні розмістили стародавню майстерню, дві продуктові ями, відтворили житло давніх предків, і тепер люди з цікавістю заходять сюди. Бо все тут, як було в нашого предка десять тисяч років тому.

Спасибі київським археологам — вони нам теж багато допомогли. Іван Гаврилович Шовкопляс особисто реставрував деякі речі, консультував нас, як підготувати експонати до тривалого зберігання у відкритих умовах. І ось вона — унікальна Добраничівська стоянка нашого давнього пращура...

Над Татарською горою віють вітри сучасності. З найвищої точки скансена особливо виразно видно майже завершені контури двадцятого століття. Та ось пірнаємо у печерне житло і зупиняємось, вражені тим, що оточувало людину, що визначало її суть ще тоді — на зорі зародження цивілізації.

І ВСЮДИ ТУТ — ДУША НАРОДНА

Звідки б ви не йшли на Татарську гору, обов'язково зупинитесь, щоб помилуватись цим райським куточком землі Переяславської. Особливо весною, коли стрімко несе Трубіж талі води, коли заврунє пишно великий луг, коли на горі

цвітуть сади. Такої хвилини хочеться скинути головний убір, щоб уклонитися великим працелюбам-подвижникам, які сотворили тут диво.

Ген визирнула біленька хатка та й заховалася у садочку... Зачаровані краєвидом зупинили свій одвічний біг вітряки...

І над усім цим владарюють три маківки, що прийшли на гору із минулих віків.

Перша маківка — андрушівська. Ошатна, святкова, ніби навмисно створена талановитими народними зодчими для того, щоб її малював Шевченко.

Друга маківка — в'юнищенська. Гордовито перейшла на інший схил гори, аби й не бачитися з андрушівською. Бо люди й досі не розсудили, яка з них краща.

Третя маківка — острійська. Ця прийшла сюди із-за Дніпра, аж із Білоцерківського району, і зайняла тут місце по праву старійшини. Бо збудована ще 1606 року.

— Знаєте, це найдавніша церква з тих, що збереглися донині у центральних та східних областях України, — вів неквапну оповідь Михайло Іванович Жам.

— Як же ви дізнались про неї?

— Все це директор наш. Коли привезли андрушівську церкву і вона чудово вписалася в місцевий краєвид. Михайло Іванович якось сказав: "Не завадило б нам мати ще й козацьку церкву. Така краще розповідає про життя народу минулих віків, про його талановитих майстрів". Відверто кажучи, ми, колеги Сікорського, не дуже тоді тямали в особливостях давнього церковного зодчества. Нам здавалося, що всі культові споруди одної віри однакові. Різниця лише в роках та в можливостях будівничих. Але згодом зрозуміли: помиляємося.

А тим часом Михайло Іванович пропадав у архівах — шукав першоджерела про культове будівництво на Україні. Вивчивши Переяславщину, зайнявся Бориспільською єпархією, а потім і Київською. Він перечитав десятки описів давніх споруд. Нарешті потрапила йому до рук і праця колишнього київського губернатора І. Фундукля. Той, виявляється, займався описом старих церков. У нього Сікорський і вичитав, що на Київщині є кілька дуже давніх таких споруд, але найдавніша з них у селі Острійки нинішнього Білоцерківського району.

Але ж, знаєте, коли писав І. Фундуклей і скільки років пройшло, скільки лихоліття пронеслося над нашою землею. Тому директор не поспішав радіти. Він сам об'їздив усі райони і пересвідчився, чи збереглися ті об'єкти, що його цікавили. Директор побував у Сулимівці, Синяві, Сухому Яру. там теж є давні культові споруди. Добрався і до Острійок. На щастя,

церква збереглася. Вона вже не діяла, тож Сікорський, не гаючись, вступив у переговори з місцевим керівництвом.

Як завжди, це була дуже клопітна справа. Бо знаєте, як старі люди сприймають подібні акції. Хай згорить, хай завалиться, але розібрати... Для них — то великий гріх. І все-таки острійська церква перебралася до Переяслава-Хмельницького.

— Отже, Михайло Іванович знайшов те, що шукав?

— Так, церква козацька.

— А з чого ж це видно?

— Ходімте покажу. — І вже на місці продовжив. — Гляньте на її зовнішній вигляд. Вона дещо менша від тих, що споруджували сільські общини, і скромніша. Козакам ніколи було вибудовувати помпезні колонади. Та й у церкву вони ходили скоріше задля годиться... А придивіться до цих розписів. Милій оку рослинний орнамент, що не має нічого спільного з культовою символікою.

— О-го-го-го! — раптом гукнув мій екскурсовод на повні груди.

— О-го-го-го! — кілька разів віддалося під куполом. І здалось тої миті, що це долинув до нас голос давніх талановитих майстрів.

КОЗАЦЬКИЙ ПОСТІЙ

Мандруючи селом на Татарській горі, обов'язково потрапиш до ніколи ще не баченої споруди.

На найвиднішому місці, звідки найкраще проглядається усе пониззя Трубежа — аж до Дніпра, на південному схилі гори вражає переяславських гостей химерна споруда. Стрімко зметнулися вгору високі вали, увінчані дубовим частоколом. Суворо дивляться на прибулих дубові "їжаки" — ланцюжок їх оперізує всю споруду і чимось нагадує замкнене коло лучників, які щосили натягнули тятиву і за мить пустять у ворота тьму смертоносних стріл. Ці "їжаки" нагадують і знамениті "катюші", і новітні ракети. Та ж стрімкість, та ж націленість у небо...

А над ними з дубового частоколу грізно дивляться на пришельців темні жерла гармат. Десь там, за дерев'яним укриттям, заховалася їхня прислуга і сторожоко пильнує шляхи—дороги сюди, аби не прогавити підступного ворога.

За "їжаками" перед валами — глибокий рів. Ні конем не здолати його, ні з допомогою жердини. Та ще й терновик суцільний. А над усім цим заслоном владарює маківка сторожової вежки. Та флюгер крутиться на вітрі. То символ тих, кому належить мовчазна грізна споруда.

Тихо-тихо навколо. Пестливе сонце, буяння квіту і блакить

високого неба ще більше вирізняють на місцевості цю химерну споруду. Якою ж прадавньою вона здається нині. Навіть казковою. І хочеться вірити, що тут, за оцими стінами, було маленьке казкове царство, в якому жили добрі-предобрі гноми, що влаштовували на валах потішні ігрища для малечі. Якби то... Не для цього, на жаль, поставлено тут гармати. Певно, бувало, ревли вони та кидали ядра. І відчинялися навстіж дубові ворота, щоб випустити відчайдушних вояк на грізну січу. Назустріч славі чи смерті...

Що це? Залишки давнього городища? Але тоді не було ще гармат. Та й розміри надто скромні. Маленька фортеця пізніших часів? Теж не схоже. То звідки ж прийшла сюди ця їжакувата споруда, що її не можна порівняти із жодною, званою сучасниками?

— Це козацький постій, — спалахують очі Михайла Івановича. Йому явно подобається моє захоплення. — Чули про такі? Отож-бо, — розчулено хитає головою, випередивши моє заперечне зізнання. — Були такі. Це ще коли набігала у наші краї татарва. А чи турки заскакували... Чи ще якісь заїди з'являлися несподівано в українських степах. А кордонів тоді не було. В нашому розумінні кордонів. І коли налітали вороги зненацька, важко доводилося. От і ввели за козаччини сторожову службу в степу. Пам'ятаєте? Про це є в деяких книжках. З'явився, скажімо, ворог на горизонті, а сторожа, що вартує на високій могилі, вже й бачить її. Вилазить козак на високий поміст, підпалює там смолоскип і на коня — скоріш до своїх. Дим і полум'я смолоскипа помічають на іншій могилі і теж подають вогнем сигнал про небезпеку, що насувається.

Так діяв козацький телеграф. На десятки, на сотні кілометрів. Але висилати пости в таку даль було не просто. Потрібні були проміжні пункти. Де й коні відпочили б, і люди, вільні від варті, могли б сховатися від негоди. Отже, влаштовувалися колись ще й козацькі постої. Вони стояли на лінії постів. На кілька десятків кілометрів уперед висилалася з них сторожа. Тут вона мінялася, відпочивала...

— Вибачте, але про постої в літературі не густо...

— Так, на жаль, їх описів дуже мало. До того ж вони суперечливі. Деяка частина істориків схильна вважати, що таких постів взагалі не існувало. Мовляв, це вигадка окремих романтиків. От, говорять, пости на могилах — це факт. А ще стверджують, ніби там же, на високих курганах, козаки викопували землянки, в яких і ховалися разом в кіньми під час негоди. Коротше, сім баб — сім рад. Але постої були. Про це свідчать археологічні розкопки, документи польських архівів.

Ну, я й кинувся до спеціалістів. Поїхав у Київ до Володимира Олександровича Ленченка. Він працює в науково-дослідному Інституті теорії, історії і перспективних проблем архітектури, вважається одним з кращих спеціалістів з козацьких оборонних споруд XVII — XVIII століть. А ще до Харламова звернувся. Ви вже чули про нього — на розкопках у нас працював, допомагав реставрувати деякі речі часів Київської Русі. Власне, він і вивів мене на Левченка. І разом з ними наш колектив зробив цей козацький постій.

Коли послухати Михайла Івановича, то ніби й труднощів не було. А вони постали перед переяславськими музейниками уже самою ідеєю створення на горі козацького постю. Ніхто не знав, з чого починати. Сікорський ходив з Ленченком по горі, вибирав місце майбутньої споруди. Намітили одне — передумали: погано проглядалося південне пониззя Трубежа. Перейшли на інший схил.

Але до цього були і сумніви, і скептичні репліки: мовляв, Сікорський знову шукає труднощів для колективу. Навіщо цей постій? Адже надумали відтворити село дев'ятнадцятого століття? Звичайно, ніхто відверто не висловлював цих міркувань, але в душі були сумніви. Вони не висловлювались, бо директор чітко знав, що він хоче. І він першим узяв заступа, зійшов на гору й сказав: "Тут". А потім роздягнувся до пояса, поплював на долоні і почав копати так, як уміє робити це лише Сікорський.

Мало хто знає тепер, скільки праці було вкладено в цей об'єкт. Бо все вручну робилося. І не тому, що Михайло Іванович не міг дістати землерийної техніки. А через те, що тут зустрілися сліди колишньої діяльності людини. Тож директор діяв як досвідчений археолог. Екскаватор міг накоїти лиха, а заступом працювати безпечніше. Але й тепер директор нагадував раз у раз: "Обережніше, друзі, тут можуть бути безцінні речі. Пильуйте".

Уже в перші дні роботи вони знайшли сліди якогось величезного рову — глибокого, широкого, що охоплював підковою саме цю частину гори. Заглибилися на три метри — не видно його дна. Прокопали ще — рушена земля вела нижче і далі. Сумніви розвіялись: то були колишні оборонні вали. Так по них і рухалися до мети.

До неї залишалося небагато, коли над Переяславом прошуміла страшенна злива, і вся земля, яку так важко добували з рову і піднімали на вал, попливла за дощовими потоками вниз. Інший заплакав би... Тисячі кубометрів землі... Кров'яні мозолі... А Михайло Іванович спокійно глянув на свою

маленьку трудову армію і тихо, але чітко мовив: “Доведеться починати знову”. Його послухали. Бо він не командував іншими. То він себе настроював на важку роботу, якій тепер, здавалося, кінця-краю не буде.

Сікорський першим спустився в рів, що був наполовину занесений ґрунтом...

На козацькому постої переяславські музейники працювали аж два літа. За цей час вони перемістили десять тисяч кубометрів землі. І з’явився рів — семиметрової ширини і такої ж глибини. А над ним — восьмиметровий вал, дубовий частокіл, бійниці. За валом — козацьке житло. І все вибудовано так, як було у справжнісіньких маленьких фортецях.

Гармати відливали в Березані. Один скептик сміявся: мовляв, бутафорія. Сипни туди пороху та зашли ядро — вистрілить, то й розсиплеться. Але незабаром довелось переконатися в протилежному. В день 325-річного ювілею Переяславської ради над Переяславом ревнули всі ті вісімнадцять гармат. І раз, і вдруге...

РОВЕСНИЦЯ СЕЛЯНСЬКОЇ ВОЛІ

Коли стало відомо, що із створенням Канівського водосховища деякі села Переяславщини будуть перенесені в інше місце, Михайло Іванович днював і ночував у зоні майбутнього затоплення. Під водою могли зникнути унікальні речі, тож треба було з’ясувати, взяти на облік і подумати про подальшу долю об’єктів старовини. Директор зі своїми людьми ходили від хати до хати, від села до села і віднайшли у той час багато цікавого. Одяг, предмети побуту, знаряддя праці, старі книги, посуд, меблі — все це поповнювало скарбницю переяславських музеїв.

А скільки легенд і всіляких цікавих історій почули в ті дні музейники про місця, з якими люди мали розпрощатися назавжди. Переселенці ставали задумливими і трішки сентиментальнішими. Тепер вже вони, здається, нікуди не поспішали, і з ними подовгу можна було говорити про бувальщини, що переказувались тут віками.

Ось так зайшов якимось Михайло Іванович до одного двору в Циблях і розговорився з літнім господарем. Поспитав, чи немає чогось цікавого для музею, про се про те, та й присіли на лавочці біля добротної хати. З усього видно було — господар настроєний для цікавої бесіди, і не варто поспішати.

— Як згадаю, що все це піде під воду, серце кров’ю обливається, — почав той уже знайомий Сікорському монолог.

— Не побивайтеся. В Нових Циблях квартири — лялечки. І газ, і вода — усе, як у великому місті.

— Знаю. Але насиджених місць шкода. Знаєте, де закопана пуповина, туди одвічно тягне. Тож люди і їдуть на батьківщину. Хай у гості, хай хоч на день, щоб згадати щось, побродити в рідних місцях. А ми куди їхати будемо? А наші діти? На берег моря?

— Я розумію вас, — намагався якимось утішити старого Михайло Іванович.

— Е, що мені те розуміння...

— Вибачайте, що не так. Бувайте здорові.

— Ні, ти зачекай. Хочу розповісти про свою хату.

— А чим же вона знаменита?

— Батько поставили її на честь відміни кріпосного права. З радості, що його діти не будуть кріпаками. Так що мені не просто розлучатися з нею.

Михайло Іванович одразу ж збагнув, яка удача випала йому в цьому дворі. Адже він ніде не чував такого, щоб на честь відміни кріпосного права нову хату ставили. Як правило, на відзнаку цієї сумної для панів події вони в багатьох місцях ставили пам'ятні знаки, переважно звичайного масивного металевого або кам'яного хреста. Мовляв, такого-то року Божого поховано їхні привілеї. А тут — хата. Як символ звільнення від неволі. І здалося Сікорському, що добре було б зберегти її як цікавий експонат. Саме тоді знайшла повсюдну підтримку ідея створення в Переяславі музею народної архітектури та побуту. У зв'язку з цим уява Михайла Івановича малювала заманливі перспективи подальшого майбутнього їхнього скансена, про якого у нас в республіці ще й не знали.

Директор запропонував старому продати хатину для музею. Той погодився, і коли його сім'я переїхала до Нових Циблів, Михайло Іванович заходився розбирати її. На жаль, робили це дуже поспішно, а головне — без будь-якої системи. І коли перевезли все на Татарську гору, зрозуміли: це не хата, а величезна купа звичайнісіньких дров...

Тоді Сікорський мав скласти кілька екзаменів. І житейських, і фахових, і таких, що не мали прямого відношення до його посади. Скажімо, в ті дні директор музею набував фаху теслі, архітектора, будівельника. Та значно складніше випробування чекало його попереду, — коли настав час скласти привезену хату на новому місці. Бо те, що не намітили балок, в'язання, кроков, виявилось не найголовнішою трудністю на шляху до відродження хати на горі.

— Навіщо все це? — здивовано і щиро говорили найближчі помічники. — Який у тому сенс: розбирати, а потім складати?

— Ми не діти, щоб гратися в декорації? — вторили інші.

— Якщо йому так хочеться, хай сам, — бубоніли треті.

А на Горі лежала розібрана хата — ровесниця селянської волі. Лежала тиждень, лежала два — чекала робочих рук, свого оновлення. Але до неї ніхто не підходив. Ні, підходили, але виключно з цікавості: що з того матеріалу можна було б пустити в діло...

То були чи не найважчі часи в житті директора переяславського музею. Ще б пак. Його не підтримали. Звернувся до будівельників-спеціалістів, і ті відмовились. Мовляв, нову хату складемо, а з цих дров — не беремося. Своїх же досвідчених теслярів, тим більше реставраторів тоді ще не було.

“Що ж робити, що?” — мучила думка, не давала спати. Вставав, удосвіта, йшов на Гору. І вирішив нарешті почати сам. Розмітив майданчика під майбутню споруду, виставив підвальні камені, а потім і самі підвалини поклав. Усе те робив чи вдосвіта, чи пізно ввечері, коли поруч нікого не було. Не хотілося люського поголосу. І зайвих нарікань, що обов’язково супроводжують будь-яку нову, ще не знану справу. Відступати Михайло Іванович не міг. Якби відступив — не було б нині на горі цього старовинного села. Шумів би тут парк, посаджений трохи раніше, сторожко дивилися б на перехожих розриті давні могили. І все... Та подейкували б злі язики: “Був тут один дивак...”.

Ніхто не знає, скільки літератури перегорнув Михайло Іванович у ті дні. Суто будівельної літератури, аби почерпнути звідти ази закладки колишніх будівель. Ніхто не знає, по скільки годин він тоді спав. І скільки здоров’я втратив, самотужки виважуючи величезні камені та балки підвалин. Пройде багато років, і все те дасть знати про себе. Будуть лікарні, буде висновок: підірвався, і важка операція. Але все те буде через багато років. А тоді, 1964-го, він жив прагненням довести собі й колегам, що власними силами можна складати розібрані споруди. Можна і треба, бо вони — чудове тло для розгортання нових і нових експозицій та музеїв.

Через два тижні, коли основа хати піднялась над землею, коли зрозумів: не святі горшки ліплять, знайшов собі спільника — Петра Щербину. Третім на цій будові була дружина Щербини — Ольга Степанівна. Ось так утрюх і завершили складати першу хату на Горі.

А потім було захоплення колег і спеціалістів. Та дві толоки, аби надати хаті первісного вигляду. Згодом на цій садибі поставили ще й комору, повітку, клуню, оформили інтер’єр, коротше, зробили все так, як мало бути у середняцькому дворі сто років тому. І невдовзі хата прийняла перших гостей.

За два десятки років у ній побували вже тисячі людей з усіх усюд. Вона — важкий первісток переяславського скансена — пригощала борщем і смачними пирогами багатьох відомих, визнаних, знаменитих і популярних митців, космонавтів, почесних гостей з-за кордону.

У цій хаті знімалися фільми “Хліб і сіль”, “Як гартувалася сталь”, “Веселі Жабокричі”. Але це — лише початок нового життя господи, спорудженої ще на честь відміни кріпосного права.

УКЛІН МИКОЛІ БЕНАРДОСУ

1981 року світ удруге відкрив для себе винахідника кінця дев'ятнадцятого століття — Миколу Миколайовича Бенардоса.

Дивна, але важка доля випала цій людині. Його прадід — виходець із Греції — поступив на службу до російського царя Олексія Михайловича і за це одержав землю в Таврійських степах, у нинішній Миколаївській області. Вірно служили царю Бенардоси, тому й обзавелися маєтностями в степовій Україні.

Але сталося так, що в тому роду з'явився допитливий до всього хлопчина, якого потягнуло в науку. Він вчився в Київському університеті, згодом перебрався до Москви, обладнав там невелику лабораторію і зайнявся дослідями.

Вінцем усіх наукових дослідів Миколи Миколайовича Бенардоса стало відкриття 1881 року нового способу з'єднання металів — електрозварювання. Молодий учений демонстрував свій винахід у Парижі. Заповзятливі закордонні ділки одразу ж збагнули, чого варте його відкриття. Винахідникові пропонували продати своє дітище за кордоном. Він відмовився. Повернувшись додому, настійно добивався, щоб новинка служила вітчизняній науці. Але у царській Росії його не зрозуміли.

Довгим, важким був шлях до визнання на батьківщині. Поки дійшло до “Привілею на спосіб з'єднання і роз'єднання металів безпосередньо дією електричного струму”, довелося все продати. І маєток під Кінешмою, і лабораторію. Щоб якось жити і довести глухому світові свою правоту, із Москви його дорога пролягла до Фастова, до однієї багатой знайомої. Вона надала притулок винахідникові, обладнала у флігелі маленьку лабораторію, де він продовжував дослідити.

Вченого вперто не визнавали. Доведений тим до відчаю, важкохворий свинцевим отруєнням, він потрапив до лікарні. Але навіть і там марив своїми відкриттями. Холодного зимового дня, коли російський пролетаріат піднімався на свою першу революцію, М.М. Бенардос тихо відійшов з цього життя,

залишивши Вітчизні всі свої двісті проектів та винаходів, і найголовніший із них — електрозварювання.

З того часу минуло понад вісімдесят літ. І якось так сталося, що ім'я видатного електротехніка дещо призабулося. Лише напередодні столітнього ювілею з дня народження дугового електрозварювання про вченого заговорили на повний голос у нас і за рубежем. Намічалися великі свята — ювілейний вечір, присвячений винахідникові, відкриття пам'ятника у Фастові, де останні роки трудився вчений. Все настійніше поставало питання організації експозиції про життя та діяльність М.М. Бенардоса.

Усі ці клопоти взяв на себе Інститут електрозварювання імені Є.О. Патона АН УРСР, зокрема його представник О.М. Корнієнко — потомок Бенардоса, який багато зробив для увічнення пам'яті свого великого родича. За його клопотанням академік Б.Є. Батон звернувся до АН СРСР, зокрема до В.О. Котельникова, щоб допоміг примножити зусилля у добрій справі. Розпочалася широка підготовча робота до ювілею. Спеціалісти писали дослідження про життя винахідника, скульптори взялися створити пам'ятник. Святами зацікавилися в ЮНЕСКО.

Корнієнко знову порушив питання про створення музею. Але де? Хто візьметься за це в такий стислий строк? Ну якщо не музею, то хоч невеликої виставки. Ентузіаст консультувався із спеціалістами, але особливо бажаючих не знайшлося. У відповідь чулося: "Треба подумати. Потрібен час". А часу якраз і не було.

— А ви зверніться до Сікорського, — порадили Корнієнкові.
— Цей не відмовить. І зробить усе швидко, оригінально, як ніхто.

Корнієнко прибув до Переяслава.

— Михайле Івановичу, допоможіть.

— Чим можемо?

— Хочемо влаштувати виставку про життя Бенардоса. Чули про нього?

— Доводилося. Де ж вона буде?

— В інституті.

— То це як — "для службового користування"?

— Ну, там побачимо. Може, все це згодом переросте в музей.

— Знову ж таки при інституті?

— А де ж іще?

— Ось що я скажу, друже, — уже вирішив Сікорський. — Ми не візьмемося влаштовувати ніякої виставки. Бо відшумлять торжества — і все забудеться.

— Не забудеться. Я обіцяю.

— Я вірю вам. Але влаштувати такий музей в інституті негоже. Бенардос заслуговує на увагу не лише спеціалістів-електротехніків. Пам'ятник у Фастові стоятиме? Значить, і музею не завадило б там бути.

— Ми цікавилися. На жаль, немає приміщення.

— Чудово!

— Що ж тут чудового?

— У Фастові немає, а в нас знайдеться. Точніше, вже є. Так що треба робити музей у Переяславі.

— Але ж Бенардос і Переяслав ніби не в'яжуться.

— Ще й як в'яжуться. Чи ви забули? Микола Миколайович був начитаною людиною і знав: колись, ще за Київської Русі, будівельники робили на храмах свинцеві покрівлі. Тож винахідник шукав їх у нашому місті. Він неодноразово бував у Переяславі, бо цікавився свинцем для своїх дослідів. Пам'ятаєте, він працював над акумулятором?

— Знаю.

— От і прекрасно. А ви кажете: “не в'яжеться”.

Корнієнка не треба було умовляти. Він розумів: дійсно, так краще. Він чув про Сікорського, як про людину діла, тому в душі навіть радий був, що той пропонує більше, ніж намічалось. Радів, але й сумнівався: чи ж можна зробити музей? Все-таки небагато лишалося речових згадок про Бенардоса.

— Та ви не переживайте. До травня тисяча дев'ятсот вісімдесят першого року все буде готове. Але умова: з вашою допомогою. Ви відкриєте нам усі родинні зв'язки великого винахідника, сліди його діяльності, віднайдені вами. Ну а інститут хай допоможе нам, коли постане питання про відтворення сучасного стану електрозварювання.

Інститут імені Є.О. Патона погодився на ці умови. Погодилася й Академія наук. І взялися за справу.

Сікорський наче відчував, що незабаром йому знадобиться добротна оселя. І не селянська, а панська. Тому заздалегідь вивіз із Воронькова Бориспільського району будинок, його склали на Горі, і він чекав на свого нового господаря. Дивний факт: будинок цей був досить типовим для дрібного панства початку двадцятого століття. Такий стояв і над Унавою, де трудився вчений.

Вперше в музейній практиці Михайла Івановича йому не довелося довго шукати якихось загублених історією речей, що свідчили б про життя та діяльність великої людини. Про це потурбувався Корнієнко. У нього вже дещо було. Він назвав московську адресу правнучки Бенардоса, підказав, що в неї може бути. І директор послав гінця. У Москві щастило Євгенії

Михайлівні Лов'ягінй, тому й цього разу вона поїхала за вказаною адресою. Хтозна, можливо, та поїздка була б не дуже успішною, але знову спрацювали родинні зв'язки Корнієнка. Жінка розщедрилася і продала музею речі, які свого часу служили Миколі Миколайовичу ще у його будинку під Кінешмою, — диван, стіл, столик, люстру, грамоту царя Олексія Михайловича про надання Бенардосам земельної ділянки в Малоросії.

Корнієнко теж передав музею особисті речі ученого-електротехніка: його робочі прилади, книжки, документи, фотографії, шахи, якими захоплювався на дозвіллі винахідник. А ще — шістдесят вісім ескізів проектів. Сьогодні на них особливо цікаво дивитися. Бо чого тільки тут немає. Винахідник планував реставрацію знаменитого цар-дзвону, думав про оборонні, фортифікаційні споруди. Ще тоді, на зорі ХХ століття, він працював над створенням машини, точніше пароплава, що міг би пересуватися й по суші. То був, певно, далекий прообраз нинішньої амфібії. І найсмівіша ідея Бенардоса: посадка космічного корабля на іншій планеті. Свого часу Микола Миколайович писав про це у журналах, але тоді подібні проекти мало кого цікавили.

1980 року Інститут археології АН УРСР зробив розкопки в селі Бишів Макарівського району, де винахідник жив у своєї доброї знайомої і покровительки. На місці того будинку знайшли металеву плиту, на якій електрозварним швом вчений написав одне-єдине слово "Бенардос". А ще там відкопали деякі знаряддя праці винахідника.

Всі ці речі і зайняли почесне місце в музеї. Сікорський зі своїми людьми обладнали в будинку кабінет великого ученого, його лабораторію та майстерню.

Велику допомогу колективу надав Київський політехнічний інститут — він поділився потрібним обладнанням, технікою. Не відставали й патонівці. Так спільними зусиллями і народився музей, що охоплює не лише життя та діяльність винахідника М.М. Бенардоса, а й розповідає про всю історію електрозварювання. Саме тут, у музеї, можна простежити її на яскравих і дохідливих експонатах...

З'єднання металів у скіфів, за часів Київської Русі...

Внесок Бенардоса...

Розповідь про талановитого інженера М.Г. Слав'янова, якому вдалося з'єднати електрозварюванням аж дев'ять металів...

Світова слава Патонів...

Усі електрозварювальні апарати, які знало людство...

Завершив експозицію зварювальний апарат, яким працював на навколоразетній орбіті космонавт В.М. Кубасов. Так, це оригінал. Його добув у Москві уже знайомий нам ентузіаст Корнієнко. Тому Кубасов і був одним з почесних гостей музею під час його відкриття у травні 1981 року — з нагоди столітнього ювілею народження дугового електрозварювання, з нагоди увічнення пам'яті його винахідника — Миколи Миколайовича Бенардоса.

ТУТ ЗУПИНЯВСЯ ГРИГОРІЙ КОТОВСЬКИЙ

Морозний, сніжний ранок на Татарській горі — теж диво. Меншає число екскурсій, над скансеном залягає таємнича тиша. В такі хвилини село на горі дивиться чарівні сни, у яких минування тісно переплелась із майбутнім, що так нестримно підступає зусебіч.

Саме такого зимового ранку ми бродили тут із завідувачим відділом музейного комплексу Михайлом Івановичем Жамом — він розповідав історію створення музею під відкритим небом, показував об'єкти, в яких є велика частка і його праці.

— Он той вітряк ми взяли аж на Буковині. А цей з Харківщини. Бачите, яка різниця... І житло, і млин, і маленька фортеця...

— А то що?

— Хата ворожки.

— А це?

— Святий Зосим. Покровитель бджільництва. Робота київського різьбяр Івана Нестеренка.

А далі перед нами пролягла вузька сільська звивиста вулиця, що виринула з минулого. Плетені верболозом тини, солом'яні стріхи, на подвір'ях журавлі, підсліпуваті вікна бідняцьких осель. Поскрипував сніг, але не полохав уяви, що народжувала картини далекого післявоєнного дитинства, коли ми бігали по такому ж сніжку, серед таких же хат і весело й дружно виспівували:

Бігла теличка —

Побережничка

Та вскочила в дядьків двір:

— Я тобі, дядьку, заколядую...

Здається, що й зараз висипле з-за хати табунець колядників, і ми приєднаємося до них...

І знову стелиться вулиця. Заходимо до хат, вдихаємо духмяні запахи висохлого татарського зілля, милуємося букетами рум'яної калини, польових квітів, заглядаємо в печі,

у колиски — тривожимо своє дитинство. Аж ось зупиняємося біля приземкуватої, накритої соломою зрубної хати, вибіленої сонцем і вимитої дощами. На стіні — меморіальна дошка. Читаємо: “В цьому будинку 1919 року розміщався штаб бригади Котовського Григорія Івановича”.

— Звідки вона у вас, Михайле Івановичу?

— З Макарівського району.

— Розкажіть, будь ласка, про цей факт із життя легендарного комбрига громадянської війни?

— Було це тисяча дев'ятсот дев'ятнадцятого року. Бригада Котовського вела важкі бої на київському напрямку проти денікінців. На початку жовтня командування Червоної Армії намітило прорив ворожого фронту. Котовський зі своїм штабом зупинився на хуторі Вабля і розташувався в крайній хаті, що стояла на підвищенні, звідки чудово проглядалась уся місцевість.

Учасник тих подій, господар цієї хати Петро Семенович Сапсай, згодом розповідав нам: “Котовський зупинився у Ваблі, щоб зібратися з силами. Попереду були жорстокі бої, а позаду — ніскільки не легший чотиристакілометровий південний похід, після якого дуже поріділи полки червоної кавалерії — у кожному лишилося всього по двісті — триста бійців.

Але й тут, у Ваблі, було не легше. Продуктів не підвозили, бійці вже два дні не одержували гарячої їжі, закінчились патрони...

Майже босі, з намуляними до крові ногами бійці йшли за Котовським, упевнені в перемозі. Григорій Іванович дав наказ: раптовою атакою зламати опір противника, зброєю і спорядженням поповнитися в офіцерських окопах денікінців. Чекали вечора, щоб кинутись в атаку.

Коли стемніло, Котовський разом з бійцями підповз до білогвардійських окопів і скочив на бруствер. З криком “ура” бійці кинулися врукопашну.

Про цей бій Григорій Іванович писав у спогадах: “Багато казкового, легендарного героїзму було виявлено в цю ніч як окремими героями, так і в цілому обома полками. Майже нічого незаписано з цієї жахливої ночі, що повинно було б передаватися з покоління в покоління як приклад найвищої мужності і самопожертви. Раніше сонце освітило страшну картину місця бою. Трупі лежали купами, іноді групою по чотири — шість чоловік. І видно було, як двоє, зчепившись в останній смертельній сутичці, ще не вбивши одне одного, були проколоти багнетами своїх ворогів, а ті в свою чергу були вбиті іншими. Так і лежали групою, навалившись одне на одного...

Нечисленні полки після цього бою ще більше порідшали, але завдання було виконано, ворога цілком знищено. Ніколи до цього і після цього, за весь час громадянської війни мені не доводилося бачити такого запеклого бою, справді смертельної сутички...”.

— Так що ця хата — історична реліквія, — підбив підсумок своїй розповіді М.І. Жам.

— А як ви дізнались про неї?

— Музей має багато друзів-помічників не тільки на Переяславщині. Нам пишуть, розповідають під час екскурсій. Ну а ми сумлінно фіксуємо такі оповіді — ведемо картотеку всіх пам'ятних місць і об'єктів не лише Київщини. Хата, в якій перебував зі своїм штабом Котовський, була досить відомою в Макарівському і в Бородянському районах. Так що ми не могли не знати про неї.

Ну а потім Сікорському подзвонили: біда! Син уже згаданого господаря збудував новий дім, а старий надумав зламати, бо він, бач, псував йому вигляд. Наш Михайло Іванович поїхав туди, умовив чоловіка поки що не чіпати пам'ятки історії. Але пройшло трохи часу і знову нам переказали: хату почали розбирати на дрова. Зволікати більше не можна було. Сікорський спішно організував експедицію. До “теслярської” бригади ввійшли Сікорський, я, Іван Шевченко та Петро Щербина.

Пам'ятаю, було це влітку 1966 року. Поїхали двома машинами. Не розгинаючись, розібрали хатину, навантажили. Михайло Іванович згадав, що не вистачає лави й стола, за яким сидів і працював Котовський. Ну, звісно, наш директор таких “дрібниць” не упускає. Оразу ж вдарив на сполох: куди поділося? З'ясувалося, далекий родич забрав. Знайшли його, відкупили потрібні музею речі, аж тоді Михайло Іванович задоволено посміхнувся.

Перевезли хату до Переяслава, відновили її первісний вигляд, таким чином увіковічили ті незабутні дні. Про них сьогодні відвідувачам музею нагадують портрет легендарного полководця, побутові речі періоду громадянської війни. Все відтворено так, як було десятки років тому. Навіть розпис стін, печі. Звичайно, ті розписи не збереглися, і їх довелося реставрувати. Хтось із воблянських старожилів підказав, що раніше вони нагадували малюнки видатної поліської художниці Марії Приймаченко. Звернулись до неї і одержали найпоширеніші побутові ескізи поліського краю. На їх основі наша майстриня Олена Іванівна Юзвикова відтворила розписи в хаті-штабі Котовського.

ПАМ'ЯТЬ ПРО ДІДА ХВОСТИКА

Вузька вуличка біжить-петляє між селянських дворів минулого століття, і не треба бути дуже обізнаним із тим життям, щоб безпомилково визначити, кому належала та чи та садиба.

Ген причепилася на схилі маленька хатина, біля якої і двір — на два скоки доброму цапові. Благенький перелаз, сплетений із лози, одиноке напівзасохле дерево. Поруч шматочок землі, не більший від подвір'я. Усе таке ветхе і тимчасове. А в маленьких вікнах — смуток та переляк. Тут жили бідаки.

А он, через вулицю, і двір значно більший, і ворота вищі, і вікна добротніші. І землі — куди бідакові. А навколо садиби — добротна загорожа, начеб промовляє перехожим: “мій двір — моя фортеця”. Це двір заможних селян.

Неподалік чепурна хатинка, що сховалась у вишневім садочку. Мальовані віконниці, білесенькі стіни, рівна доріжка від шляху, обіч котрої виструнчилися химерні дідухи, поставлені тут, здається, якимись витівниками. А ось і знайома дерев'яна фігура чоловіка з хрестом і драбиною. Вона вже потрапляла нам на очі. Це святий Зосим — покровитель бджільництва.

— Навіщо йому драбина, Михайле Івановичу? — запитую М.І. Жама.

— Щоб до вуликів добиратися.

— Тобто?

— Бджільництво колись було не таким, яким ми звикли бачити його сьогодні. Вулики-дупляки підвішувались на деревах, щоб звір не дістав. Але найпопулярнішими були бджолині природні борті, у дуплах старих дерев, високо над землею. От Зосим і тримав драбину. На, мовляв, лізь перевіряй свої борті, а я тим часом благословлю твій труд.

— Так оті дідухи...

— Точно. Вулики ще вісімнадцятого століття. Їх називали дупляками.

— Отже, ми в дворі у пасічника?

— І на території музею бджільництва, — Михайло Іванович гордовито оглядає ці володіння, мовляв, знай наших. Ту гордість можна зрозуміти. Як потім розповів Сікорський, М.І. Жам багато зробив для організації цього музею — об'їздив кілька районів, зібрав чимало унікальних експонатів. Але під час нашої екскурсії на горі я того ще не знав. Неквапно ми наближались до хатини пасічника, і Михайло Іванович розповідав історію бджільництва.

— Бджолині природні борті характерні для первісно-общинного та феодального періодів лісового бортництва. На високих деревах видовбувались гнізда, тобто борті, що

позначалися різними знаками належності певному господареві. Мед з них виймався разом із воском, з якого робили свічки. До бортей піднімалися за допомогою спеціального пристрою — дерев'яного обруча-сидіння, підвішеного на мотузці.

— Виходить, бортняки були ще й еквілібристами?

— Виходить, що так.

— А чому ж у Зосима драбина?

— У старовину теж були раціоналізатори, — і засміявся. — Певно, не випадково в сімнадцятому столітті замість лісових бортей селяни почали влаштовувати на хуторах та по селах пасіки в дупляках, колодах — у лежачих або стоячих, — вирубаних із дерева. На зиму отвори-вікна щільно закладалися планочками, і бджоли відносно легко переносили холод. Тут, у дупляках, їм не страшний був і ласий до меду хижий звір. У другій половині дев'ятнадцятого століття дупляки стали замінятися рамочними вуликами. Але на Поліссі їх можна зустріти ще й зараз. Ось, гляньте, — М.І. Жам підвів до колоди, накритої сніпком соломи. — Це вулик-дупляк на дві бджолині сім'ї. Такі колись дарували на весілля молодятам. Мовляв, учіться у бджіл жити під одним дахом разом з батьками. Чи не з тих часів пішли і селянські хати на дві половини — тобто на дві сім'ї.

— І звідки цей вулик-дупляк потрапив на Гору?

— Знайшов я його в селі Товстий Ліс Чорнобильського району. Був у господарстві лісника. Ще придатний для роботи. Тому господар не дуже охоче розлучився з ним. Довелося дощок дати взамін. Але дупляк вартий того. Унікальна річ, дійшла до нас із вісімнадцятого століття.

Заходимо до господи. Чого тільки нема у цій скарбниці сільського пасічника. Вулики різних конструкцій, рамки, вощини, інструмент, захисна маска, димарі, медогонка, воскотопки. Хто хоч раз бував на справжній пасіці, той знає, чого все це варте. І якою радістю наповнюється серце, коли ти здіймаєш над вуликом важку янтарну рамку, обліплену гомінливим сімейством.

— А хата ця, певно, не з Полісся? — дивуюся її білизні.

— Угадали. Наша вона, переяславська. Пам'ять про діда Хвостика.

— Хто такий?

— Чудовий пасічник був. Але не тільки тому його хата потрапила до нас. Адже в будь-якому районі можна знайти кілька прекрасних спеціалістів-бджолярів. А цей був особливим. Наш Михайло Іванович знайшов його в селі Помоклях. Дід Хвостик очолював колгоспну пасіку, в нього

вчилиось немало молодих бджолярів. Коли почалася Велика Вітчизняна війна, дід здав п'ятдесят тисяч карбованців власних заощаджень на будівництво танкової колони "Переяславець". А відгриміла війна — дід знову на колгоспній пасіці працював. І вдома з вуликами возився.

Тож у діда Хвостика був типовий двір пасічника, який ми і шукали для музею народної архітектури та побуту. Та ще й господар — особа непересічна. І коли він помер, Сікорський розшукав його синів, домовився про передачу хати музеєві. Потім один з них приїздив до Переяслава — віддав нам усі батькові речі: вулики, інструмент, фотографії. Ось вона, пам'ять про добру людину.

СІЛЬСЬКИЙ ДЕТЕКТИВ

Ким тільки не доводилося бувати Михайлу Івановичу за сорок сім літ музейного життя. Певно, немає такої професії на селі чи у маленькому містечку, з якою б не стикався Сікорський і не знав її до пуття. Але одного разу випало йому освоїти ще й професію детектива.

У В'юнищі, яке переїздило на нове місце у зв'язку із створенням Канівського водосховища, надибав директор цікаву хатину — добротну, простору. І видно було, що господар її, — чудовий тесля. Бо і в хаті, і на всьому обійсті відчувалася рука гарного спеціаліста по дереву. Директор не міг обминути тієї хати. Тож незабаром він вже сидів біля ганку господи з дідом Трипузом і вів переговори, як би купити хату для переяславського музею. Дід погодився, торг відбувся.

Заплатив Михайло Іванович дев'ятсот карбованців за хатину, покликав своїх помічників, і за два дні розібрали її, розмітили деревину, склали при дорозі. А була п'ятниця. Транспорту не знайшлося, то поїхали додому, маючи на оці, що все те вони перевезуть до Переяслава у понеділок раненько.

Минули вихідні — приїхали. А розібрану хату, мов корова язиком злизала. Кого не питали, ніхто не бачив, що трапилось, куди зникла така кількість деревини.

— Хіба ж запам'ятаєш, хто, що і куди везе. Всі везуть, бо всі переселяються, — відповідали сусіди, складаючи пожитки в дорогу.

— А ви собаку викличте, — порадив один.

— Е, ні, собака позавчорашнього сліду не візьме, — глибокодумно мовив сержант міліції.

— Та киньте ви ту розвалюху, — почав начальник міліції, коли директор прийшов до нього. — У В'юнищі зараз стільки безгоспного дерева. Вибирайте хату, яку хочете. Хіба вам не все одно? Там кожну другу дід Трипуз робив.

Не згодився Сікорський на ті компромісні пропозиції. Поїхав діда шукати. Той дуже здивувався, почувши, з якого дива прибився до нього недавній покупець.

— Це ж треба. От люди... Не втямкую, хто ж зазіхнув на мою батьківщину.

— А хто цікавився, діду, хатою ще до мене?

— Та були тут. Люди на дрова питали.

— Хто?

— Не з наших. Вони заїжджі.

— А ще хто?

— Питати — чимало питали, але ж ніхто не торгувався. Хіба що Іван... Це той, задніпрянець, Настин зять. Він у Переяславі робить. Машина в руках. Хотів, щоб я йому за п'ятсот таке добро віддав. Ще й розсердився, пам'ятаю, коли не зійшлися в ціні.

— А Настя та вже переїхала?

— Не бачив.

— Поїхали, — махнув директор водієві. По дорозі розпитав, де живе згадана дідом жінка, і явився прямо до неї. А там саме хату розбирали. Поруч лежала чималенька купа стовпів, акуратно складена при дорозі. Хазяїн побачив непрошених гостей, насупився.

— Нічого придивлятися до чужого добра.

Михайло Іванович мовчки обійшов навколо складеного дерева, заглянув на торці, де виднілися не всюди ще стерті його недавні мітки, нарешті наблизився до господаря.

— То як: самі заберемо, чи міліцію викликати? — кивнув на дерево.

— Ви про що? — удав той, ніби нічого не розуміє..

— Я про цей стосик дерева кажу, котрий ти спритно вихопив з подвір'я діда Трипуза. Чи це неправда? — гнівно зблиснув очима директор.

— Так як ви смієте?

— Смію, бо злодій ти. Вантажте, хлопці, стовпи. Усе це наше...

Хазяїн махнув рукою, відійшов...

І ТАКЕ БУВАЛО

Тисячі кілометрів по Україні, Росії, Прибалтиці сходив і з'їздив Михайло Іванович у пошуках скарбів народних. Жодна бухгалтерія не візьметься нині підрахувати, скільки ж було тих відряджень по всіх усюдах нашої країни. І де щастило директору, а де ні. Бо всякі люди стрічалися йому на тих мандрівних шляхах. Звичайно, в більшості випадків — добрі.

Вони з розумінням ставляться до музейників і чим можуть, тим допомагають. Бо хочеться, щоб збереглася пам'ять. Тож не торгуються, не заривають старожитності в землю.

До Михайла Івановича ідуть, як до скарбника, — чесного і надійного, який не розтринькає, а примножить і збереже. Мені доводилося бачити, як здалека прийшов чоловік, щоб передати директору дорогу його серцю річ. Він сказав: “Я довго вагався, але не можу більше тримати цю річ удома. Раптом загубиться. Візьміть — вона потрібна музею”.

То — найвища данина пам'яті.

Якось ми сиділи з Сікорським на лавочці, біля музею, коли в двір заглянув якийсь молодий чоловік.

— Михайле Івановичу, можна до вас?

— Заходь.

— Ось. Подивіться. Знайшов у кар'єрі. По-моєму, це дуже давня річ. Гляньте, Михайле Івановичу, через тиждень зайду.

— Дай хоч запишу твої координати.

— Та ви ж мене знаєте. З Підварків я. Баби Марії син. Бувайте.

І залишилася в директора на долоні важка й ніби цементом обмашена, позбавлена своїх витончених форм, зблякла перлівниця. Мені спало на думку, що над Сікорським хочуть покепкувати. Надто все нагадувало підробку. Бентежила незвичайна вага перлівниці й залишки слідів цементування. А Михайло Іванович мовчки розглянув принесену річ і нарешті сказав: “Завтра буду у Києві. Побачимо, що аналізи скажуть”.

Наступного приїзду до Переяслава я нагадав про ту знахідку.

— А, знаєте, цікава річ. Скам'яніла перлівниця. Їй сто мільйонів років. Таку не часто побачиш навіть у столичних музеях.

Подібні експонати нині все частіше самі “приходять” до переяславського музею. А бувало ж... Особливо на перших порах. Та ще коли доводилося мати справу з людьми темними і відверто недоброзичливими.

Була, скажімо, у Волошинівці сусіднього Баришівського району гарна дерев'яна церква кінця XVIII століття. Особливо вражав її іконостас — чудові майстри його виготовили. І вся краса гинула, руйнувалася. Бо давно вже в церкві не правилося, вона стояла зачинена. А невблаганний час робив своє. Зруйнувався дах, приміщення церкви заливали дощі, заносило снігом. Любителі старовини бідкалися: що ж далі буде?

Про це дізнався Сікорський. Не гаючись, він поїхав до Волошинівки, домовився з виконкомом про передачу церкви

музееві. Михайло Іванович надумав розібрати її, перевезти на Татарську гору і влаштувати в ній Музей історії релігії та атеїзму. З тим і вирушив у село з бригадою своїх майстрів.

І тут почалося. Хтось підбурих старих людей, вони зібралися біля церкви.

— Не дамо, — гнівались бабусі і сердито стукали ціпками об землю.

— Не збиткуйтесь над Богом. Він все бачить. Страшною буде кара його, що упаде на ваші безбожні голови, — чулося з натовпу.

Михайло Іванович вийшов до тих людей, розповів їм, хто вони такі і для чого потрібна їм ця пропаща церква. Він умовляв, утішав, пропонував через рік завітати до Переяслава, обіцяв, що музейники відновлять, зроблять її ще кращою.

Не допомогло. “Пікет” віруючих стояв на порозі незворушно. Особливо сварилася одна підстаркувата жінка, недобрі вогники горіли в її очах. Вона кричала, погрожувала, проклинала.

— Жіночко, ви вірите в Бога? — запитав її Михайло Іванович.

— Якби не вірила — сюди не прийшла б.

— Чого ви добиваєтесь?

— Щоб ви не руйнували церкву.

— Ходімте всередину.

Зайшли. В очі одразу впадає велика руїна, яку давно вже почали тут неблаганні сили природи. Особливо в критичному стані був іконостас:

— Бачите? — запитав жінку Сікорський.

— Бачу.

— То чого ж кричите? Ми реставруємо все це. Відновимо. Але заберемо звідси, бо тут воно зогніє.

Повірила жінка. Сказала щось людям — відступили, пішли по домівках. Бригада реставраторів приступила до роботи. Зняли частину іконостаса, відправили до Переяслава. Назавтра мали продовжити роботи. Але не судилося. Знайшлася підступна душа — пустила червоного півня...

ЯК ГАРМАТУ ПОЦУПИЛИ

Оглядаючи музейні володіння і експозиції, Михайло Іванович з досадою відзначав про себе: бракує військової техніки, зокрема часів громадянської війни. Велика Вітчизняна вже мала трохи речових свідчень, а буревій 20-х років був представлений слабо.

От і почав Сікорський бомбардувати військові відомства своїми листами — понад 200 штук їх застрягло десь у

канцеляріях. Стільки виїздив директор до командування Київського військового округу та в окремі військові частини — усі розводили руками: нічого немає. Михайло Іванович вірив їм і не вірив — ну мусить же бути десь у закамарниках ремонтних майстерень та арсеналів щось від тих часів. А Сікорському дуже хотілося придбати саме гармату.

Коротше, директор музею розіслав гінців на всі полігони, щоб вони “погомоніли” на місцях з військовими. Форми пошукової роботи були довільними, але щоразу Михайло Іванович наголошував: у нас великих грошей немає, діставайте все, як можете. “Гарна просьба мур пробиває”, — благословляв своїх людей у дорогу, наголошуючи: без експонатів додому не повертатися.

Нарешті йому доповіли: на полігоні у Старому, що в Бориспільському районі, військові “розстрілюють” якусь непотрібну їм гармату. Треба подивитися.

Оглядини ті виявились досить результативними. Полігон, звичайно, охоронявся, але та охорона ніколи не була перешкодою для справжнісіньких грибників. От місцеві люди і показали, як добратися до високого піщаного пагорба, на якому стояла одинока гармата. Глянули на неї — і дух перехопило: “Санкт-Петербург, 1907”.

Численні пошкодження говорили і про її бойове минуле, і про те, що їй і зараз дістається від молодих гармашів, які облюбували її тут за гарну мішень.

Блискавично народився план. Заїхати сюди машиною неможливо — пісок, недремне військове око... Просити — марно... Начальник полігону ще раніше сказав, що тут нічого немає... А якщо немає, то... й не повинно бути... Але коли? В такі дні багато люду вештається, а в неділю на полігоні затишшя: начальство відпочиває, а постових на пісках не виставляють...

Так і зробили. Приїхали в неділю перед обідом. Машину залишили у ліску, а самі — до гармати. Спробували на мотузках опустити її з горба — не вийшло. А тут недалечко і військовий трактор з'явився — щось перевозив.

— Гей, служивий, підсоби! — гукнув йому Михайло Іванович.

Той здивовано глянув на цивільних.

— Розумієш, домовились з вашим начальством забрати цю розвалюху до музею, а її, кляту, не можемо спустити з горба. Виручи.

Той, певно, теж не ликом шитий був:

— Могорич буде?

— Уже є, — витягнув із сумки пляшку горілки завбачливий Михайло Іванович.

Солдат-тракторист зачепив гармату і відвіз її аж у лісок, до машини...

Того ж дня її хутенько почистили, підфарбували, дали інвентарний номер, і гармата-ровесниця століття зайняла почесне місце біля музею.

А десь через два місяці приїхали військові: так і так, мовляв, ви украли наше майно. Командувач округу викликав директора до себе.

— Ви харчі з собою взяли? — запитав той суворо, коли Сікорський переступив поріг його кабінету.

— Військові — люди гостинні, думаю, що нагодують, — лукаво мовив директор.

— Злодіїв не годуємо, — буркнув генерал. — А за украдену гармату посадимо. Вам три роки пахне...

— Вибачте, але то не ваше майно, — щиро пояснив директор. — Я ж писав вам, просив... А ваші інтенданти відповіли: у нас таке не числиться. Про це казали і на полігоні, тому й добивали недіючу гармату. А для музею вона — річ цінна. Хай люди вивчають історію давно минулих днів.

— І все-таки треба було попросити, — не здавався генерал.

— Просили. У ваших торішнього снігу не випросиш... І сам — не гам, і...

— То де ви її там поставили? — перебив несподівано генерал.

— Біля музею. Як новенька тепер! І люди вам дякують, бо ми усім розповідаємо, що це подарунок гармашів Київського округу.

— Г-у, — кашлянув генерал і усміхнувся. — Ну й артисти. Шкода таких садити... Молодці. Якби я був директором музею, то зробив би те ж саме...

Відтоді минуло понад двадцять літ. Гармата — мовчазний свідок майже вікової історії, як і раніш, красується біля історичного музею у Переяславі, і, зупиняючи біля неї відвідувачів, екскурсіводи доповнюють тут розповідь про героїчну оборону Києва влітку 1941-го на рубежі від Старого до Монастирка.

ПРО ЩО ГОВОРЯТЬ ЗОРІ

— Скільки існує людина, вона завжди думала, а що там, за хмарами? Найчастіше думала з острахом. Бо небо карало. Посилало всі біди, стихійні лиха, яких давня людина ніяк не могла збагнути. Але коли минав той страх, коли на літньому доброму небі спалахували міради зірок і величаво плив між них повний місяць, людину брала цікавість: "Як воно

влаштоване, це небо?”. Так народжувалися Прометей та Ікар, Галілей і Кибальчич, що проклали шлях до космосу...

Неквапна оповідь Михайла Івановича тече, мов Трубіж. То береться широкими й тихими плесами, то швидко струменить, немов, не встигнемо ми до ранку, до згасання зір.

— Наша Гора — не виняток. Тут, як і всюди, народжувалися мрійники, що думали-гадали про захмарні далі. І якщо ми вирішили показати життя людини від найдавніших часів до сьогодення, то, хоч як крути, завершити експозицію повинні саме космосом. Бо в ньому — відбиток всього найновішого, найпередовішого. Ось так на початку сімдесятих років і виникла ідея створити Музей світопізнання та мирного освоєння космосу.

Звичайно, ідея — це добре. Але політ до космосу починався, на жаль, не в Переяславі. Тут годі було шукати якихось експонатів. От ми й написали в Москву, в Калугу, в Зоряне містечко. Але спочатку ніхто не відгукнувся. Це й зрозуміло. Космічних експозицій тоді не було ніде. Так що ми на певний час заспокоїлися. Точніше, заспокоїлись, щоб зібратися з думками та накреслити інший шлях...

Про цей шлях мені розповідали згодом колеги Сікорського. І вийшла цікава історія, яку не можна не переповісти сучасникам, щоб вони знали, як інколи народжуються музеї.

Отже, все почалося з в'юницької церкви — з тої самої, що її малював свого часу Тарас Шевченко. Перевезли її на Татарську гору, і Михайло Іванович загорівся ідеєю відтворити в ній експозицію “В сім’ї вольній, новій”. І тут раптом несподівана затримка. Директор надумав експонувати в цьому приміщенні маятник Фуко. Мовляв, нам ніяк не можна без розділу про пізнання світу. Кинулися шукати, а хто ж це зробить? Хто візьметься змонтувати маятника, зробивши всі належні розрахунки.

Поки інші думали та гадали, директор спробував відшукати земляків — відомих математиків. І знайшов у Києві Сергія Васильовича Малашенка — доктора технічних наук, лауреата Державної премії, одного з провідних спеціалістів Інституту механіки АН УРСР. Виявилось, що Сергій Васильович родом із Переяслава. У його батька колись збиралося революційне підпілля. Дізнавшись про це, Михайло Іванович і зачепив земляка за живе. Мовляв, так і так — хто ж нам змайструє маятника Фуко, як не Малашенко. Щоб той не сумнівався у благородних намірах переяславців, директор запросив його до музею. Сам водив залами, все показав. Гостеві сподобалися експозиції, вразила велика робота, яку провів маленький колектив музею, збираючи скарби свого народу.

Гість пообіцяв допомогти і слова свого дотримав. Інститут механіки АН УРСР з честю виконав перше замовлення переяславців — розрахував і змонтував маятник Фуко в музеї на Горі.

То був гарний початок великого та плідного знайомства. Бо після нього відбулася розмова, що їй судилося стати етапною на шляху створення в Переяславі ще одного музею.

— Сергію Васильовичу, вам подобається у нас? — запитав Сікорський гостя, звівши його на Татарську гору.

— Дуже. Не сподівався, що тут можуть бути такі скарбниці.

— Спасибі за добре слово. Але... Хочеться зробити щось солідніше.

— То куди ж іще?

— Допоможи нам, земляче, створити експозицію про освоєння космосу.

— Приїздіть до Києва. Подумаємо.

Сікорський не довго барився з тим візитом. У нього правило: куй залізо, поки гаряче. А тут подарували надію. Куди ж відкладати, якщо ночами ввижається новий музей. Та такий, якого ще й у Києві немає.

— Значить, так, Михайле Івановичу, — розмірковував Малашенко. — Мабуть, почнемо з листа академіку Ішлінському. Це наш земляк. Раніше працював у нас директором інституту, а недавно його переведено до Москви. Олександр Юрійович знайомий з Поповичем, а той дуже добре ставиться до земляків, любить отчий край, тому, думаю, допоможе.

— Може, самому поїхати б, Сергію Васильовичу?

— Не будемо поспішати. Він часто у відрядженнях. Врешті йому треба подумати, поговорити з Поповичем. Такі речі швидко не робляться.

Відповідь із Москви прийшла швидше, ніж сподівалися. Академік обіцяв допомогти. І незабаром прилинула перша ластівка — запрошення до Москви. Директору не вірилося, що там чекає успіх. Від хвилювання дала про себе знати давня хвороба — зліг. Але не лежалося — зайнявся благословенням "гінця". Поїхала Галина Іванівна Козій. Переговори пройшли успішно. Москва обіцяла надіслати деякі експонати. Ухопившись за ту обіцянку, Сікорський посилає ще одного гінця — Євгенію Михайлівну Лов'ягину.

Так починалася велика, копітка робота, до котрої підключилися люди, які ніколи й не знали одне одного, а лише чули про славний Переяслав. Київський та московський академічні інститути механіки, Зоряне містечко. На допомогу переяславським музейникам прийшли заклопотані великими справами люди. Не відмахнулися, не відмовчалися, а гаряче

взялися сприяти народженню нового музею в Переяславі-Хмельницькому доктор технічних наук С.В. Малашенко, академіки О.Ю. Ішлінський, В.О. Котельников, П.Л. Капіца, його молодший син — С.П. Капіца, талановитий популяризатор науки, ведучий всесоюзної телевізійної передачі “Очевидне — неймовірне”. Велике спасибі кажуть їм сьогодні переяславські музейники, яких учені привели до космонавтів Г.Т. Берегового, П.Р. Поповича, Г.С. Титова, В.О. Шаталова, до тієї техніки, що побувала в космосі, до багатьох інших речей, що мало їх лише Зоряне містечко.

Першими космічними експонатами переяславського музею став макет першого штучного супутника Землі, який у жовтні 1957 року сповістив світ про початок мирного освоєння навколоземних орбіт. Затим до Переяслава надійшла геофізична ракета “Янтар”, робочі костюми Ю.О. Гагаріна, П.Р. Поповича, Г.С. Титова, двигун ракети-носія, комплект їжі космонавтів.

Деякі з цих речей потрапили до музею вперше. Вони не експонувалися навіть у Москві. І виходило, що Переяслав перейняв славу столичних колег, не говорячи вже про Калугу й Житомир, де теж могли похвалитися космічними експонатами. Чутки про успіхи колективу Сікорського швидко рознесли за межі нашої республіки і спрацювали на поширення його популярності. Це теж допомогло придбати нові й нові експонати.

Нарешті до Переяслава надійшли робочі парашути Ю.О. Гагаріна, Г.С. Титова, П.Р. Поповича. Павло Романович зробив дарчий напис на своїх особистих речах. Потім у музеї з’явилися місяцехід, комплект спускного комплексу, речі, що побували на навколоземній орбіті, модель кабіни космічного корабля “Союз-22”.

А Сікорському здавалося: цього мало. Йому хотілося увічнити пам’ять про земляка, героя Великої Вітчизняної війни, визволителя Переяслава від німецько-фашистських загарбників, який згодом став космонавтом, — Г.Т. Берегового. Але Михайло Іванович не був особисто знайомий із космонавтом. Значить, хтось мав познайомити їх. Незабаром така людина знайшлася — виходець із Переяслава, працівник культури, родич і товариш Г.Т. Берегового Д.А. Громницький.

Якось навесні в Москві відбувалася Всесоюзна нарада працівників культури. Зустрівшись там із Д.А. Громницьким, Михайло Іванович нагадав йому про обіцянку познайомити з космонавтом. Той подзвонив Г.Т. Береговому додому. Сікорському пощастило — до телефону підійшов сам господар, і за кілька хвилин домовились, щоб директор переяславського музею чекав дзвінка, — йому скажуть про зустріч: коли і де.

Звичайно, після цього Михайло Іванович не пішов ні на які засідання, а невідлучно сидів у готелі “Москва” і раз у раз зирив на рожевий телефон. А той мовчав. Він пробудивсь аж надвечір.

— Михайло Іванович?

— Так.

— Говорить помічник Берегового. Георгій Тимофійович має намір прийняти вас сьогодні. Чекайте повторного дзвінка.

Але повторно той пролунав аж уранці наступного дня. Знайомий голос чітко, по-військовому повідомив: космонавт прийме гостя з України через годину. І порадив не баритися. “У Георгія Тимофійовича обмаль часу. Поспішіть”.

Вони зустрілися в Зоряному на квартирі в космонавта. Георгій Тимофійович усміхнувся приязно, міцно потиснув руку.

— Здрастуйте. Що привело вас до мене?

— Наш музей.

— Знаю. Мені розповідали. Добре діло робите. То, кажете, ви із Переяслава? — запитав несподівано і підійшов до великої карти. — Ось, — ткнув пальцем у вужисько Дніпра. — А недалеко Букринський плацдарм. Я бував тут у сорок третьому. Бачив Переяслав з повітря. Мрію колись приїхати.

— Ласкаво просимо. Будемо дуже раді.

— Ой, чоловіче добрий, — усміхнувся господар. — Ніколи нам. От і зараз спішу — робота чекає. Так що дуже уважно слухаю вас.

— Хочу просити, щоб ви передали нашому музею деякі свої особисті речі.

— Ну, тут дещо знайдеться, — окинув поглядом помешкання. — Можете брати все, що вас цікавить. Тільки цієї полочки не чіпайте, — показав очима на сервант, де лежали всілякі сувеніри. — То подарунки дружині. Все інше у вашому розпорядженні. А потім цей чоловік, — показав на молодика, що сидів у сусідній кімнаті, — відвезе вас, куди вам потрібно.

На цьому й попрощалися. І залишився Михайло Іванович наодинці у квартирі Берегового. Його погляд одразу ж упав на велику шафу. Відкрив дверцята — а там повно особистих речей космонавта — і кітелі, і шинеля, і вихідний костюм. Зняв з вішалки шинелю, відклав: пригодиться. Затим над костюмом зглянувся. Нарешті дійшла черга до кітелів. Але ж як бути? Раптом цей молодик скаже: доволі. Глянув на нього, а той сміється: “Георгій Тимофійович дозволив, беріть”.

Зняв першого: “Цей у Музеї космосу буде”.

Зняв другого: “Цього в діорамі повісимо. Серед експонатів про героїв Букринського плацдарму”.

А в шафі іще два кітелі залишаються. Шкода їх стало. Та й згадав директора Київського історичного музею Івана

Омеляновича Дудника, його прохання: “Якщо зможеш, Михайле, то й на нашу долю щось попроси”. Відклав і третього. Оглянувся, а молодик (згодом дізнався, що то був зять Берегового) сміється: “Як везти будете?”.

— А ти чемодана дістань! — раптом прорізався у Михайла Івановича командирський голос. — Георгій Тимофійович за помічника тебе залишив, так що допомагай, друже.

Допоміг. Витягнув з іншої шафи великого чемодана, склали усе те добро та й поїхали до готелю. А там накинулися із запитанням: як та що?

— Все нормально, — усміхнувся задоволено Михайло Іванович.

Музей космосу урочисто відкривали в травні 1981 року. Заради такої події до Переяслава-Хмельницького приїхало багато відомих людей. Був і академік Ішлінський. Перерізав стрічку, ступив на поріг колишньої в'юнищенської церкви й остовпів від здивування.

— Е, то ви чималенько перетягнули сюди космічного добра. Не думав. Молодці. — І так розчулився, що передав до музею свій київський робочий кабінет.

От, здається, і вся історія, пов'язана з виходом Переяслава-Хмельницького у відкритий космос. Але вона буде неповною, якщо не пригадати її доповнення, маленький епізод, що мав місце на ВДНГ СРСР у Москві.

Група екскурсантів уважно слухала фахівця у павільйоні, де представлено експозицію про мирне освоєння космосу. Люди захоплено розглядали могутню техніку, спорядження космонавтів, речі, що побували в космосі, і задоволено хитали головами.

— Таке можна побачити тільки в Москві, — почувся раптом.

— Приємно чути це, — мовив екскурсивод. — Але ми не єдині, хто має подібні експонати. Ви бували в Калузі?

— Ні.

— А звідки до нас приїхали?

— Із Сум.

— То вам же недалеко до Переяслава. Поїдьте — не пошкодуєте...

ДУМА ПРО ХЛІБ

*Що посієш, те й пожнеш.
Народне прислів'я*

Над Переяславом, над горою Татарською — блакитне високе небо. Білу смужку креслить у ньому реактивний літак — він пливе у високості і ніби дивується чудовій мирній днині,

розмаїттю барвів теплого літа. Здається, вся земля, вкрилася ніжним яскравим цвітом.

Тиша і благодать. І в ній зримо присутні наші давні предки, що залишили сліди своєї діяльності в Добраничівці й Трипіллі. Незворушні скіфські баби, що переселилися на Гору з південної степової зони України.

Все, чим жила Переяславщина споконвіку, є в музеї на Горі. Але найкраще представлена тут розповідь про найвидатніший винахід людства — хліб.

— Ми не могли не створити цього музею, — якось сказав у пориві одкровення Михайло Іванович. — Людство завжди прагнуло миру і хліба. Це одвічне. З ним пов'язані найзаповітніші мрії, що стали піснями, приказками, колядками. Хліб — усьому голова. Тож, плекаючи свій скансен, ми вирішили музейний комплекс завершити розповіддю про хліборобство. Ну, скажіть, хіба воно не варте того? — раптом запитав Сікорський, вкотре перевіряючи, кого йому доля послала у співбесідники: однодумця чи скептика. Почувши схвальне “так”, зосередився і вів далі:

— Я так собі уявляю: було це приблизно п'ятнадцять тисяч років тому. Поменшало мамонтів, і людина все частіше й ретельніше стала приглядатися до всього, що її оточувало. Одного разу їй трапилися дивні зерна. Пожувавши їх, пращур відчув, що втамував голод, і він поділився тими зернами зі своїми родичами. Комуś спало на думку розтерти ті зерна і змочити водою. Незабаром ця своєрідна каша поширилася між багатьох племен.

Зерна добре зберігалися. А щоб їх більше було, людина навчилася сіяти нивку. Їй оберігала її, як родинне вогнище, як власну зброю. Від хижих звірів, від недругів, від стихії.

Хто його знає, скільки людство харчувалося б тою сирою кашею, якби одного разу не трапився прикрий випадок: черговий заснув уночі біля вогню і спросоння перекинув чашу з приготовленою на сніданок їжею. Вона вилася біля вогню і запеклась. Розгнівані одноплемінники вирішили жорстоко покарати чергового.

— Ми спалимо тебе! — гнівно почав свій праведний суд старійшина роду. — Але для тебе мало того покарання. Ми нагодуємо тебе перед смертю занепащеним харчем.

Злочинцю сунули в руки печений корж: “Їж!”.

Той одкусив крайця, ковтнув, і по його обличчю розлилося невимовне блаженство.

— О, боги! Беру вас у свідки! — захоплено вигукнув підсудний, ум'явши до крихти запропонованого коржа. — Воно смачніше сирого!

— Що він верзе? — насупив брови старійшина. — Подати для проби.

Подали. Вершитель суду вкусив раз-вдруге і раптом, зірвавшись зі свого високого місця, кинувся в танок навколо вогню. А потім упав на коліна, простягнув руки до неба і довго шепотів щось про себе, не відриваючи погляду од високості.

— Боги дарували нам диво! — нарешті вигукнув у захваті. — Слава всемогутньому вогню, що сотворив хліб!

— Слава! Слава! — підхопили той клич довкола.

— Боги розпорядилися простити тебе, чоловіче. Встань, — звернувся старійшина до підсудного. — І йди пекти нам хліб. Однині й довіку.

Те диво швидко розповсюдилося серед племен. Але передавалося воно під великим секретом. Бо кожен хотів бути неперевершеним творцем паляниці. Творцем і володарем. Пекарі прирівнювалися до привілейованих роду людського — на них не розповсюджувалися ні податки, ні важкі воєнні повинності. Вони мали час удосконалювати своє ремесло, що й робили не без певного успіху. Ми не знаємо винахідників дріжджів і молочної кислоти, але відомо, що саме вони зробили хліб справжнім хлібом, таким, яким споживаємо його сьогодні. На жаль, ми не знаємо й імені того “сплюхи”, котрий ненароком спік першу хлібину.

— А де ж це було? У якій країні?

— Хто його знає. Найвірогідніше, в Стародавньому Єгипті. Там є давній пам'ятник пекареві. А звідти секрет випікання хліба поширився до греків, римлян. Нарешті він дійшов і до Київської Русі. Цікава деталь: київські паляниці свого часу вважалися найсмачнішими в Європі. Їдучи за кордон, їх везли як найдорожчий дарунок європейським вельможам. Давньоруські пекарі знали якийсь секрет — їхній хліб був і найпишнішим, і найсмачнішим, і довго не черствів. Ті секрети надовго похоронило нашестя на Русь ординської навали. Лише в XVII — XVIII століттях знову на всю Європу заявили про себе нашій майстри — але цього разу вже в Москві.

Історія хліба — це історія цілих держав і народів. Хто мав хліб, той диктував свою волю. Ось чому за сонцелику паляницю споконвіку проливали і піт, і кров, і гіркі сльози. Ось чому її золотистість виростає із безсоння та мозолів трударів—хліборобів.

Нарешті настала мить, коли Михайло Іванович запросив до Музею хліба. І видно було, з яким трепетним почуттям директор переступив його поріг. Як попервах відступив трохи

вбік, аби помилуватися першим враженням гостя, а потім повів залами та майданчиками свого дітища, захопившись оповіддю про походження багатьох унікальних експонатів.

— Це — горіле зерно часів Трипільської культури. Усе, що збереглося у віднайденому помешканні тої далекої пори. Видно, трапилася велика пожежа. Такої тільки ворог може завдати. Жменя обвугленого ячменю... Вона багато може розповісти вдумливому досліднику. Знайшли зерно ще в шістдесяті роки під час спільних розкопок з Інститутом археології АН УРСР на території Переяславщини...

Ось ще одна дуже цікава річ — молотильна дошка. XVI століття. Дубова основа, кремнієві шипи. Такої ніде не побачите. Знайшли випадково в одного діда в Лубенському районі. Таким знаряддям колись і молотили, і січку різали...

Один з перших тракторів "ХТЗ". 1931 року десять машин харківського тракторного пройшли показовою колоною по кількох областях України. Один трактор якимось чином залишився працювати у нас, в Хоцьках. Коли почалася війна, одна з перших трактористок району Т.Ф. Рибак гнала його своїм ходом до Уралу, де й трудилася аж до Перемоги. А потім з цим сталевим конем вони разом повернулися на Переяславщину. Машина працювала в полі до 1974 року...

Цей буханець хліба обгорів у полум'ї Великої Вітчизняної війни. Він із села Чирського, спаленого фашистами... Хліб з блокадного Ленінграда...

Колекція знарядь праці одного з перших колгоспів в Україні, організатором і керівником його тривалий час був на Одещині Макар Посмітний...

Гамазей-комора землевласників Скоропадських, XVIII століття. Свідок кріпацтва...

А без цих святкових короваїв, шишок не обходилося жодне родинне свято. Ними віншували народження дітей, шлюб, вони проводжали в останню путь...

Лабораторія славетного батька знаменитих миронівських сортів пшениці академіка В.М. Ремесла...

Понад два гектари займають володіння цього поки що найбільшого в нашій республіці (та й не тільки в нас) Музею хліба. І вам потрібно буде потратити майже півдня, щоб обійти всю експозицію, торкнутися серцем кожного розділу, ознайомитися з благородним ремеслом хлібороба — від найдавніших часів до сьогодення. Бо наспіх пробігтися тут не випадає. 3200 експонатів — один одного цікавіший. Лише найрізноманітніших знарядь праці майже 2 тисячі. І біля

кожного кортить зупинитися — хоч краєчком ока заглянути в глибину віків, осмислити і збагнути, як давався хліб трудареві, як ставав святиною в нашому домі.

Чимало ходив я залами цієї скарбниці, і щоразу то були мандрівки цікаві та повчальні. Яких тільки почуттів не звідаєш тут, у музеї, коли зустрічаєшся з історією свого роду.

Якось ми присіли з Михайлом Івановичем прямо на точку і в надвечірній тиші виразно почули переклик дужих цівів: гуп—гуп! Гуп-гуп! З розкуйовджених снопів бризкало янтарне зерно, теплим ніжним шротом осипало нас всеньких... І явився мені батько у вишитій білій сорочці. Витер спітніле чоло, зігнувся, одібрав найкращий колос, подав його усміхненій матері.

— Навіщо це, тату? — запитав я у вічності.

— Для колядки. Поставимо на покуті. Щоб наступний рік не обминув нас урожаєм.

І враз ми перенеслися у святвечір. Духмяні запахи паморочать дитячу уяву, а батько урочисто-святково заводить одвічне хліборобське, як вчили з діда-прадіда: “Роди, боже, жито, пшеницю і всяку пашницю”. Та за тим усміхнено-ніжно каже матері: “А подавай-но, Ганно, дітям кутю...”.

Пам’ять свято береже відіння долі. І першу борозенку на весняному полі. І сівача, як господа, з мішком через плече. І колоски, що ми, діти, прагнули поповнити ними скупий повоєнний статок... Ось чому таке зрозуміле все тут, у цьому музеї, і воістину переконує: так, хліб — усьому голова!

Захоплено мандруючи цією переяславською скарбницею, дивуючись неповторними експозиціями, думаєш: невже можуть знайтися люди, які заперечували б це диво? На жаль, знаходилися. І хоч як прикро — колеги-земляки. Не встигло з’явитися в “Известиях” повідомлення про народження у Переяславі-Хмельницькому нового музею, як у високі інстанції полетіли жалюгідні листи. Чого тільки не писали наклепники, котрі навіть в очі не бачили переяславської скарбниці. Цитувати їх соромно. Але стільки ж нервів попсували вони Сікорському. Стільки всіляких дзвінків було, аж поки люди не сказали: досить! Правда перемогла і цього разу. Бо такого музею, який сотворили переяславці, поки що немає ніде.

Так, це найкраща Дума про Хліб. І дума, і пісня. Тож коли дивишся на цю скарбницю, так і хочеться вклонитися її творцям. Вони зуміли яскраво, образно, дохідливо подати історію найбільшого набутку людства — хліба. Так і хочеться тут услід за поетом Борисом Олійником сотворити молитву:

*Вічна опора у небі, на морі і суші, —
Хлібе єдиний для всіх поколінь і світів —
День мій грядущий, день проминулий і сущий
Благослови. І освяти. І освіти...*

ЧОЛОМ ВАМ, НАРОДНІ МАЙСТРИ

*Життя коротке, та безмежна штука
І незглибиме творче ремесло.*

Іван ФРАНКО

Мандруючи селами Київщини ще в п'ятдесяті роки, Михайло Іванович безліч разів натрапляв на цікаві картини, килими, оригінальні вироби з кераміки, дерева і металу. Найчастіше то були роботи народних умільців-самоуків, яких доля не балувала ні визнанням, ні славою. Їхні цікаві твори розходилися між людей — ставали доброю пам'яттю того чи іншого села, району чи області. А серед цих народних умільців були справді великі майстри. І пам'ять про них хотілося донести до нащадків.

Так виникла ідея створити Музей декоративно-прикладного мистецтва Київщини. Його творці поставили перед собою два завдання: зібрати найкращі твори народних умільців цього регіону і якомога повніше представити маловідомих, але гарних майстрів-земляків.

Першою в тому ряду стала Ганна Собачко-Шостак. Родом із села Скопці (нині Веселинівка Баришівського району), вона ще дівчинкою захопилася малюванням паперових рушників. Й одразу ж її роботи привернули увагу односельців. Тоді, наприкінці дев'ятнадцятого століття, коли так зване велике мистецтво було уражене декадентством та всілякими "ізмами", її роботи вражали сонячними тонами, життєствердним пафосом, величальною піснею природі.

Розповідають: якимось маленька Ганя намалювала звичайнісінького рушничка, а на ньому квіти, що росли біля їхньої бідацької хати. Намальоване дуже сподобалося її бабусі — старенька віднесла того рушничка в церкву. Староста повісив його на покуті, праворуч від вітваря, і коли почалася служба, то люди більше зирили на дивний малюнок, ніж на батюшку. Той розсердився, велів зняти обнову. Мовляв, дивлячись на неї, люди думають про земне, а не про Бога.

Та перша виставка принесла маленькій художниці не лише славу місцевої майстрині, а й замовлення від людей, які любили природу. Невдовзі про Ганю Собачко знали в Березані, Переяславі, Яготині. Довідалась про неї й місцева поміщиця Ганна Семиградова — меценатка, що зналась на народному мистецтві і всіляко підтримувала майстрів-самоуків. Вона сприяла народженню у Скопцях художньої майстерні Катерини Прибильської. Тут обдаровані діти вивчали основи народної вишивки, різьби по дереву, малярства. Сьогодні не так вже й

багато відомо про вихованців тієї школи, але народна пам'ять зберегла один досить цікавий факт: 1910 року роботи Ганни Собачко експонувалися на виставці в Парижі й дістали там високу оцінку знавців прикладного мистецтва.

Розквіт таланту Ганни Собачко припав на двадцяті роки нинішнього століття. Вона творила розписи, яких ще не знало українське мистецтво. Великою майстринею зацікавилися вітчизняні фахівці, про неї заговорили у спеціальних виданнях, її роботи взяли до Київського музею образотворчого мистецтва. Але більшість із них пішла по руках. Навіть ті, що повинні були стати окрасою найсолідніших державних музейних колекцій.

А потім почалася Велика Вітчизняна. Майстриня виїхала до Москви, працювала там художником-декоратором фабрики художніх виробів — робила ескізи розписів хусток і шалей. У вільну ж хвилину на її полотнах розквітали, як і раніше, чорнобривці, ружі, жоржини — як туга за рідним краєм, як світлий спомин про Переяславщину. Ті дивовижні розписи швидко розходилися поміж людьми і жили пам'яттю про славу самобутню художницю. Вона малювала такі квіти, що їх ні з чіями не можна було сплутати. Але в цей час в Україні поступово про неї забували. Зберігались лише її розписи в сільських оселях Переяславського, Яготинського та Баришівського районів.

В одній із таких осель Сікорський і побачив її малюнки. Дізнавшись про автора, колектив музею ще 1953 року включився в пошук робіт майстрині-землячки. Згодом стало відомо: у неї є син, і теж художник, живе в Москві. Написали йому листа і запросили в гості. Іван Володимирович Шостак — член Спілки художників СРСР, і не сподівався, що на Україні так шанують його матір. Він з радістю включився в пошукову роботу. І віднайшлася дочка Ганни Семиградової. Розшукали також Катерину Прибільську. У них були деякі картини Ганни Собачко-Шостак. Кілька розписів зберігалось в архіві поета Дмитра Кедріна.

1983 року, до 100-літнього ювілею народної художниці, в Переяслав-Хмельницькому музеї декоративно-прикладного мистецтва Київщини було відкрито експозицію творів видатної землячки. Так, саме видатної. Таку оцінку дають їй визначні фахівці і справедливо називають майстриню фундатором українського народного розпису радянської доби.

Нині в музеї експонуються майже три десятки робіт Ганни Собачко-Шостак. Ще більшу колекцію власних творів передав до музею її син Іван Володимирович. Не за горами той час, коли у Переяславі-Хмельницькому на Татарській горі з'явився

окремий відділ музею, повністю присвячений цій талановитій сім'ї, що створила картини, де живуть і випромінюють радість нев'янучі квіти України.

Ганна Собачко-Шостак — лише частка того, що зібрали переяславські музейники про народних майстрів Київщини під керівництвом Михайла Івановича. Це вони віднайшли в людей багато робіт відомої нині на весь світ народної художниці Катерини Білокур й організували її музей у Богданівці Яготинського району. На Горі ви можете побачити п'ятнадцять робіт не менш славетної Марії Приймаченко з Болотні Іванківського району й інших цікавих умільців. Скажімо, Ганни Власенко — із Сошників Бориспільського району. Переяславці свято шанують пам'ять своєї талановитої землячки Валентини Вердоні. Численні відвідувачі з великим захопленням відгукуються про її високохудожні твори — вишиті гладдю портрети Богдана Хмельницького та Григорія Сковороди.

В переяславському музеї декоративно-прикладного мистецтва Київщини є роботи васильківських майстрів кераміки, їх колег із Броварів, Богуслава, полотна маловідомих, але цікавих художників Кирила Ярмоленка та Андрія Фрумала. А ще тут експонуються картини відомих українських художників, яких не побачите в Київському музеї українського образотворчого мистецтва. Це подарунок великого любителя живопису, колекціонера Г.П. Пінчука. Тривалий час Михайло Іванович дружив з Григорієм Павловичем. Вони разом багато зробили для збереження народних скарбів, зокрема для увічнення пам'яті В.І. Касіяна. Ось чому Г.П. Пінчук передав свою колекцію в дар Переяслав-Хмельницькому музейному комплексу.

Десятки років пішли на те, щоб відкрити чимало забутих імен, віднайти роботи невідомих авторів. Пройдено сотні кілометрів многотрудних збирацьких шляхів, на яких було безліч зустрічей з цікавими людьми, і, звичайно ж, не менше цікавих знахідок. Про дві з них хочеться розповісти докладніше.

ОПЕРАЦІЯ “ДЗВІН”

Влітку 1982 року Михайло Іванович зі своїми людьми розкопував могильники часів Київської Русі біля Ничипорівки Яготинського району. Роботи зацікавили місцевих жителів, і щодня біля переяславських археологів збиралися любителі старовини. У такі хвилини зав'язувалися невимушені розмови про скарби народні — віднайдені і втрачені — до яких часом ніби й близенько, але непам'ять відгородила їх від нас.

— Істинно так, — підтвердив цю думку енергійний дідок,

що пас недалеко сільську череду. Був полудень. Корови уляглися на моріжку біля води, і старенький нікуди не поспішав. — У нас на цвинтарі висить дзвін. Ви його бачили?

— Ні.

— Тож-то. Буде час — подивіться. Дуже рідкісний дзвін. Ще козацький.

— Скажете таке, — недовірливо кинув Михайло Іванович.

— Е, чоловіче добрий. Мені брехати не з руки. Я вже сивий.

— Ну, а чим же той дзвін знаменитий?

— Покійний дід розказував, що в ньому одного срібла пудів з десять буде.

— Не бачу нічого дивного. Церква для такого діла срібла не шкодувала. Знала, чим людей за душу брати.

— Бачу, з вам не набалакаєш.

— Та ви не сердьтеся, діду. Така вже в нас робота: шукати, сумніватися, перевіряти. Аж потім радіємо істинно цінним речам. Так що не звертайте на це уваги. От ви сказали: дзвін козацький, а я й думаю — звідки це відомо? Здається, всі дзвони однакові.

— Ні, не всі. Покійний дід мій на цьому знався. То він пояснював: це тепер усі церковні дзвони однакові. І до Богдана різниці в них не було, а коли на Україні почались народні повстання і запанувало на нашій землі козацтво, от тоді воно й заходилося всіляко себе увіковічувати — почало школи свої будувати, церкви. І всюди на тому була особлива печать. Для дзвонів характерний український рослинний орнамент. Чи то вони дуже природу любили, чи таку вже душу мали. Хтозна. Але ніяких тобі орлів, мечів чи булав... Звичайнісінький народний розпис. Як у нашої Катерини Білокур.

— А ви, діду, бачу, підковані.

— Де там. То в мене дід був. Його чорнокнижником називали. Бо в нього, кажуть, добрих коней ніколи не водилося, а за гарну книжку міг віддати останній морг землі.

— Кажете, дзвін той на цвинтарі висить? А як він туди потрапив?

— Е, то ціла історія. Дід казав, ніби він мав якесь відношення до Яготинської сотні. Чи то в походи його брали з собою, чи як. А коли козацькі вольності підрубали, ну коли цар відмінив гетьманство, полки, сотні, тоді козаки на добру згадку про себе побудували у Ничипорівці церкву і дзвін висадили на її дзвіницю. Ох і тонкоголосий він був. А коли церква згоріла, люди перенесли його на цвинтар, повісили в капличці. Але тепер у нього голос не той.

— Чому?

— Усякому голосу — своя висота. Капличка — не дзвіниця. Але то — півбіді. Коли сталася пожежа, дзвін упав і тріснув.

Ну, а тепер його добивають. Бо немає майстрів, котрі уміли б дзвони лагодити. Он у Москві цар-дзвін і той щербатий стоїть. А який дідько ничипорівського ремонтуватиме?

Наступного дня Сікорський відвідав ничипорівський цвинтар і подивувався несподіваному відкриттю. Справді, дзвін був унікальний, ніби спеціально зроблений для людського замилювання. І витончені форми художнього литва, і український орнамент сімнадцятого століття свідчили про неабияку майстерність невідомих народних умільців. Лише велика тріщина, що змійкою вилася зверху вниз, навівала смуток. Видно було: вона ширшає на очах. А причиною того були, певно, не тільки морози та дощі...

Торкнувся дзвона стальним дротиком, і той забринів камертоном, завібрував якраз на лінії розлому.

— І часто ним користуєтесь? — запитав бабуню, що саме проходила мимо.

— Потрошку дзвонимо. Але йому не дають проходу сільські шибеники. Іграшку, бачте, знайшли...

— Ремонтувати не пробували?

— Приїздив один циган. Казав: заварить. Де там... А потім з Києва майстра привозили. Покрутився—повертівся він біля нашого дзвону і чесно сказав: "Не зможу. Та й інші навряд чи візьмуться. Це не каструлю лудити...". От так і добиваємо. А він же колись так виспівував. Я під його музику вінчалася з покійним Петром своїм, царство йому небесне...

Інформація була більш ніж вичерпною, тому, не гаючись, Михайло Іванович подався до сільської ради, попросив, щоб Ничипорівка передала рідкісну пам'ятку художнього литва XVII століття Переяслав-Хмельницькому музейному комплексу. Сільська рада не заперечувала. З тим погодився й райвиконком. А община вперлася: ні!

— Ви ж його доб'єте до кінця.

— Нічого, ще трохи подзвонить.

— А потім — хоч трава не рости?

— На наш вік вистачить, а дітям, певно, він не знадобиться.

— То ж пам'ять про ваших прадідів. Як можна, щоб гинула цінна річ?

— Все одно його вже ніхто не відремонтує.

— Ми виставимо дзвін у музеї. Хай бачать люди, які славні майстри були колись.

— Знаємо вас... Прочули, що в ньому срібла багато?

— І не соромно вам?

— Не проси, чоловіче добрий, не віддамо...

І все-таки козацький дзвін перебрався до Переяслава—Хмельницького. Милуючись ним, відвідувачі музею дякують ничипорівцям за збережену славу річ.

ПАРТИЗАНСЬКИЙ ТАЛІСМАН

У Музеї декоративно-прикладного мистецтва експонується скромний керамічний барельєф Т.Г. Шевченка. Багато чим він нагадує розповсюджені нині значки: те ж саме зображення Тараса Григоровича, а під ним лаврова гілка і напис: “Кобзар”. Автор його невідомий. Але історія досить цікава.

1942 року у Хоцьках зупинилася колона наших військовополонених. Їх вели, певно, у дарницький табір, з якого мало хто виходив живим. Те стало відомим командуванню партизанського з'єднання імені Чапаєва, що діяло в цих місцях. Темної ночі народні месники переправилися через Дніпро, напали на фашистських конвоїрів і визволили понад тисячу наших бійців. Їх відвели у лісок, що поблизу Хоцьок. Одні влилися у партизанське з'єднання, іншим підказали безпечніші дороги на північ — у партизанський край та на схід — до лінії фронту. Наступного дня визволені прощалися з чапаєвцями. І тоді один з них підійшов до партизанського командира І.К. Приймака, дістав із-за пазухи уже знайомий нам керамічний барельєф Тараса Шевченка:

— Візьміть на знак вдячності за порятунок від фашистської неволі. Хай стане вам талісманом. Це робота одного талановитого майстра із Вінниччини. Збережіть. Бо страшнувато з нею через лінію фронту. А доживемо до Перемоги — я знайду вас.

Командир партизанського з'єднання прийняв той подарунок. З ним він ходив не на одну ризиковану операцію. Восени 1943 року чапаєвці багато допомогли регулярним частинам Червоної Армії. За одну жовтневу ніч вони навели двадцять шість переправ на Букринському плацдармі, а потім допомагали громити ворога.

— Жодна куля не зачепила тоді І.К. Приймака.

— Це мене Кобзар оберігає, — говорив командир бійцям і показував їм дорогий барельєф.

Невдовзі з'єднання злилося з частинами Червоної Армії, а його командиру випала далека дорога — через лінію фронту, в Чехословаччину, на допомогу партизанам-словакам. Тоді й передав він дорогий подарунок дружині.

— Збережи. Цей талісман беріг мене від кулі більше року. Чоловік, який подарував його, казав, що прийде за ним після війни. Це робота якогось талановитого майстра.

Партизанський командир І.К. Приймак загинув 1945 року смертю хоробрих у Чехословаччині. Його дружина багато років чекала на того, хто мав прийти за барельєфом Т.Г. Шевченка. Але, певно, і той чоловік не дожив до Перемоги. У сімдесяті

роки жінка, побувавши на Переяславщині, віддала цінну пам'ятку про народних месників часів Великої Вітчизняної війни на зберігання до музею.

ОДЯГ НАШИХ ПРЕДКІВ

Одного разу Михайло Іванович несподівано влаштував мені невеличкий екзамен. Він запитав:

— Ви ніколи не задумувались над тим, що таке одяг?

— А що ж тут думати? — заструменіло з мене щось студентське. — Одяг — це захист тіла від холоду. Це врешті прикраса. Певне, всі моди починаються з одягу...

— Воно-то так, — відвів погляд Сікорський, — але це не все.

Я зрозумів, що опечалив директора, і почав щось плести про еволюцію одягу, про його відповідність епосі. Здається, нарешті заспокоїв Михайла Івановича, і він глухо, розважливо, щоб я нічого не забув, продовжив:

— Одяг — це, передусім, один з елементів матеріальної культури народу. Окрім свого основного призначення — захисту тіла, він є виразником соціальної та національної приналежності. Одяг тісно пов'язаний з історією народу і є цінним джерелом його культури, художнього смаку. Один дослідник якось сказав: якби зникло все і залишився лише жіночий костюм, то тільки по ньому можна було б відновити певною мірою естетичну культуру минулих епох.

— Ну, це вже теорія, — спробував я захищатися.

— Давайте вдамося до практики. Скажіть, будь ласка, скільки сорочок могла мати українська жінка, ну, скажімо, десь у другій половині дев'ятнадцятого століття.

— Одну-дві. Багатші — кілька.

— А п'ятдесят не хочете? Готуючись до заміжнього життя, кожна дівчина повинна була мати багато сорочок. Та не простих, а вишитих. Найзаможніші, наприклад, готували собі понад сто нарядів з тонко виробленого і вибіленого полотна — для буденної роботи, свята, посагу, на весілля. Навіть на смерть. Тобто, для потреб протягом усього життя. Дівчата змагалися, хто краще, хто більше. Поганою нареченою вважалась та дівчина, яка не вмiла робити цього змалечку. Ну, а що ви знаєте про українські чоловічі головні убори минулого?

— Чоловіки модниками ніколи не були. Шапка, кашкет, бриль... От і все.

— Це ж про який час мова? — засвітилась лукавинка в очах.

— Та хоч і вісімнадцяте століття.

— Тоді вношу ясність. Кашкети в Україні з'явилися лише на початку двадцятого століття. А до того основним головним убором парубків та чоловіків була шапка. Хоч взимку, хоч влітку. Висока, гостроверха, заломлена набакир. Особливо цінувалися шапки із сивих решетилівських смушків... А що ви знаєте про пояси?

— Козаки ходили з поясами.

— Не тільки. Це традиційний елемент одягу як чоловіків, так і жінок. А дукачі?

— Groші якісь, — видобув з пам'яті відповідь.

— То дукати. А з них робили жіночі прикраси — дукачі.

— Михайле Івановичу, навіщо цей екзамен зі старовини? — не витримава я тої перевірки.

— Це — шматочок нашої пам'яті... Культури... Духовності, — дещо розчаровано мовив співбесідник і сумно задивився удалину.

— Знаєте, шаровари своє віджили, — не бажав я здаватися.

— Я не про форму, а про зміст.

— Вони невіддільні.

— От-от. І я про те. Нарешті, здається, ми порозумілися...

Мода — любов. А що робиться з нею, з тою любов'ю?.. Одяг — як не крути — частина пам'яті, частина гордості. Тут є над чим добряче подумати. Надто швидко і безоглядно стаємо якимись інопланетянами. А все це — модні сорочки і пустенькі пісеньки закордонної випічки.

— Де ж вихід, Михайле Івановичу?

— Берегти свою пам'ять. Берегти свою гордість.

— Нам і так закидають: хуторяни...

— Пам'ять і гордість не мають нічого спільного з хуторянством. Нещодавно мені випало побувати на одній виставі. Титулований автор п'єси, відомі актори, сучасна тематика. Але... Жодної розумної думки. Примітивізм з претензією на щось велике. Дешеві жарти. Оце і є хуторянство... А пам'ятаєте "Кассандру" Лесі Українки. Вистава вражає до глибини душі. Усе, як з двадцять першого століття. Хоча діялось те ще в Стародавній Греції...

На тому цей своєрідний екзамен завершився. Хтозна, які почуття володіли після цього Сікорським, а мені було соромно. За себе, за своїх ровесників, за молодших, у кого, можливо, й знання куціші, й до справжнього громадянства ще не доросли. Я скубав беззахисну травичку і кидав її на воду. Потрапляючи на течію, ті зелененькі стебельця ставали податливими і немічними. Не те що на землі, тримаючись рідного кореня, де їм ніякі урагани не страшні. Наступить хтось — випростаються. Але без кореня... Ні трава, ні люди...

Ці почуття я сповна звідав, коли нарешті Михайло Іванович особисто показав ще одну переяславську скарбницю — Музей українського народного одягу Середнього Придніпров'я кінця XIX століття.

Ми ходили залами колишньої Михайлівської церкви, і серце мліло від захвату, від зачарування дивом, котре прийшло до нас від прадідів...

Унікальне зібрання весільних костюмів. Одяг молодої, молодого, дружок, боярів, старостів...

Найрізноманітніші корсети...

700 жіночих вишитих сорочок...

Найхімерніші спідниці...

Кожухи, яким позаздрили б найзатятіші модники...

Міщанський одяг...

Костюми інтелігенції...

Тут захоплює дух від задивування роботою народних майстрів. Тут одяг аж очі вбирає. Ще б пак! 15 тисяч предметів. Тільки вишивок понад 10 тисяч. Окремі з них ще із XVII століття.

— Звідки все це, Михайле Івановичу? — запитав, коли вийшли з музею.

— З минулих віків.

— Розумію, але як воно потрапило до музею?

— Про це дуже довго розповідати. Колись іншим разом. Чи поспитайте дівчат. То вони, бджілки, видобули усе це добро з давніх скринь Київщини, Полтавщини, Черкащини та Полісся.

Дівчата, тобто співробітники музею, охоче поділилися спогадами, і незабаром було відновлено історію створення цієї скарбниці.

— Все почалося з експедицій по селах, де разом з іншими речами музейники знаходили цікавий давній одяг. 1958 року у колишній Михайлівській церкві відкрили виставку одягу. На неї прийшов і відомий вже читачам академік В.Г. Заболотний. Переступив поріг, зупинився здивований і раптом заспівав:

*Сонце низенько,
Вечір близенько,
Вийди до мене,
Моє серденько.*

— Чом це вас на співи потягнуло, Володимире Гнатовичу? — запитав гостя Сікорський.

— Та от глянув на цей чоловічий костюм і здалося раптом, що переді мною стоїть Петро, — виглядає свою Наталку.

— Вам подобається? — задоволено запитав директор.

— Дуже. От якби ви цілий музей створили. Такого ж, мабуть, нема ніде. На жаль, звичайно. А в людей по скринях

зберігається ще багато добра. Нехай би дивились люди та розвивали ремесла, переймаючи тут еталони всіляких робіт. Щоб могли побачити в вас і Наталку Полтавку, і Мартина Борулю, і запорожців, і міщан.

1960 року, коли невелика експозиція переросла в цілий відділ, коли в переяславських музейників уже було кілька тисяч предметів одягу, до них приїхав Максим Рильський. Він мандрував по навколишніх селах, вивчав місцевий фольклорно-етнографічний матеріал. В Андрушах йому подарували весільне убрання і підказали, щоб завітав до переяславців. Побачення відбулося. Максим Тадейович схвильовано подякував ентузіастам за добру справу, передав їм свій особистий подарунок від андрушівців. І побажав створити, нарешті, перший в Україні музей одягу.

— Він повинен бути саме у вас, — сказав на прощання М.Т. Рильський. — Тут зароджувалась українська народність. Тут перетиналися шляхи багатьох етнографічних зон і народної обрядовості. Так що постарайтеся, дорогенькі.

Михайло Іванович і сам розумів: хтось повинен першим узятися за це діло. То чому б не вони? Тож і спорядив цільові експедиції по навколишніх селах.

Найбільше цікавих експонатів дали Андруші, В'юнище, Городище, Козинці, Комарівка, Стовп'яги — тобто старі наддніпрянські села з давніми та славними традиціями. А коли вирішили урізноманітнити експозицію одягу, Сікорський благословив своїх дівчат у віддаленіші краї. До цього часу він уже мав списки родин, де традиційно займалися вишивкою, ткали тонке полотно і шили з нього гарний одяг. Так що не випадково вони віднайшли в Києві Валентину Мурзу, в якій зберігався унікальний корсет з позолотою роботи XVIII століття.

Цікаво, що жінка не зразу погодилася віддати в музей цінні речі. То була пам'ять про її давній козацький рід. Тож кілька поїздок до неї виявилися безрезультатними.

— Нічого у вас не вийде, — говорили переяславцям колеги з Київського музею українського народного декоративного мистецтва. — Не ви перші, не ви останні. Ми теж пробували, але...

Сікорський запросив Мурзу до Переяслава. Показав їй комплекс музеїв на Горі, відвідали діораму, аж потім прийшли в скарбницю одягу. Та зустріч з прекрасним була приємною несподіванкою для гості. Жінка розчулилась, і наступного дня дорогоцінний корсет роботи давніх майстрів був привезений до музейного містечка Сікорського.

А ще був випадок у Ташані. Там жила Катерина Самутіна, у якій зберігалось давнє-предавнє весільне вбрання

оригінальної і досить витонченої роботи. За переказами, він дістався жінці ще від покійної прабабці. Така вже була традиція — усі жінки цього роду вінчалися в тому вбранні. Останньою його одягла Катерина напередодні Великої Вітчизняної війни. Трапилось так, що чоловік загинув на фронті, а дітей не було, і костюм надовго було сховано до скрині.

Люди Сікорського знали про те. Але скільки не просили жінку, вона не згоджувалася віддати музеєві дорогу її серцю річ. Кілька разів до неї їздили цілі делегації, та щоразу поверталися з порожніми руками. І тоді Михайло Іванович сам поїхав до Ташаня.

Стояв погожий весняний день. Самутіна копала город. Забачивши це, директор дістав з машини заступа і теж став до роботи. За три години город чорнів свіжоскопаною землею. Жінка не знала, як і дякувати за несподівану допомогу. Закликала до хати, наварила картоплі, припросила гостя до столу. Цього разу вона не могла відмовити і передала костюм для експонування в музеї.

Мандруючи дорогами кількох областей у пошуках давнього одягу, переяславські збирачі скарбів народних ще раз побували у Ковраї, де свого часу учителював великий Григорій Сковорода. І там надібали на потомствених народних умільців Дривалів, що з давніх-давен славилися різьбою по дереву та вишивкою по тонкому полотну. У них і роздобули вишивану сорочку ще часів Сковороди та дерев'яну таріль, прикрашену чудовою різьбою.

Як добра пам'ять, дійшла до Дривалів-сучасників давня легенда їхнього роду. Нібито за свого перебування у Ковраї Григорій Савич навідувався до цих майстрів, милувався їхньою роботою, а одного разу звернувся з проханням:

— Вишійте і мені таку гарну сорочку.

— Навіщо ж вона вам, ученому чоловікові. Вам личить ходити у модному французькому вбранні, а не мужицький одяг.

— Ні, — відповів філософ. — Одяг — краса людська, душа і музика людини.

Дривалі вишили сорочку Сковороді, і відтоді вже він не розлучався з нею ніколи.

— До речі, — якось нагадав мені Михайло Іванович. — Сковорода нібито розповідав Михайлу Ковалинському, що саме в Переяславі він по-справжньому зрозумів красу народного одягу. Він дуже любив милуватися ним на великі свята, коли сходилися до цього міста люди з усіх усюд, і в їхньому вбранні дзвеніла душа і пісня рідного краю.

Кажуть, що під враженням того видива Григорій Савич почав писати свої безсмертні пісні.

“І РУШНИК ВИШИВАНИЙ НА ЩАСТЯ, НА ДОЛЮ...”

Якщо випаде вам побувати у Переяславі-Хмельницькому, обов'язково завітайте до музею українського рушника. Бо ніде більше такого дива ви не побачите. Я теж стояв серед того царства червоно-чорного розмаїття символів нашого буття і зачаровано слухав ще одну історію українського роду.

— Рушник супроводжує українця протягом усього життя, — почав ту оповідь Михайло Іванович. — Його орнаменти містять прадавні магічні знаки, образи дерева життя, Богині-Берегині, символи землі, води, небесних світил, які знайшли втілення і розвиток у цілій низці звичаїв та оберегів. Тут, як кажуть, журба і радість поєднались.

На рушник приймали і приймають новонароджених, на них проводжають людину в останню дорогу. Рушник — то символ української гостинності і пожертви. На нього кладуть хліб-сіль, ними вшановують дорогих гостей. Раніше під час будівництва хати рушниками підіймали сволоки, потім їх дарували майстрам. Існували особливі подарункові рушники, що їх вишивала кожна мати своїй майбутній дитині. З рушниками виряджала мати сина у рекрути, бажаючи щасливої дороги і якнайшвидшого повернення...

І враз оповідь Сікорського поступилася місцем словам із мудрої всенародної і безсмертної пісні:

*“...І в дорогу далеку ти мене на зорі проводжала,
І рушник вишиваний на щастя, на долю дала...”*

— Материнський рушник — то ще й символ весільного благословення, — продовжив оповідь Михайло Іванович. — Обрядова роль рушника в цьому дійстві надзвичайно широка й символічна. Не випадково приготування дівчиною рушників до весілля було опоетизоване у народних піснях, легендах та переказах. У вишитих орнаментах вона відтворювала свої думки і почуття, надії і сподівання на щасливу долю. Кожна дівчина готувала на посаг не менше 12 — 14, а часом і більше рушників. Як співалося в одній весільній частівці:

*А в коморі сволок,
На ньому рушників сорок.
Біжіте, внесіте
Та боярів прикрасіте...!*

Усі ті рушники, відповідно до весільного обряду, мали своє призначення та назви. Якщо на заручинах доходили згоди, то рушниками перев'язували через плече старостів, і називалися ті рушники старостовими або плечовими. Існували також спеціальні рушники для весільних дружків, обдарування гостей

з роду молододі та молодого. Рушниками підв'язували молодих, а ще зв'язували молодій парі руки.

Апогей весілля — вінчання, під час якого молоді ставали на рушник задля поєднання на довгі роки подружнього життя...

Звичайно, нині найпоширеніше призначення рушника — суто побутове, але й тут споконвіку у них були специфічні назви: скажімо, стирок для посуду та утиральник — для обличчя і рук...

Побут є побут, але кожен з нас, хто провів дитинство у селі, пішов у світи з найкращими спогадами про рідну хату, у якій на покуті висів образ в обрамленні найкращого рушника... Згадка про те наводить на роздуми.

— З чим це зв'язане, Михайле Івановичу?

— Е, то особливе призначення рушника. Споконвіку наш народ ототожнював два поняття: "рушник" та "ікона". Рушник у матеріальному житті нашого народу виконував ту ж роль, ніс таке ж навантаження, як і молитва в духовному. У наших предків-слов'ян рушники були першими образами: тканина виконувала роль іконної дошки, а нанесені на ній символи, чи, можливо, зображення язичницьких богів, були першим зверненням наших предків до богів домашніх та космічних, і, відповідно, служили вони оберегом для всього живого і суцього в домі.

— Чим це підтверджується?

— Знахідками давнього полотна зі слідами вишивки, вік якої — майже десять століть.

— А чим багатий ваш музей?

— О, наша колекція нараховує понад чотири тисячі рушників, зібраних у кількох областях. Наші люди обійшли понад 420 сіл. Тож маємо і полотняні рушники, і лляні, ткані і вишиті. У нас представлені всі типи українських рушників.

— Хіба вони ще й поділяються якось?

— Авжеж. Оце перед нами знамениті ткані рушники Переяславщини. В основному вони дійшли до нас з дев'ятнадцятого століття, хоча їхня орнаментика бере свій початок у прадавні віки. Переяславський тканий рушник — то унікальна сторінка в історії українського народного мистецтва. У минулому Переяславщина була одним із центрів ткацтва в Україні. Рушники ткали в кожному селі, але найбільше — в Лецьках, Помоклях та Великій Каратулі. Окремі рушники ткалися дуже широкими та довгими — до 7 метрів, що пов'язане з розмірами хат та довгими божницями над іконами, на які вішали рушники. Кінці рушників майже до середини заповнювались усілякими смугами або суцільним орнаментом. Для ткання використовувались домопрядні нитки червоного,

чорного та коричневого кольорів — залежно від призначення виробу.

А ось ткани поліські рушники. Їхня орнаментика характерна горизонтальним розташуванням візерунка з переважаючими у колориті чорними, червоними, інколи вкрапленням синього тонів. Вони вузькі і порівняно короткі.

— А це — звідки? — показую на переважаючу червону гаму кольорів на білому розкриллі рушників.

— О, це знамениті кролевецькі вироби. Як бачите, теж ткани. Їх називають ще державними, бо у переважній кількості їхні орнаменти мають оберегове значення. Зверніть увагу на символи— обереги: тут і двоголові орли (знак Небесного Оленя), трисвічники-трикіри (знак триєдиного начала), церкви, дзвіниці, монастирки...

Усе це робили майстри-надомники, які проживали в околицях Кролевця та Ромен. У середині минулого століття у цих місцевостях було створено перші мануфактури по виготовленню знаменитих кролевецьких рушників, які завоювали славу не лише в Україні. Серед масового загалу мануфактурної продукції вироблялись і спеціальні ювілейні та подарункові екземпляри рушників. Як відомо, кролевецькі майстрині виткали весільний рушник для Тараса Шевченка, але тяжка поетова доля оповила його смутком — ним провели Кобзаря в останню путь...

— А що ви знаєте про так звані монастирські рушники? — несподівано запитав Михайло Іванович.

Я промовчав. Таких знань, на жаль, не дають ні в школах, ні в університетах.

— Монастирські, — виручив мене сам директор, — тому, що вишивали їх у монастирях черниці-відхідниці на замовлення, мандруючи селами Центральної України. Кошти від продажу цих рушників ішли на монастирські потреби. У композиціях вишивки переважають згеометризовані рослинні орнаменти: дерево-життя, галузки з квітами, птахи... Колорит цих рушників здебільшого червоний із вкрапленням синього...

— Я бачу, у вас тут можна відкривати цілий навчальний заклад для ткаць і вишивальниць, — захоплено мовлю, зупинившись біля енного рушника. — Усі школи вишивки, уся техніка ткання...

Михайло Іванович усміхається:

— Ми збираємо це добро з 1952 року. Якби ви знали, скільки сіл обійшли наші невтомні жіночки Євдокія Нестеровська, Ірина Скотникова, Марія Чухно та Олена Юзвикова. Потім до цього підключилися Вадим Шкулета, Михайло Жам та Микола Шавейко. Тому й маємо таке багатство. Вся історія україн-

ського рушника. І не лише нашого. Тут є і прикордонна Росія. Переселенці привезли з собою. Ходімте, подивимось. Бо ще й наше не все ви бачили. Он які пишні богуславські рушники, котрі можна зустріти нині не лише на теренах колишнього Союзу. Дуже великим попитом користувалися. Та й тепер їх шукають справжні цінителі народного мистецтва. Бо для кожного з нас — то не просто гарно вишита річ, а значно більше:

*Я візьму той рушник, простелю наче долю...
...І на тім рушникові оживе все знайоме до болю:
І дитинство, й розлука, і вірна любов...*

ВЕЛИКІ Й СЛАВНІ ІМЕНА

За всіх скажу, за всіх переболію

Павло ТИЧИНА.

Багата і щедра земля Переяславська на людей, які уславили великими справами не лише її, а й усю Україну. Авторитетні державні мужі Володимир Мономах, Ярослав Мудрий, Володимир Глібович, Богдан Хмельницький... Духовні отці українського народу — митрополити Михайло, Єфрем, невідомі автори “Повісті временних літ” та “Слова о полку Ігоревім”, філософ Григорій Сковорода, великий Кобзар Тарас Шевченко...

З Переяславщиною пов’язані імена таких народних ватажків боротьби за волю України, як Северин Наливайко і Григорій Лобода,

Тарас Федорович (Трясило) і Павло Бут (Павлюк), Яцько Острянин (Остряниця) і Павло Скидан, Дмитро Гуня і Максим Хоменко. Останній очолив повстання козаків Переяславського полку 1665 року проти кріпосницької політики царської Росії, котра швидко розтоптала умови військово-політичного союзу, схваленого Переяславською радою...

У Переяславі народився відомий російський письменник Михайло Херасков. Тут здобували освіту перекладач “Іліади” Михайло Гнедич, фольклорист Матвій Номис, учений-філолог Павло Житецький та освітній діяч Ілля Тимківський.

Переяслав відвідувало багато видатних діячів української та російської культур. Тут бував Микола Гоголь. У 1812 році на Переяславщині побував класик української літератури Іван Котляревський. Він формував тут лівобережні полки для участі у війні проти Наполеона. З Переяславщиною пов’язані імена великого композитора Михайла Глінки, видатного вченого, першого ректора Київського університету Михайла Максимовича.

На цій землі бували і набиралися вражень письменники Панас Мирний, Анатолій Свидницький, Павло Чубинський, Микола Костомаров, Чайка Дніпрова та історик Володимир Антонович...

Звичайно, це далеко не всі ті славні імена, якими гордиться Переяславщина. На жаль, дещо уже забувається. Невпинний плін часу спресовує в окремі факти цілі епохи, а відтак багато що відходить в історичну безвість...

Саме це жахає Михайла Івановича найбільше. І тому він намагається увіковічити пам'ять про славних земляків. Як вдається те — судити відвідувачам цілої низки переяславських музеїв. Звичайно, не всі із славетних удостоєні окремих експозицій, але уважне і припитливе око знайде тут те, чого немає ніде.

СТЕЖИНА ДО ВОЛОДИМИРА ЗАБОЛОТНОГО

Влітку 1962 року важка недуга остаточно прикувала до ліжка Володимира Гнатовича Заболотного — видатного українського архітектора, засновника і президента Академії архітектури УРСР. Лікарі констатували: рак, хворий проживе не більше місяця. І невдовзі до Переяслава-Хмельницького дійшла чутка, що їхній славетний земляк — помирає.

Михайло Іванович кілька разів їздив до Києва, але до хворого його не пустили. Тож він бродив навколо дому, подовгу сидів у скверику, що на площі Богдана Хмельницького, і подумки перебирав у пам'яті всі зустрічі з цією чудовою людиною. А їх було безліч — цікавих, плідних і безкорисливих — за десять років дружби. Володимир Гнатович — повноправний член їхнього маленького колективу музейників.

З його допомогою стільки зроблено для збереження народних скарбів. Усі ці роки він був добрим генієм для переяславців. Президент академії, депутат Верховної Ради, лауреат Державної премії СРСР словом і ділом допомагав Сікорському творити музейне містечко. З його дозволу Михайло Іванович переглянув усі запасники київських музеїв. Авторитетне слово Заболотного допомагало, сприяло в роботі, захищало від недругів — заздрісників, наклепників, від недалеких людей, котрі в силу певних обставин могли і часом намагалися шкодити добрій справі.

А тепер до Володимира Гнатовича уже нікого не пускали...

Вкотре ось так повернувшись із Києва, Михайло Іванович важко присів на стільці, задумався: як тепер їм працюватиметься. Ті важкі думи перервав телефонний дзвінок:

— Михайле Івановичу, це я, Зінаїда Миколаївна, — почув розпачливий голос дружини Володимира Гнатовича.

— Слухаю, — напружився весь, заціпенів.

— Володимир Гнатович хоче бачити вас. Зараз. негайно. Приїздить...

Годин через чотири вони зустрілися. Хворий звів кволий погляд, показав рукою на стільця, мовляв, присядь, поговоримо, по тому, важко вимовляючи слова, сказав:

— Як добре, що ти прийшов, Михайле. Вибач, що так тебе зустрічаю. Інакше не можу. І не зможу вже...

— Ну що ви кажете.

— Не заспокоюй. Я знаю все. Тому й покликав тебе, друже, для цієї маленької сповіді.

— Не треба так, Володимире Гнатовичу.

— Прости мене, Михайле, що не все зробив для вашого музею.

— Спасибі вам. Куди ж більше.

— Ні-ні, я не встиг ні написати про вас, ні поклопотати про якісь нагороди. Все думав, хай трошки згодом. А воно, бач, як повернулося.

— Не треба зараз про це. Ось одужаєте...

— Не перебивай. Я дуже радий за те, що ви робите для свого народу. Хай не буде цьому ні втоми, ні зупину. Хай торжествує Пам'ять. Без неї люди — ніщо. А тепер ближче до діла. Ти знаєш мою хату в Переяславі. Я скажу Зіні, щоб розпорядилась нею на вашу користь. Житло пригодиться для нових експозицій...

Через два дні Володимира Гнатовича не стало. Йдучи за його труною, Михайло Іванович вирішив: бути в Переяславі-Хмельницькому музеєві великого земляка. Повернувшись додому, сказав про те керівництву району. Дехто скептично подивився на ту ідею, дехто підтримав. Райвиконком прийняв рішення про перейменування вулиці Кріпосної на Заболотного, а також про створення музею земляка.

Михайло Іванович зателефонував Зінаїді Миколаївні, повідомив про цю новину. Жінка пообіцяла всіляко сприяти створенню експозиції.

І тут постали несподівані перепони. Володимир Гнатович не встиг написати заповіту на свою чудову колекцію унікальних речей — картини, книги, твори вітчизняних та зарубіжних майстрів. Скажімо, у Володимира Гнатовича зберігалася особиста командирська сумка славного полководця Олександра Суворова. В нього були роботи визначних майстрів XVII та XIX століть — українського скульптора Л.В. Позена, французьких скульпторів Ж.А. Гудона, Е.М. Фальконе; античні вази, вироби з венеціанського скла, якими цікавились найкращі світові скарбниці, в тому числі й Ермітаж.

Відсутність заповіту ускладнила дії дружини академіка Зінаїди Миколаївни по передачі цих цінних речей музею. Але врешті-решт сталося так, як хотів зробити В.Г. Заболотний, — його спадщину було перевезено до Переяслава-Хмельницького. До річниці смерті академіка планувалося відкрити музей.

Але з'явилися нові труднощі. У районі вагалися... Навіть хотіли взагалі припинити роботи. Та колектив музейників довів задумане до кінця. І коли газета "Київська правда" вмістила репортаж про відкриття у Переяславі-Хмельницькому музею В.Г. Заболотного, похвалила колектив М.І. Сікорського, громадськість міста за добру справу, недоброзичливці зникли...

В експозиціях музею виставлено майже півтори тисячі експонатів. Тут можна поповнити знання про незабутніх В.І. Касіяна, М.Т. Рильського, Г.П. Юру, О.П. Юру-Юрського, з якими дружив В.Г. Заболотний, побачити цікаві картини художників Болгарії, Кореї, Китаю, Англії, Франції, раніше згадані вироби давніх майстрів.

А чого варта бібліотека славного земляка — усі п'ять тисяч її томів. Особливо книги про живопис, скульптуру, графіку — від найдавніших часів до сьогодення...

ПОВЕРНЕННЯ ПАВЛА СЕНИЦІ

Пам'ятаю, на початку 70-х років, коли в українському суспільстві ще не згасла віддушина, породжена в 60-ті, ми, тодішні студенти Київського держуніверситету, відкривали для себе багато забутих чи вперто замовчуваних з ідеологічних міркувань імен. На факультеті журналістики і серед філософів точилися гострі дискусії навколо повернутих імен, а ми нишпорили по архівах, аби подивуватися і подивувати інших новими знахідками і висновками.

Саме тієї пори випускник нашого факультету Василь Герасько, котрий уже працював на Українському радіо, якось при зустрічі довірливо сказав мені:

— Відкопав цікавого земляка. Композитор Сениця... Нещодавно помер у Москві. Готую передачу...

Не пам'ятаю, чи звучала та передача по радіо, бо незабаром журналістські дороги розвели нас і ми після того більше не бачилися з Василем. Тому згодом розмова та призабулася, аж поки історичний інтерес не привів мене до Переяслава-Хмельницького. Після еної зустрічі з Сікорським він якось торкнувся і теми славних земляків.

— А ще наша земля породила цікавого композитора. Сениця — його прізвище. Жив і творив у Москві. Ми ще мало знаємо

про нього, але пошук матеріалів розпочали. Тут недалечко живе його рідня, але у них мало що збереглося.

Михайло Іванович не став тоді розвивати розповідь про композитора-земляка, і таким чином вона не потрапила й до книги “Переяславський скарб”.

Мені було незручно за ту прогалину, бо вже тоді з’явилися скупі розповіді в енциклопедіях про українського композитора Павла Івановича Сеницю. З роками, на жаль, ті свідчення не розширились, але з них можна скласти хоча б скупий життєопис маловідомого нам композитора.

Народився Павло Сениця у Дем’янцях на Переяславщині 1879 року. Дитинство провів у селі. Потім була московська консерваторія і композиторська діяльність. Його перший твір — симфонію — виконано у Москві 1907 року. Затим були опера “Наймичка” та ще понад 70 творів: пісні й романси на слова Т.Г.Шевченка і Максима Рильського, хори на вірші Миколи Бажана і Павла Тичини, обробка народних пісень.

Помер Павло Сениця влітку 1960 року в Москві, полишивши по собі ще й кілька теоретичних праць з історії української музики та фольклористики.

А ще енциклопедії засвідчили: Павло Сениця був першим українським композитором, який писав майже в усіх музичних жанрах.

Якщо він був першим і плідно працював на українську культуру, то чому ж такі скупі і запізнілі свідчення з’явилися про нього в офіційних виданнях — ця думка не давала мені спокою доти, аж поки Сікорський не показав мені автобіографію Павла Сениці, написану ним власноруч у грудні 1932 року.

Читаємо: “Одні зосереджують увагу громадськості на тому, що у мене переважає якийсь м’який ліризм... Інші зеперечують в них (у творах — М.М.) щирість і натхнення...”

Ось так. Який, у дідька, м’який ліризм, коли мало бути рокотання соціалістичної індустріалізації і перших семимильних кроків радянських перетворень суспільної свідомості...

А щирість мала бути лише оптимістичною, а не сумною, як у “Наймичці” та інших обробках українських народних пісень, виконаних композитором.

І ще одна розгадка того несприйняття, яке тиражувалося з Москви: “...Проблема стилю спонукала мене круто повернути у бік національної (української — М.М.) музики...” І це в той час, коли закладалась база “радянського інтернаціоналізму”.

Не будемо більше аналізувати музичну спадщину Павла Сениці — хай цим займаються фахівці-музикознавці.. Наше завдання — привернути увагу до імені непересічного

композитора, збудити громадський інтерес до нього, вшанувати пам'ять про славного земляка.

— То як, Михайле Івановичу, скоро буде музей композиторові Сениці? — звернувся вже нещодавно я до Сікорського.

— Авжеж. Поспішаємо... Були певні труднощі.

— Які?

— Спочатку з приміщенням. У Дем'янцях не вдалося відкупити батькову хату Павла Сениці. У ній жив Павлів брат, він відмовив. Але недавно щастя всміхнулося нам — музеєві дісталася хата іншого брата. Це в самому Переяславі, недалеко від нашого Історичного музею. Так що готуємо експозицію.

— І є що виставляти?

— Так. Ми зібрали понад 800 експонатів, які стосуються життя і творчості Павла Сениці, — ноти, інструменти, документи. Зараз ремонтуємо будинок, у якому жив брат Сениці, і в 1999 році відкриваємо двері нового музею мистецтв, у якому чільне місце буде відведене пам'яті композитора.

— Я знаю, у вас були труднощі зі збором експонатів.

— Так. Сениця жив у Москві..., а ми — у Переяславі... Але знайшовся добрий чоловік, який з власної ініціативи розпочав той пошук...

— Хто це?

— Наш земляк-журналіст Василь Герасько. Він їздив до Москви, Ленінграду, аж до Словаччини та до Польщі... Василь зібрав усі документи і колекцію портретів. На жаль, він трагічно загинув, а в нього ж були усі адреси місць пошуку експонатів. Тому певний час після його загибелі ми не могли налагодити зв'язки... Але те, що зробив Герасько, заслуговує великої вдячності. Світла пам'ять йому...

ТАКА ВОНА, ОЛЕНА ХОБТА

У далекому 1954 році ми, школярі, дружно виводили на уроках співів:

Від села до села

Та й про Хобти діла

По Вкраїні зоряній слава йде...

Ми мало знали про людину, вшановану цією піснею: радіо у нашому селі ще не було, а газети водилися лише у домівках сільської інтелігенції та колгоспного активу. Знати — не знали, але співали як могли, щоб одержати чергову п'ятірку. Із

закінченням семирічки та пісня відлинула у вирій, як і все наше дитинство.

Але не назавжди. Побувавши у редакційних справах на Переяславщині на початку 70-х, я вдруге почув про Олену Семенівну Хобту — Героїню праці і дотепну жінку, з іменем якої пов'язувалося кілька бувальщин, веселих і гуморних. Одна з них з подачі партійного працівника запам'яталася дотепер.

...Надійшов час виборів до Верховної Ради СРСР. Микита Хрущов, який хазяював тоді в Україні, приїхав у якихось справах до Переяслава-Хмельницького і, звичайно, не міг не завітати до колгоспу імені Франка, в якому трудилася Героїня. Вона запросила гостя додому, почастивала його самогоном та й каже: — Не забудьте мене, Микито Сергійовичу, записати у Верховну Раду.

— То це ж не я рішаю, Лено, — відповів на те Микита Хрущов. — То ж виборці ваші хай вирішують.

— Е, як ви скажете, Микито Сергійовичу, так воно й буде, — зробила висновок Героїня, підливаючи гостю бурячанки...

Ця оповідка, як багато інших дотепів хрущовського часу, запам'яталась назавжди. А ще, як у ті часи “робили” маяків виробництва, щоб на них рівнялися маси. Тож коли зовсім недавно я поспитав про те Сікорського, він гірко усміхнувся, трохи помовчав і сказав:

— Олена Семенівна — свята жінка. То “доброзичливці” напопридумували всіляких байок про неї. Я багато років знав її. Не така вона була, не така... Про неї треба книги писати... Щоб перемогла істина. Бо Хобта — сама легенда.

Вона народилася за тридцять п'ять літ до революції. Сім'я дуже бідувала, тож Олена батрачила у багатших людей, ходила на заробітки до Таврії. Бідна жінка щиро зраділа революції... Такі лозунги проголошувалися... Хто тоді з голоти не мріяв про власний шматочок землі і вільну працю на ній! Хіба ж тоді думалося, що нова влада сотворить потім... В ім'я чого вони будуть надриватися... Настав, як думалося, золотий час для бідняків, і Олена першою записалася до колгоспу і першою добилася найвищих урожаїв. Її ланка стала рекордисткою в Україні.

Грянула війна. Немолода уже Хобта допомагала місцевим партизанам, радо вітала визволення з-під фашистів. І на три роки поспіль перетворила свою хатину на курник — вирощувала вдома по 500 — 600 курей і здавала їх для потреб армії. Вона в курнику спала, а в хаті кури жили. І жодної копійки не взяла за оту здану продукцію.

По війні Хобта — ланкова знову закликала колгоспників у

похід за високі врожаї на колективних землях. По 600 центнерів картоплі мала вона з гектара, по 110 центнерів кукурудзи на зерно. Не було їй рівних і у вирощуванні цибулі, м'яти та коксагізу. За те й шанувала її влада і нагороджувала. 1948 року вона стала Героїнею праці, її обрали до Верховної Ради України. І дороги старої баби Олени простяглися з Переяславщини до Києва і Москви.

Восени 1953 року вона побачила у Москві комбайн для збирання цукрових буряків. І постукала у двері до тодішнього Голови Ради Міністрів СРСР Маленкова... Ще точилася боротьба з берієвщиною, і глава уряду не дуже приймав ходоків, але Хобта добилася. У неї вже тоді була така слава... Не випадково 1951 року у самого Сталіна на дні народження була і кинула докір "батькові народів": "Чом це ви, Йосипе Віссаріоновичу, оселедців не їсте?" Про те знав і Маленков, тому й розпростер обійми для колгоспниці:

— Що бажаєте, Олено Семенівно? Може, путівку ндо Кавказу, може, ще в чомусь маєте потребу?

— Які путівки, — образилася Хобта. — Ви нам дайте оту машину, яка сама буряки копає.

Невдовзі перший буряковий комбайн надійшов на Переяславщину. В Україні таких ще не було...

Її голос залунав на високих і авторитетних зібраннях. Зачастили гості... Всілякі зустрічі і почесні...

Усе те не додало прибутку її сім'ї. Як жила у старій хатині, так і залишалася в ній. І в коморі не потіснішало. Але слава і почесні не давали супокою районному начальству. Та й місцевому голові колгоспу теж. А тут ще наближалися чергові вибори до Верховної Ради і святкування 300-річчя Переяславської ради. Ну дуже хотілося тодішньому першому секретареві райкому партії стати народним обранцем і розширити коло авторитетних знайомств. От і підказав він голові колгоспу імені Франка, як "збити пиху із Хобти"...

Понад сотню скарг організували "доброзичливці" у всілякі партійні і державні інстанції. Мовляв, Хобта приписками займається. В те вірили і не вірили, але в грудні 1953-го приїхав до району композитор Платон Майборода, який написав пісню про Хобту, з якимось чоловіком, і сказали, що хотіли б зустрітися з людьми у селі Гланишеві, де жила Героїня.

Районне начальство не захотіло їхати у село, послали з прибулими Михайла Сікорського. Дали підводу, і вони вирушили у дорогу. Та зустріч і досить стоїть у Михайла Івановича перед очима.

— Ми зібрали у клубі селян ніби “на Майбороду”. Платон жартував, а інший чоловічок поводив себе якось насторожено. І з’ясувалося тут, що він приїхав з ЦК перевірити скарги селян про всілякі неблаговидні справи Хобти. А заодно і поцікавитися їхньою думкою щодо кандидатури майбутнього претендента у депутати.

Надали мені слово. І я все сказав, що думав про Олену Семенівну. До того, збираючи експонати, я частенько бував у Гланишеві і добре знав Олену Семенівну. Особливо запам’яталася зустріч влітку 1953-го, коли я прибув на поле і побачив розпростерту на купі цибулі Хобту. Вона ридала: уночі злодюги поцупили значну частину цибулі. У неї відмовили ноги, а вона, плачучи, все підгрібала і підгрібала під себе залишки урожаю...

Я згадав той епізод, нагадав, як вона вирощувала курей для армії, а згодом і кок-сагиз. Як уночі прибігала на поле і поливала сходи коп-сагизу... Як несла здому курячий помет, аби дати поживу полю. І запитав: “Хто ще з вас так гірко працює задля загальної справи? Роботящих багато, але такої безкорисливості я ще не бачив... І от, виявляється, знайшлися люди, які написали аж у ЦК партії, що Олена Семенівна займається приписками та іншими негарними справами. Невже це правда?”

Зал зашумів. Голова колгоспу, який сидів у першому ряду, став поглядати навсібіч... На злодієві шапка горіла...

Коли ми повернулися до райцентру, перевіряючий з ЦК сказав нашим керівникам: “Я вражений тим, як працює ця стара жінка. Якби її і не було, то варто було б придумати. Це людина майбутнього...”

Після того Олена Семенівна знову стала народним депутатом України. І ще багато зробила для рідного села. “Вибила” у Хрущова школу, підняла сільську самодіяльність.

До останнього дня життя вона невтомно працювала у колгоспі. А померла Олена Семенівна на сімдесят восьмому році.

Вдячні односельці поставили їй пам’ятник біля школи. Зрозуміло, що й ми не могли не увіковічити її пам’ять. У нашому історичному музеї велика експозиція присвячена дивотрудівниці Олені Хобті. Бо вона уособлює цілу епоху.

ЩОБ НАЩАДКИ ПАМ'ЯТАЛИ

*Лежить попіл на розпутті,
А в попелі тліє
Іскра вогню великого...*

Т.Г.ШЕВЧЕНКО

Яких лише буревіїв і трагедій не зазнала українська земля — і всі вони полишили глибокий слід на Переяславщині. Історія цього краю невіддільна від історії всієї нашої України. У сиву давнину тут народилися ще недостатньо пізнані нами Змійові вали, тут неодноразово зустрічала Русь непроханих гостей: печенігів, половців, татаро-монголів та інших зайд. Місто на Трубежі й Альті часто ставало ареною боротьби за київський престол. Не випадково тут народилася перша митрополія Християнства на Русі і перша козацька Січ. Не випадково Богдан Хмельницький проголосив тут народження Української держави, а Іван Мазепа мріяв про перенесення сюди козацької столиці...

Про усе це ви дізнаєтеся у музеях Переяслав-Хмельницького історико-культурного заповідника. Але обов'язково не пройдіть повз дві пам'ятні події в історії українського народу, які частково сталися на берегах Трубежа, але мали далеко не локальне значення не лише для Наддніпрянщини.

ЖАХЛИВА ПРАВДА ПРО ГОЛОДОМОР

Весною 1993 року незалежна Україна вперше майже на офіційному рівні відзначила одну з найстрашніших сторінок своєї історії — голодомору 1932-1933 років. У пресі з'явилися великі публікації на цю тему, були оприлюднені документальні свідчення очевидців тих трагічних подій.

Ось так аж на 60-му році відкрилася правда про те, що сталося в Україні під "мудрим" керівництвом більшовиків задля побудови світлого майбутнього, як полюбляли говорити Сталін і його оточення, здійснюючи гігантський соціальний експеримент на догоду комуністичним теоріям і догмам про подальший розвиток людства.

Якби не суспільні зміни, що сталися з розвалом СРСР і здобуттям Україною незалежності, ми ще й досі жили б здогадками про страшні події 33-го, які ніде не були зафіксовані офіційними джерелами, а передавалися лише з уст в уста свідками того геноциду, яких з кожним роком ставало дедалі менше і менше.

Так, ми знали про це. Про те говорилося вдома, старі люди переповідали. Але не було офіційного тлумачення причин жахливого голодомору і його наслідків, про що й досі намагаються не говорити комуністи. Вони посилаються на недорід, на “перекручення” політики партії на місцях і вигадки “націоналістів”, применшуючи масштаби того, що сталося, і наслідки трагедії українського народу.

Про це не раз думав і Михайло Іванович, який особисто пережив голод 1933-го і якому є що розповісти людям... 1930 року помер його батько. Мати з чотирма маленькими дітками перебралася до Чигирина, де напирала стареньку хату-пустку над ярмом. Сусіди гарно прийняли переселенців, а дід Мусій, який особливо тепло віднісся до них, подарував Сікорським малу теличку.

— Виросте — хоч молоко будете мати, — мовив старий доброзичливо, погладжуючи малу бешкетницю, що стала ніби п'ятим дитям у цій сім'ї.

Дітвора тішилася теличкою, носила їй травичку і мріяла про той день, коли у хліві задзвенять пружні цівки духмяного молока, про яке вони завжди думали, але не мали.

На жаль, не так сталося, як гадалося. Розпочалася колективізація... І все, що люди мали, мусили звести до колгоспу. Плакали діти, плакала й теличка. Але їх спочатку пожалили. Бо все одно у колгоспі не було чим годувати худобу. Сказали: хай ще підросте. Підросла... Але молока з неї вони так і не скуштували. Настав страшний 1932 рік.

Те літо випало особливо засушливим на Чигиринщині. Сіна не було. Хліб уродив на сміх курям. А тут команда пішла: здати весь урожай державі. І колгоспний, і власний. У Сікорських був мішок пшениці, і той забрали.

У Михайла Івановича й досі стоїть перед очима та сцена: мати плакала, вони, діти, вчепилися у мішок, просили: “Дядю, не забирайте, у нас нічого більше немає”. А їх розкидали, мов кошенят, кинули мішка на підводу і з матюками рушили вперед, до повної перемоги колгоспного ладу і комунізму...

Після Різдва 1933 року вони вже не могли ходити до школи. Босі й голодні сиділи на ледь теплій печі. А мати несла з хати останні речі, щоб обміняти на жменю борошна...

Напровесні 1933-го, коли потепліло, вони ловили у Тясміні пуголовків і варили з них юшку. А ще виручала кропива... У базарні дні ходили просити, але то були марні пошуки їжі. Зате надивились на пухлих людей і мерців біля Тясмина, яких не поспішали прибирати...

Десь у середині квітня мати, повернувшись із безплідних пошуків хліба, впала посеред хати і більше не встала... Два

дні лежала вона мертва, а діти вовтузились біля неї, аж поки хтось не заглянув до хати. Матір відвезли до великої ями, у якій ховали пухлих мерців, а дітям пощастило: їх забрали спочатку до лікарні, а потім відвезли до дитячого приюту в Чигирині.

Але ще й ще він бачив пухлих людей, на яких тріскалося м'ясо і які ставали поживою для щурів... Багато з них закарбувалися в пам'яті з грудочкою землі у руках. Вони востаннє тягнулися до годувальниці, а та, колгоспна, уже нічим не могла допомогти їм...

Чому? Ну чому так сталося? — не раз думав потім Михайло Іванович. Хто довів багату землю і наших сумлінних хліборобів до такого лиха? Усе це спонукало його звернутися до документів, опитати сотні очевидців голодомору, щоб пересвідчитись: голод лютував не лише на Чигиринщині. Зроблений він був штучно. Задля чого?

То була жорстока плата за ідею-фікс, з якою носилися більшовики, надумавши побудувати нове суспільство.

...Щоб втілити в життя ідею соціалізму, потрібна була індустріалізація. А вона, в свою чергу, вимагала великих коштів, які можна було викачати з села. Селяни, зрозуміло, не хотіли добровільно їх віддавати, тому комуністи і затіяли примусову колективізацію. Всю вироблену продукцію колективними господарствами планувалось забрати в державу, продати її на міжнародному ринку, а на виручені кошти купити за кордоном усе необхідне для промисловості. З селянами не бажали рахуватися. Мовляв, куркульський елемент і так вросе в соціалізм. Головне — ідеї, що рухають історію. А ми, комуністи, маємо йти попереду історії, на чолі людської цивілізації.

Голодомор спричинила не лише індустріалізація: мрійна Україна свято берегла історичну пам'ять про волелюбних предків та звичаї часів Гетьманщини. Ментальність нашого народу була і є дещо іншою, ніж у північного сусіда, тому в усі часи українець свято шанував землю і волю. Більшовики добряче спекульнули на цьому в 1917-му. Але наш народ швидко зрозумів істинність усіх "революційних перетворень", які пропонували ленінці, тому такими важкими видались у нас роки 20-ті, а потім і на зламі 30-х. Наш селянин не вірив ні в колгоспи, ні в інші комуністичні ідеї, а оскільки він складав більшість в Україні, Сталін і його оточення, гарно усвоївши від попередників політику російського шовінізму, продовжили і розвинули її.

Отож задля торжества тих планів потрібно було повністю приборкати українця, вибити з нього історичну пам'ять. І цьому

мали слугувати: духовне покалічення, депортація, тобто виселення українців з ісконно українських земель, фізичне винищення наших людей з подальшим заселенням обезлюднених територій вихідцями з Росії.

Українці чинили колективізації шалений опір, тому й сталінський режим здійснював тут свою політику значно швидшими темпами, ніж в інших колишніх республіках. Тепер уже ніхто не сумнівається, що голод був для Сталіна засобом послаблення українського націоналізму. Сталін вважав смерть мільйонів людей необхідною ціною індустріалізації. Він свідомо дозволив голодові змитати будь-який опір у цій особливо непокірній частині його імперії.

Факти — уперта річ. Перша колгоспна весна 1930 року була обіцяючою: Україна одержала непоганий урожай, якого вистачило б і державі, і селянину. Але це не входило в плани партії. Плани хлібоздачі кілька разів мінялися у бік збільшення. Якщо в 1930-му Україна мала здати 310 млн. пудів хліба, то в 1931-му — аж 477. Паралельно йшло масове “розкуркулення” середняка і бідняка та виселення їхніх сімей до Сибіру і на Північ.

Наприкінці 1932 року з’ясувалося, що держава вигребла з України все, що могла, і нашому народу загрожує голод. Його можна було уникнути: зменшити плани хлібозаготівлі, виділити зерно для сівби. Але цього не було зроблено. Згодом Клим Ворошилов заявив: “Ми пішли на голод свідомо, тому що нам потрібен хліб. Але жертвами голоду були нетрудові елементи і куркульство”.

За кілька місяців надзвичайні комісії під керівництвом Молотова забрали у селян усе, що лише було: продовольче, фуражне і насіннєве зерно. Вони діяли в Україні з 30 жовтня 1932-го до останніх днів січня 1933 року.

Викачування зерна з голодної республіки вимагало залізної дисципліни і цілковитої покори. 7 серпня 1932 року вийшов закон про охорону державного майна та зміцнення соціалістичної власності, названий у народі законом про п’ять колосків. За цим законом у країні на початок 1933 року було засуджено майже 55 тисяч чоловік, з них 2110 — до найвищої міри покарання.

Були також складені чорні списки районів, котрі не справились із задачею зерна. Постановою Раднаркому УРСР та ЦК КП(б)У наказувалось відбирати всі товари з опальних районів і нових не завозити. В “чорному” списку опинилося 86 районів України.

Введена в грудні 1932 року паспортна система закріплювала селян, як кріпаків, за місцем проживання.

Зима 1933 року випала дуже холодною, і мороз dokonував

людей, що пухли з голоду. У січні для вибивання хлібопоставок в Україну прибув посланець Сталіна Постишев. Керівники республіки просили його видати колгоспам хліб, який залишався в елеваторах і коморах, де гнив, чекаючи вивезення, але у відповідь почули категоричну відмову. І знову вже вкотре розпочалися перевірки, обшуки з метою вилучення останнього зерна, дорогоцінностей і худоби.

Пік голоду припав на весну й літо 1933-го. Щодня від голоду гинуло понад 25 тисяч людей. Влітку з'явилися зелені колосочки хлібних злаків. Люди дивилися на них з надією, але, з'ївши їх, тут же корчилились у жахливих муках і вмирили. Про страхотливу долю українського селянства знали всі, бо біженці заповнювали міста, де була введена карткова система на продукти харчування. Селяни зривалися в дорогу і сотнями вмирили на залізничних станціях, просто на вулицях міст та на шляхах. У першій половині 1933-го почастишали випадки людоїдства.

Люди їздили по хліб до суміжних областей Росії, на Кубань, Кавказ та Білорусь, де голоду не було. Він лютував лише у тих районах Поволжя, Південного Уралу та Казахстану, де масово проживали українці-переселенці ще з дореволюційних часів. В усіх суміжних з Україною областях голоду не було.

У той час, як в Україні лютував повальний мор, з одеського порту за кордон відправлялись каравани суден з дешевим борошном. І на тих мішках усі читали цинічні написи: "Излишки УССР".

Чутки про голод в Україні просочилися і на Захід. Там стали збирати пожертви голодуючим. Одним з таких був міжнародний комітет допомоги, що утворився у Відні. Він зібрав істотні пожертвування, але спроби порозумітися з офіційними представниками Радянської Росії наштовхнулися на глуху стіну. Радянські дипломати заявляли, що у нас немає ні канібалів, ні кардиналів...

Щоб якомога переконливіше спростувати чутки про жахливий голод, які просочувались на Захід, Сталін і його прибічники не шкодували коштів. Це виявилось під час поїздки в СРСР влітку 1933 року визначного французького політичного діяча Едуарда Ерріо. Вона обійшлася дорожче, ніж спорудження бутафорних сіл під час подорожі Катерини II до Новоросії. 13 вересня 1933 року "Правда" надрукувала заяву Ерріо, зроблену журналістам у Ризі, в якій категорично "спростовувались" брехливі вигадки буржуазної преси про голод у Радянському Союзі.

Ось таку правду відкрив для себе Михайло Сікорський, копаючись в архівах упродовж багатьох років. Він дуже хотів

донести її до людей, але за тоталітарного режиму не можна було цього зробити. І лише в умовах незалежної України напередодні сумного 60-ручного ювілею голодомору він послав експедиції по Переяславщині. Усі ті страхітливі події відтворила і зафіксувала невесела експозиція у восьмому залі Історичного музею.

— І багато тут свідчень голодомору? — запитую у Михайла Івановича.

— Понад 1600 експонатів. Документи тої доби — фото, вирізки з газет, свідчення очевидців...

— Ви маєте точну цифру жертв голодомору на Переяславщині?

— Є така. Можливо, не зовсім точна. Адже робилося все, щоб приховати правду. З 1934 року відділи ЗАГСу було передано у відання НКВС. Статистика не вела ліку жертв голодомору. Сталін заборонив публікувати будь-які матеріали на цю тему. Демографічна наука практично перестала існувати. Її представники зазнали репресій. І все ж нам вдалося шляхом опитування дізнатися: під час голодомору на Переяславщині загинуло понад 20 тисяч людей — удвічі більше, ніж у роки війни... Найбільше постраждали Помоклі, Хоцьки, Єрківці, Велика Каратуль. Дуже великі села були і обезлюдніли враз.

— А як же сталінська політика щодо переселення?

— Вона здійснювалася чітко. Селян із Росії переселяли у вимираючі українські села. Скажімо, у вересні 1932 року на території Одеської області розмістилися 15 тисяч жителів із Середньої Азії. У серпні 1933-го було створено Всесоюзний переселенський комітет при Раднаркомі СРСР. Понад 117 тисяч переселенців прибуло до України лише наприкінці 1933-го.

— Це торкнулося і Переяславщини?

— Звичайно. Чверть населення Переяславщини — то переселенці з Росії 30-х років.

— Отже, Сталін добився свого?

— Так, і про це свідчить демографічна ситуація не лише у нас. Знищення багатьох мільйонів українського селянства шляхом голодомору (дослідники називають різну кількість жертв — від 7 до 15 мільйонів) призвело до великої зміни демографічної ситуації на Слобожанщині, Донеччині, Одещині. Після голодомору процес русифікації в Україні та суміжних українських етнічних територіях значно посилювався, а подекуди, як, наприклад, на Кубані, набрав практично незворотнього характеру...

Михайло Іванович замовк, трохи задумався, а потім випростався і гнівно мовив:

— Дехто й досі не хоче чути правди про голодомор. А вона ось, — вказав на записи свідчень очевидців. — Сумно і страшно. Не дай Бог повторитись такому...

Сутеніло. Я листав свідчення очевидців і жахався від прочитаного:

“Це було щось страшне. На вулицях стирчали ноги, руки померлих людей. Люди ходили пухлі, потім шкіра лопала і оголювалось м'ясо. Ті, що вмирали в агонії шкребли руками землю...”

“Щодня їздили підводи і забирали мертвих або ще й трохи живих. Ховали без трун, кидали прямо в загальну яму. Попід тинами валялись мертві і конаючі люди...”

“...Було у нашому селі до півтори тисячі дворів, а в 33-му залишилася половина... Люди їли котів, собак, були випадки людоїдства... В село страшно було вийти, бо голодні перестрічали і вбивали людей...”

“У Пологах-Яненках поки яму викопують для мерців, то люди пообрізають усе м'ясо з них... Одна жінка народила дитину і з'їла її з чоловіком. Ця сім'я померла на печі, аж черви їх поїли...”

“Чоловік і жінка, ще молоді, з'їли жінчиних братика і сестричку. Потім з'їли і чоловікову сестричку...”

Досить... Бо що не спогад — те ж саме. У музейній тиші криком кричали жертви голодомору: люди, пам'ятайте про той страшний час. Щоб ніколи більше таке не повторилося. Україна варта щасливої долі... Вона у ваших руках...

ДУМА ПРО ВІЧНЕ

*Слава не поляже,
Не поляже, а розкаже,
Що діялось в світі,
Чия правда, чия кривда
І чиї ми діти.*

Т.Г.ШЕВЧЕНКО

Роки, роки... Як швидко плинете ви, несучи разючі зміни і оновлення всього суцього на землі...

Лише дев'ять літ минуло з часу виходу в світ книги “Переяславський скарб”, а стільки нового з'явилося на терені України і в житті колективу Переяслав-Хмельницького історико-культурного заповідника.

— Як важко було в перші роки незалежності, але ми робили свою справу, — неквапно веде підсумкову оповідь Михайло Іванович Сікорський. — У Переяславі-Хмельницькому з'явилося кілька об'єктів. Разом з громадськістю міста встановили пам'ятники Тарасу Федоровичу, Григорію Сковороді, Тарасу Шевченку. З'явилися пам'ятні знаки і стели, які увіковічують "Слово о полку Ігоревім" та судноплавство на річці Альті.

За цей час відкрили двері п'ять нових музеїв: історії української православної церкви; транспорту; пошти; лікарських рослин; козацький некрополь. Ми відтворили історію українського православного хреста, відкрили найбільшу у світі колекцію унікальних стел з поховань трипільської культури, а також кам'яних скіфських і половецьких баб.

Побільшало й експонатів. Отож нині маємо їх майже 400 тисяч. Якби було тільки де виставляти. На жаль, нове приміщення історичного музею, очевидно, з'явиться ще не скоро...

Михайло Іванович якось сумно зітхнув і продовжив:

— Але нічого. Все одно ми працюємо. Бо треба ще багато зробити. Плануємо відкрити перший музей історії Київської Русі. Ми маємо повне право на те. Адже у Переяславі розкопано одинадцять пам'яток того часу. Думаємо зробити пам'ятник першій митрополії, кілька діорам на честь 2000-річчя Різдва Христового, пам'ятні знаки усіх митрополитів — вихідців з Переяславщини.

У наших задумках — відтворення першої в Україні козацької Січі, яка виникла тут поблизу, в Комарівці, ще у тринадцятому столітті. Я бачу її як цікавий центр відродження козацьких ремесел і як новітню туристичну базу на перехресті багатьох епох.

А ще думаємо про створення музею історії філософії України. Такого чомусь досі немає і в Києві. Тому візьмемося ми. Треба показати різні філософські школи, зокрема античну грецьку, німецьку, російську та українську, і різні філософські течії, які формували українську духовність.

Ми все зробимо, щоб увічнити, нарешті, пам'ять про таких видатних історичних діячів, як Предслав, Володимир Мономах, Юрій Долгорукий та Володимир Глібович... Та хіба тільки вони заслуговують великої вдячності нащадків? Ось чому на Горі уже "вибили" шматочок землі задля розширення території музею народної архітектури і побуту. Так що будемо працювати. Бо дуже хочеться ще багато зробити...

Я із захопленням слухаю Михайла Івановича. Господи, такі плани... Невгомонний. Двадцять два музеї сотворив і все йому мало. Здавалося б, уже й спочити можна: все-таки сімдесят

п'ять літ... Лауреат Шевченківської премії, лицар ордена Богдана Хмельницького та інших високих державних нагород, почесний професор місцевого педінституту, автор кількох книг про землю Переяславську та народну естетику України... А йому не сидиться удома...

— Мій дім — музей, — ніби перехоплює ті думки Михайло Іванович. — А колектив — моя сім'я. Іншого життя не знаю...

Я із щирою заздрістю дивлюся на велику Людину, великого збирача скарбів, творця оберегів пам'яті нашого народу і молю Всевишнього:

— Дай, Боже, йому здоров'я зробити усе, що він намітив. Щоб справа Сікорського жила в його учнях...

ЗМІСТ

Подяка автора	3
Михайло Сікорський — майстер музеїв.	4
УКЛІН ТОБІ, ПОДВИЖНИКУ	5
ДОРОГА ДО ХРАМУ	8
Вибір	8
Здрастуй, земле Переяславська	16
Колеги — однодумці — помічники	25
Випробування	29
Естафета в майбутнє	34
ДО ПІДВАЛИН КИЇВСЬКОЇ РУСІ	35
Єпископські ворота і палац	38
Третейський суд	43
Шашкам сімнадцять століть	45
Святкова чаша скіфських царів	50
З миру по нитці	54
Колиска першої митрополії	61
СЛІДАМИ ПЕРЕЯСЛАВСЬКОЇ РАДИ	65
Богдан тяжів до Переяслава	73
Шабля Хмельницького	75
Гетьманська булава	80
Чорнильниця писаря Війська Запорізького	83
Подарунок Гната Юри	87
Козак Мамай усміхається	89
Відкрий своє обличчя, Богдане	92
Пояс Петра Дорошенка	94
З царського столу	95
Полковницькі перначі	98
А що там, на полиці?	100
Іван Мазепа замолював гріхи	103
В САДУ ПІСЕНЬ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ	106
“І все це — Михайло Іванович”	110
Постать мислителя	114
Робота невідомого художника	116
Ти повідай, повідай, скрипко	117
Козацький дарунок	119
Ілля-пророк	120
Експедиція в Коврай	122
ВІНОК ПАМ'ЯТІ КОБЗАРЕВІ	125
Експонати, експонати...	128
Хай родаються люди	134
Кляті пани і добрий ведмідь	135
Кращі раю Андруші	137
В'юнищенські зустрічі	139
Не те повітря...	141
Так народився “Заповіт”	142
Все життя з “Кобзарем”	143
Печать таланту Василя Касіяна	147

СКАНСЕН НА ТАТАРСЬКІЙ ГОРІ	150
Добраничівська стоянка	155
І всюди тут - душа народна	157
Козацький постій	159
Ровесниця селянської волі	162
Уклін Миколі Бенардосу	165
Тут зупинявся Григорій Котовський	168
Пам'ять про діда Хвостика	172
Сільський детектив	174
І таке бувало	175
Як гармату поцупили	177
Про що говорять зорі	179
Дума про хліб	184
ЧОЛОМ ВАМ, НАРОДНІ МАЙСТРИ	189
Операція "Дзвін"	191
Партизанський талісман	194
Одяг наших предків	195
"І рушник вишиваний на щастя, на долю..."	200
ВЕЛИКІ Й СЛАВНІ ІМЕНА	203
Стежина до Володимира Заболотного	204
Повернення Павла Сениці	206
Така вона, Олена Хобта	208
ЩОБ НАЩАДКИ ПАМ'ЯТАЛИ	212
Жахлива правда про голодомор	212
ДУМА ПРО ВІЧНЕ	218

Літературно-художнє видання

Махінчук Микола Гаврилович
ОБЕРЕГИ НАШОЇ ПАМ'ЯТІ

Книга для читання з історії Рідного краю
На українській мові

Редактор *О. Д. Крохмалюк*
Художній редактор *В. А. Ципленков*
Технічний редактор *О. Я. Дмитренко*
Коректори: *С. Л. Брайченко, О. А. Демченко,*
Н. Й. Шарапенко

Здано до набору 27.04.98. Підписано до друку 18.08 98. Формат 84x108 1/32. Умов. друк. арк. 15. Умовн.
фаровідб. 17.8 Обл. -вид. арк. 13+1 вкл. Друк офс. Зам. № 8967

РВА «Аспект»
270026, м. Одеса, вул. Пушкінська, 19.

Надруковано з готових фотоформ в друкарні
АО «Одеська книжкова фабрика»
270008, м. Одеса, вул. Колонтаївська, 24.

Микола
МАХІНЧУК

ОБЕРЕГИ НАШОЇ ПАМ'ЯТІ

Микола Гаврилович Махінчук народився 13 вересня 1944 року в селі Тарган Володарського району на Київщині. Закінчив Київський держуніверситет імені Т. Г. Шевченка. Журналіст. Працював у газеті "Київська правда", Укрінформі, журналі "Українська культура". З 1990 року - відповідальний секретар, перший заступник головного редактора газети "Урядовий кур'єр".

У творчому доробку автора - книги "Народження веселки", "Фрески осіннього неба", "Переяславський скарб", повість "Володька Рекс" та низка оповідань.

Член Спілки письменників України, Заслужений журналіст України.